

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБҶАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

УДК:378 (575.3)

ББК: 74.58 (2 тоҷик)

Қ– 93

ҚУРБОНОВ МАҲМАДӢ САТТОРОВИЧ

**ШАРОИТҶОИ ПЕДАГОГИИ ТАКМИЛӢБИИ ШУУРНОКИИ
МИЛЛИИ ДОНИШҶҶӢН ДАР МУҶИТИ БИСӢРФАРҶАНГИИ
ТАҶСИЛОТИ ДОНИШГОҶӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарӢфти дараҷаи илмии номзади илмҶои
педагогӢ аз рӯи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи
умумӢ, таърихи педагогика ва таҶсилот**

**Роҳбари илмӢ: Гулмадов Файз -
докториилмҶои педагогӢ**

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3-17
БОБИ I. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАСЪАЛАИ ТАКМИЛЁБИИ ШУУРНОКИИ МИЛЛИИ ДОНИШҚҶҲҲН ДАР МУҲИТИ БИСҲРФАРҲАНГИИ ТАҲСИЛОТИИ ДОНИШГОҲИ	18-84
1.1. Ғанигардонии таҷрибаи такмилёбии шуурнокии миллии донишқҶҲҲн масъалаи муҳими педагогӣ.....	18-39
1.2. Нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ дар ғанигардонии таҷрибаи такмилёбии шуурнокии миллии донишқҶҲҲн дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ.....	40-58
1.3. Тавсифи амсилаи сохтори ғанигардонии таҷрибаи такмилёбии шуурнокии миллии донишқҶҲҲн дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ.....	59-80
Хулосаи боби якум.....	81-84
БОБИ II. ЧАМЪБАСТИ НАТИЧАҲОИ КОРИ ТАҲРИБАВИ- ОЗМОИШИ ДОИР БА ТАҲРИБАИ ТАКМИЛЁБИИ ШУУРНОКИИ МИЛЛИИ ДОНИШҚҶҲҲН ДАР МУҲИТИ БИСҲРФАРҲАНГИИ ТАҲСИЛОТИИ ДОНИШГОҲИ	85-149
2.1. Мантиқ ва вазифаҳои таҳқиқоти педагогӣ.....	85-102
2.2. Мазмуни ташкили корҳои тарбиявӣ доир ба ғанигардонии таҷрибаи такмилёбии шуурнокии миллии донишқҶҲҲн дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ.....	102-123
2.3. Суръатафзоинатиҷаи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид батакмилёбии шуурнокии миллии донишқҶҲҲн дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ.....	123-146
Хулосаи боби дуюм.....	146-149
ХУЛОСАИ УМУМИ	149-153
РҶЙҲАТИ АДАБИЪТИ ИСТИФОДАШУДА	154-176

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар ҷомеаи босуръат тараққиёбанда, хусусияти хоси мавқеи иҷтимоии он мавқеи махсусро касб мекунад. Баробари ташаккули ҷомеаи гуногунмиллат, бисёрзабонӣ ва гуногунфарҳангӣ дар Тоҷикистон, ҳамзамон, тағйироти самтгирии маънавӣ-ахлоқӣ низ сураат мегирад, ки дар навбати худ мушкилоти иҷтимоиро низ ба вуҷуд меорад. Табиист, ки ин ба маънавиёти ҷомеа ва фард, бахусус, таҷрибаи маънавии ҷавонони муосири тоҷик, ки ба татбиқи дурнамои зиндагии онҳо асос ёфтааст, таъсир мерасонад. Волидон ва омӯзгорони таҷрибаашон дар муҳити дигари иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ташаккулёфта арзишҳоеро доро мебошанд, ки аз фаҳмиши мавҷудбудаи ҷомеаи муосир фарқ мекунанд. Маҳз, ин омилҳо сабаби мубрам гардидани проблемаи ташаккули шуурнокии миллии насли наврас мегарданд. Дар шароити кунунӣ такмили шуурнокии миллии донишҷӯён умда буда, зимнан, давраи худмуайянкунии он ба таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ алоқаманд аст.

Имрӯз ҷавонон дар зери таъсири донишҳои маънавӣ тавачҷуҳи худро ба арзишҳои маънавӣ, яъне омодагӣ барои омӯختан аз таҷрибаи инсонӣ ва дарки падидаҳои ҷаҳонӣ дар шакли дониш, арзишҳо ва неъматҳои мавҷудаи муҳити онҳоро ихотакард равона намуда, куллан, аз насли пештара фарқ мекунад.

Масъалаи ғанӣ гардонидани таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён, ҳамчун як амри аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, дар ҳуҷҷатҳои асосии соҳаи маориф, аз ҷумла як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтааст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» таъсири низоми муосири маориф ба ташаккули рушди маънавии насли наврас вобаста ба талаботи ҷомеа, ташаккули ҳувияти миллии дар ҷавонон таъкид гардида, ҳамзамон, пешгирии зухуроти наҷодӣ, динӣ ва ифротгароии сиёсӣ дар байни ҷавонон қайд карда шудааст.

Дар давраи таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ғанӣ гардонидани таҷрибаи шуурнокии миллӣ дар синни ҷавонӣ, махсусан муҳим аст. Дар шароити муҳити таҳсилоти гуногунфархангӣ ташаккули қобилиятҳои худшиносӣ ва худрушдиҳӣ бидуни озодии дохилӣ дар муҳити ҷамъиятӣ, дарк ва самтгирӣ ба интихоби бошуурона, муайян кардани роҳи зиндагӣ, омода намудани донишҷӯён ба таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллӣ душвор аст. Бинобар ин, ҷустуҷӯи воситаҳо, усулу шаклҳои дастгирии педагогии ғанӣ гардонидани таҷрибаи шуури миллии хонандагон, ки таъсири манфии омилҳои муҳити зистро то ҳадди ақал кам мекунад, муҳим мебошад.

Сарфи назар аз ин, дар илми педагогика, бо вучуди таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии таҷрибаи ташаккули шуури миллӣ, масъалаи мазкур ба қадри кофӣ таҳлил ва омӯхта нашудааст.

Дарачаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқот. Тарбияи ахлоқии насли наврас таърихи қадима дошта, дар ҳар як давраи таърихӣ мазмуну мундариҷаи он тақмил меёбад. Мазмуну мақсади тарбия дар ҳар давраи замон ин баланд бардоштани сатҳи маънавиёт ва шуурнокии миллии халқу миллат ва ба ҳаёти мустақилона тайёр намудани насли наврас ба ҳисоб меравад. Бояд қайд кард, ки дар тули асрҳо асарҳои мутафаккирони форсу тоҷик дар тарбияи арзишҳои ахлоқии насли наврас саҳми арзанда гузоштаанд. Восифӣ, Сайидо, Ҳилолӣ, Биноӣ, Умари Хайём Аҳмади Дониш, Рӯдакӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Ҷомӣ, Унсурулмаолии Кайковус, Абу Наср ал - Форобӣ, Абу Али ибни Сино, Ал Хоразмӣ, Насриддини Тусӣ, Мавлоно Ҷалололдини Балхӣ, Имом Ғазолӣ, Имоми Аъзам Абӯҳанифа Нӯъмон ибни Собит, Ал Хоразмӣ ва дигар намояндагони афкори педагогии халқи тоҷик мавқеи таълиму тарбияро хеле баланд бардоштаанд. Ин педагогҳо ва адибони забардаст дар осори адабӣ-ахлоқии худ як қатор масъалаҳои муҳими педагогиро ба миён гузошта, оид ба роҳҳои ҳалли муваффақонаи онҳо фикрҳои пурарзиш баён намудаанд. Асоси системаи педагогии онҳоро, пеш аз

ҳама, масъалаи омилҳои асосии ташаккули шахсияти инсон, нақши оила дар тарбияи насли наврас, ғояи дар маълумотгирӣ баробарҳуқуқ будани фарзандони ҳама табақаҳои ҷамъият, тарбияи ватандӯстию инсонпарварӣ ва меҳнатдӯстӣ, арзиши илму дониш дар ҳаёту зиндагии инсон, мавқеи омӯзгор дар таълиму тарбияи насли наврас ташкил мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки олимони-педагогҳои ватанӣ паҳлуҳои мухталифи тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва тарбияи намудани ҳисси шуурнокии миллиро омехта, тавсияҳои судмандро пешниҳод намудаанд. Аз ҷумла, олимони М. Лутфуллозода ва А. Нуров дар таҳқиқоти худ доир ба масъалаҳои педагогикаи миллии, Ф. Шарифзода тарбияи сифатҳои ахлоқии хонандагон дар раванди дарс, И.Х. Каримова масъалаҳои инсонгароии таълиму тарбияи хонандагону донишҷӯёнро дар раванди таълим таҳқиқ намуда, оид ба тарбияи инсонии комил тавсияҳои судмандро пешниҳод намудаанд. И. Арабов, Х. Раҳимзода, Б. Маҷидова дар самти омӯзиши анъанаҳои миллии халқи тоҷик ва ба ҳаёти мустақилона омода намудани донишҷӯён, инчунин муҳаққиқон К. Абдурахимов, Х. Афзалов, Қ.Қ. Қодиров, К.Б. Қодиров, М. Орифӣ, А. Паҳлавонов, А. Ҳалимов оид ба назарияҳои пайдоиши афкори тарбиявии халқи тоҷик дар давраҳои гуногуни таърихӣ таҳқиқоти судмандро анҷом додаанд. Олимони Ф. Гулмадов, Д.Н. Латипов, Б. Раҳимов таҳқиқоти худро ба масъалаҳои назариявии ташаккули эътиқоди маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол, тарбияи арзишҳои фарҳангии миллии умумиинсонӣ, тарбияи маданияти рафтору одоби хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар оила бахшиданд. Бояд зикр намуд, ки таҳқиқоти олимони зикргардида барои таҳқиқоти мо аҳамияти ҳам назариявӣ ва ҳам амалӣ доранд. Илова бар ин, аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ: Т.А. Самиев, М. Бобоева, А.Х. Гиёев, С.А. Пиров, Г.Н. Наврӯзова, Н.С. Табаров, Ҷ.М. Раҷабов, А. Шарипов, М. Аюбова рисолаҳои номзадӣ анҷом дода шудааст, ки дар онҳо паҳлуҳои гуногуни

тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагону донишчӯён мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Қобили закр аст, ки оид ба масъалаи тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагону донишчӯён олимони рус таҳқиқотҳои арзишманд анҷом додаанд. Аз ҷумла, дар таҳқиқотҳои Т.И. Власова ҷанбаҳои педагогии мафҳуми «маънавият» дар назария ва амалияи педагогӣ, Т.И. Петракова, В.А. Ясвин заминаҳои муайяни назариявӣ барои ҳалли масъалаи ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишчӯён асоснок карда шудааст. И.А. Соловцова концепсияи ташаккули таҷрибаи маънавӣ-ахлоқӣ дар заминаи муносибати ягонаи инсондӯстӣ; Ю.В. Самойлова масъалаҳои тарбияи маънавии хонандагони синфҳои болоӣ; А.С. Гаязов концепсияи рушди маънавию ахлоқӣ ва тарбияи шахсият; Н.М. Борытко ғояҳои дарки муносибатҳои ҷамъиятӣ дар раванди тарбия, амалан азхудкунии арзишҳои фарҳанги маънавии ҷомеа ва таҷрибаи ҳаётии онҳо; В.Г.Риндак ғояҳои муносибати ҳамгиро ба тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ дар муҳити таҳсилотӣ таҳқиқ карда шудааст.

Дар як қатор таҳқиқотҳо фаъолияти маънавӣ, ҳамчун худшиносӣ муайян карда шудааст (Л.Н. Леонтьев); нақши муҳит дар ташаккули шахсият исбот гардидааст (РА. Кассина); муносибати инсон ба муҳит ҳамчун абзори идоракунии бавоситаи раванди рушд ва ташаккули шахсият асоснок карда шудааст (Ю.С. Мануйлов).

Ҷанбаҳои гуногуни тарбияи маънавӣ-ахлоқии кӯдакон ва наврасон дар таҳқиқотҳои диссертатсионии Н.Г. Базилевич, И.А. Басиландзе, А.С. Бик, С.М. Каргаполцев, Г.И. Когачевская, В.А. Лоскутов, М.И. Мухин, В.А. Сахаров, Г.Я. Файзуллина мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Масъалаи ғанигардонии шахсият дар марҳилаҳои гуногуни рушд дар таҳқиқотҳои диссертатсионӣ: психологияи маънавият (И.М. Ильичёва); ҷанбаи динию педагогии мафҳуми «маънавият» (Т.И. Петракова); назарияи тарбияи маънавии хонандагон (Т.И. Власова), концепсияи тарбияи маънави хонандагони синфҳои ибтидоӣ (Т.Г.

Русакова); рушди маънавии шахсият дар заминаи ташаккулёбии хуввияти миллӣ ва шахрвандӣ (В.В.Чурин); имконияти рушди маънавиёти таълимгирандагон ва қобилиятҳои иртиботии онҳо дар раванди таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (А.В. Андреева); нерӯи муҳити таҳсилотӣ дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии таълимгирандагон (Н.В. Еренкова) таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Коркарди масъалаи таҳқиқоти мазкур имкон медиҳад, ки заминаҳои методологӣ ва назариявии омӯзиши «таҷрибаи маънавӣ» муайян карда шавад. Дар баробари ин, зарурати васеъ сохтани соҳаи педагогии таҳқиқот, ки дарку андарёфти ягонаи масъалаи мубрамшавии имкониятҳо ва муҳити фарҳангию таҳсилотии донишгоҳ дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз он вобаста аст, ба миён меояд. Таҳлилу таҳқиқот ва омӯзиши таҷриба имкон доданд, ки **ихтилофот** байни:

- талаботи ҷомеа ба шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ ғанигардида, ки қобил аст нерӯи маънавии худро дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ татбиқ намояд ва коркарди нокифояи назариявии муносибатҳои инноватсионӣ ба масъалаи татбиқи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ;

- талаботи афзоишёфта дар баррасии воситаҳо ва имкониятҳои муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён ва асосноккунии нокифояи назариявии амсиласозии он;

- талаботи вазъи воқеии таҳсилотӣ дар таъмини илмию методии ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва коркарди нокифояи воситаҳои педагогии таҳқиқи падидаи мазкур дар назария ва амалияи муосири педагогӣ ошкор карда шавад.

Ихтилофоти ишорашуда **проблемаи** таҳқиқро муайян кардаанд, яъне мазмун, шаклҳо, методҳо ва шароити самарабахшии раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити

бисёрфарҳангии таҳсилоти муассасаи таҳсилоти олии касбӣ кадомҳоянд?

Мубрамияти мавзуи мавриди баррасӣ, омӯзиши нокифояи он мавзуи таҳқиқоти диссертациониро муайян карданд: **«Шартҳои педагогии такмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ».**

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ

Таҳқиқоти диссертационӣ дар чорҷӯбаи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аз рӯйи мавзуи роҳову воситаҳои самаранок ба роҳ мондани таълими фанҳои сикли педагогӣ дар тайёр намудани муаллимони оянда ва тарбияи хонандагон бо истифодабарии педагогикаи ниёгон ба роҳ монда шудааст.

Зимни таҳқиқи масъалаи мазкур мо ба ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ-меъёрии соҳаи маориф: қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»; Консепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраҳои то соли 2030 таъя намудем.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: асосноккунии шароити педагогии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- таҳқиқ кардани сохтор ва мазмуни мафҳуми «шуурнокии миллии»;
- ошкоркунии нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ дар ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён.
- амсиласозии раванди ғанигардонии таҷрибаи такмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён бо роҳи гузаронидани корҳои таҷрибавӣ-

озмоишӣ;

– коркарди тавсияҳои илмӣ-методӣ, ки чараёни таҷрибаи ғанигардонию шуурнокию миллию донишҷӯёнро ба таври самаранок таъмин менамоянд.

Объекти таҳқиқот: раванди ғанигардонию таҷрибаи тақмилёбии шуурнокию миллию донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотию донишгоҳӣ.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот: нерӯи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотию донишгоҳӣ дар ғанигардонию таҷрибаи тақмилёбии шуурнокию миллию донишҷӯён.

Фарзияи таҳқиқот: муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар сурате таҷрибаи шуурнокию миллию донишҷӯёнро дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотию донишгоҳӣ ғанӣ мегардонад, агар:

– мавқеи ҳуди донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангӣ ба аз худ намудани меъёрҳои шуурнокию ахлоқӣ афзалият пайдо кунад;

– ғанигардонию мазмуни муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотию донишҷӯён бо арзишҳои аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ бойгардонида шавад;

– раванди педагогии ғанигардонию таҷрибаи тақмилёбии шуурнокию миллию донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосир тарҳрезӣ карда шавад;

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихи таҳқиқот)

Марҳилаи якум, ҷустуҷӯӣ (2014–2015) – муқарраркунанда: адабиёти байнифаннии илмӣ доир ба масъалаи таҳқиқот омӯхта, дастгоҳи илмии хусусиятҳои хоси муносибатҳои ба ҳам алоқаманди мафҳумҳои «шуурнокию миллию» муайян карда шуда, объект, предмет, ҳадаф ва фарзияи таҳқиқот, вазифаҳои мушаххаси таҳқиқотӣ ифода гардиданд.

Марҳилаи дуюм, муқарраркунанда (2016 – 2018). Дар ин марҳила озмоиши ташаккулдиҳанда гузаронида шуд. Дар озмоиши ташаккулдиҳанда амсилаи сохторию ғанигардонию таҷрибаи шуурнокию

миллии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, шароити педагогие, ки ба самарабахшии он мусоидат менамуданд, мавриди татбиқ қарор гирифт. Ҳамзамон, дар ин марҳила методҳои пешбари таҳқиқот муайян карда шуданд.

Марҳилаи сеюм озмоиши ташаккулдиҳанда (2020 – 2022). Дар ин марҳила таҳлили муқоисавии натиҷаҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ анҷом ёфта, хулосаҳои бадастомада ба шакл дароварда шуда, тавсияҳои илмию методӣ оид ба ҳалли масъалаи таҳқиқот таҳия гардида, дар амалия ҷорӣ карда шуданд. Дар ин марҳила инчунин методҳои пешбари таҳқиқот (таҳлили сифатӣ микдории натиҷаҳои таҳқиқот) истифода шуда, коркарди математикию омории маълумот ва ҷамъбасти таҳқиқот амалӣ карда шуд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот:

– натиҷаҳои қори озмоишӣ ҷиҳати васеъсозии тасаввуроти назариявӣ дар бораи мазмуни раванди ғанигардонию таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ, ки ба маҷмӯи технологияҳои инсоншиносӣ нигаронида шудааст, имкон медиҳад таъсири мушкilotи мавҷудбудаи донишчӯён ба намудҳои гуногуни фаъолияти аз ҷиҳати маънавий-ахлоқӣ муҳим ба ҳадди ақал расонида шавад;

– дурнамои муносибати ҳамгироёнаи фарҳангшиносӣ ба раванди ғанигардонию таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ исбот карда шуда, истифодаи маҷмӯи принципҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашудаи фарҳангшиносӣ, низомнокӣ, фардисозӣ, заминаи мусбати кӯшиши донишчӯён ба аз худ кардани мафҳумҳои шуурнокии миллӣ, таҷрибаи рафтори ахлоқӣ, мушаххас карда шуданд;

– монеаҳо барои аз худ кардани дар амал истифода бурдани рафторҳои ахлоқӣ: сатҳи пасти самтнокии донишчӯён ба арзишҳои фарҳанги маънавий; мутобиқати нопурраи барномаҳои таълимию

таҳсилоти силсилаи фанҳои гуманитарӣ дар самти ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар шароити дигаргуншавии соҳаи маънавию ахлоқии ҷомеаи тоҷик; зарурати таҳия ва ҷорикунии шаклҳои дастгирии раванди ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён муайян карда шуданд.

Асоси методологии таҳқиқотро нуқтаи назари олимони дар бораи моҳияти таҳсилот ҳамчун ниҳоди фарҳангии таҳкимбахши нерӯи тарбиявӣ ҷиҳати ташаккули тарбияи шуурнокии ахлоқӣ (Г.В. Белая, И.Б. Котова, В.М. Пустовалов, Л.Б. Соколова, Е.Н. Шиягюв); арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ воситаи ба танзимдарории рафтори инсон (М.С. Каган, В.А. Караковский, А.В. Кирьякова, Н.Е. Щуркова), ташаккулёбии сифатҳои шахсият дар раванди фаъолиятҳои гуногун (Л.Виготский, А.Н. Леонтьев, Л.Рубинштейн), арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ҳамчун низоми ташаккулёбии муносибатҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва ҳударзёбӣ (В.В. Сериков, Е.В. Бондаревская) ифода мекунанд. Вобаста ба ин, ғанигардони тачрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён танҳо дар ҳолате ба воқеият мубаддал шуда метавонад, ки агар онҳо иштирокчиёни бевоситаи фаъоли ҳаёти ҳаррӯзаи фарҳангӣ бошанд.

Сарчашмаи маълумот. Сарчашмаи маълумотро дар диссертатсия асарҳои файласуфон, психологҳо ва олимони соҳаи педагогика, ки ҷанбаҳои шуурнокии миллиро дар бар мегиранд, ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ба сифати сарчашмаи маълумот санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дигар санадҳои меъёрӣ, тачрибаи пешқадами педагогии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ хизмат намуданд.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асоси таҷрибаи пешқадами омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва маълумоти эътимодноқӣ; мушоҳидаи мунтазам ва давомноки чараёни амалӣ намудани шароитҳои педагогии такмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ; гузаронидани сӯҳбатҳои фардӣ ва гурӯҳӣ бо омӯзгорон, сарпарастони гурӯҳҳои таълимӣ ва донишҷӯён; ба вучуд овардани лаҳзаҳои мубоҳисавӣ дар чараёни дарс ва корҳои беруназадарсӣ; санҷиши масъалаҳои дар фарзия гузошташуда тариқи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ рӯи кор омаданд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб гузаронида шуд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот аз он иборат аст, ки:

– мафҳуми «шуурнокии миллии донишҷӯён», «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» дақиқ карда шуда, нақши онҳо дар ташаккули мавқеи ҳаётии донишҷӯён нисбат ба арзишҳои бисёрфарҳангӣ, ки дар асоси ҳавасмандсозӣ ба ҳалли вазифаҳои мубрами ахлоқӣ муайян карда шуданд, ошкор карда шуд;

– амсилаи сохтори таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ бо ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд (самтноқӣ, мазмун, самаранокӣ) ва захираҳо (таълимӣ, педагогӣ, иртиботӣ, амалӣ-таҷрибавӣ) таҳия карда шуд;

– маҷмӯи шароитҳои педагогӣ ва мавқеи ҳуди донишҷӯён дар фаъолияти таҳсилотии ҷанбаи маънавӣ-ахлоқидошта, ки ба татбиқи таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотии донишгоҳӣ мусоидат мекунанд, асоснок карда шуд;

– сохтори ба ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии хосбуда дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар маҷмӯи ҷузъҳои бо ҳамдигар марбут (ҳадафмандона, мазмунноқӣ, натиҷанокӣ)-и имкониятҳои педагогӣ (қонёгардонии талаботи маънавӣ, шиносӣ бо арзишҳои фарҳанги маънавӣ-

ахлоқӣ, шомилсозии донишчӯён ба фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ муҳим; озодии интихоби шаклҳо, методҳо, воситаҳо, фазои инфиродии рушди маънавию ахлоқӣ), захираҳо (таҳсилотӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ, ба таҷриба нигаронидашуда) ва хусусиятҳои ба худ хоси он (таълимӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ, фаъолнокӣ, рушддиҳанда, ба танзимдароранда) тарҳрезӣ карда шуд;

– маҷмӯи шароитҳои педагогӣ, ки ба сифати танзимкунандаи таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ хизмат мекунад, асоснок карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванд:

1. Таҷрибаи такмилёбии ғанигардонию шуурнокии миллии донишчӯён ҳамчун сифати ҳамгирии шахсият, ки дар ташаккули мавқеи ҳаётии онҳо нисбат ба арзишҳои бисёрфарҳангӣ ҳамчун танзимгари мавқеи фаъолнокии шахсият ва асоси ҳавасмандсозӣ ҷиҳати ҳалли вазифаҳои созанда ва бомасъулияти ҳаётан муҳим, зухур меёбанд, ба тасдиқи симои аслии инсонӣ дар одамон нигаронида шудаанд.

2. Таъбиқи меъёрҳои муайян кардашудаи яклухт (ваҷҳҳои худрушддиҳии маънавӣ, иштирок дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим), мафҳумҳои худшиносии маънавӣ, муносибати некбинона ба зиндагӣ, дониستاني мазмуни мафҳумҳои маънавӣ, меъёрҳои маънавиёт ва ахлоқ дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ, тасаввурот дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавӣ, принципҳои муносибати нек ба одамон, иштирок дар фаъолияти самти маънавидошта дар муҳити бисёрфарҳангии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ба ғанигардонию таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯён мусоидат менамояд.

3. Таҷрибаи такмилёбии ғанӣ гардонидани шуурнокии миллии донишчӯён ҳамчун раванди ҳадафманди дастгирии педагогии афзудани мазмуни нерӯи ахлоқӣ бар худтакмилдиҳии маънавии шахсият дар заминаи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ бо иҷрои вазифаҳои таълимдиҳандагӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ, имкон медиҳад, ки барои дарк ва

кабули арзишҳои фарҳанги маънавӣ, меъёрҳо ва намунаҳои рафтори одамон дар ҷомеаи фарҳангӣ шароит фароҳам оварда шаванд.

4. Амсилаи сохтори ғанигардони таҷрибаи тақмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар муносибати ҳамгироёнаю фарҳангшиносӣ, ки принципҳои фарҳангшиносӣ, низомнокӣ, фардисозӣ, таҷрибаи рафторҳои маънавию муайян месозад, асос ёфта, аз ҷиҳати сохторӣ аз қисмҳои таркибӣ зерин: методологӣ, мазмуннокӣ, натиҷанокӣ иборат мебошад.

5. Шароити педагогӣ, ки дар ҷараёни таҳқиқоти назариявӣ ва гузаронидани кори озмоишӣ асоснок карда шуданд (мубрамшавии мавқеи субъектии донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳими таҳсилотӣ; ғанигардони мазмунии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ бо арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳим; дастгирии педагогии раванди ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ) барои ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ҳамчун танзимгари зарурӣ ва кифоя хизмат мекунад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки дар асоси хулоса ва асосҳои назариявӣ, ки дар мазмуни диссертатсия дарҷ ёфтаанд, барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тавсияҳои методӣ оид ба тақмили таҷрибаи ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити таҳсилоти донишгоҳӣ коркард шудааст. Ҳамзамон, барномаи махсус кор карда баромада шудааст, ки омӯзгорон аз он метавонанд бо мақсади ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯён истифода баранд.

Тавсияҳои илмӣ-методии коркардшуда метавонанд тасаввуроти магистрантон ва унвонҷӯёнро оид ба масъалаи мазкур ғанигардонанд.

Барномаи таҷрибавӣ-таҳқиқотии аз ҷониби мо ҷоринамуда ва технологияи тақмилёбии ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯёнро

метавон дар курсҳои баланбардории такмили ихтисоси омӯзгорон истифода бурд:

– нуқтаҳои назари дар таҳқиқот овардашуда бо нуқоти назариявӣ-методологӣ, асоснок ва пурра ба проблема, предмети таҳқиқот комилан мувофиқат намуда, таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯёнро таъмин карда метавонанд;

– натиҷаҳои кори таҷрибавӣ-озмоишӣ тибқи аниқсозӣ, таҳлил ва ҷамъбаस्तкунии методҳои маҷмӯӣ, ки мақсад ва вазифаҳои таҳқиқотро муайян мекунанд, бо роҳи иҷрои методикаҳои гуногун дар асоси таҷрибаи омӯзгорони муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҳангоми гузаронидани пуршишнома ва саволҳои шифоҳӣ ба амал бароварда шуд;

– кори озмоишӣ ба муқоисакунии маълумоти ба даст овардашуда оид ба таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён то таҳқиқот ва пас аз таҳқиқот асос ёфтааст.

Дарачаи зътимодноки натиҷаҳои таҳқиқот бо мавқеъҳои ибтидоии умумиметодологӣ, далелнокии хулосаҳои назариявӣ, таҳияи методикаи таҳқиқот, истифодаи методҳое, ки ба моҳияти падидаи мавриди омӯзиш мувофиқат мекунанд, хусусияти тӯлонӣ будани омӯзиши амалияи таҳсилотӣ дар заминаи масъалаи илмии мавриди омӯзиш ва ташкили кори озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ; мантиқ ва сохторсозии бобҳои назариявӣ ва амалии кори таҳқиқотӣ, муқоисаи натиҷаҳои бадастомада бо натиҷаҳои таҳқиқоти дигари аз рӯйи мазуъ наздик дар шароити муассисаҳои таҳсилоти гуногун таъмин шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Мавзуъ ва мазмуни диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмии 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот, аз ҷумла ба *банди 3* – Антропологияи педагогӣ (концепсияи тарбия, таълим ва иҷтимоисозии шахс тавассути таълим; низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар чараёни таълим, тарбия, омӯзиш;), *банди 5* – Назария ва концепсияҳои тарбия (омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангии тарбия; шаклҳо, принсипҳои тарбияи кӯдак дар марҳилаҳои гуногуни ба камол расидани

ӯ; асоҳҳои арзишии ташаккули раванди таълим, низоҳои педагогии тарбия;) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот аз асосноккунии назариявии ғояҳо ва нуктаҳои асосии масъалаи мавриди омӯзиш; тафсири мафҳумҳои «таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён», «ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён», «муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ» ошкоркунии нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар раванди мавриди таҳқиқ; таҳия ва тасдиқи амсилаи сохторию амалисозии ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ва асосноккунии шароити педагогии татбиқи самараноки он иборат мебошад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот: ғояҳо ва натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар конфронсҳои илмию амалии Ҷумҳуриявӣ, байнидонишгоҳӣ, минтақавӣ пешниҳод гардида, мавриди тасвиб қарор гирифта, дар кафедраҳои педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мавриди муҳокима қарор гирифта, мусбат арзёбӣ карда шуданд.

Аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқот дар маҷаллаҳои илмии дар рӯйхати ҚОА -и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқгардида мақолаҳои илмӣ ба чоп расонида шудаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯи мазуи диссертатсия аз ҷониби муаллиф 8 мақола интишор гардидааст, ки 4-тои он дар маҷаллаҳои аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда нашр шудаанд.

Сохтори диссертатсия ба мантиқи таҳқиқот мутобиқ буда, аз муқаддима, ду боб (шаш зербанд), хулосаи умумӣ, рӯйхати адабиёт иборат буда, ҳаҷми умумии он 156 саҳифаи чопи компютериро дар бар мегирад. Баёни мавод бо ҷадвалҳо, диаграммаҳо, расмҳо мусаввар карда шудааст.

БОБИ I. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАСЪАЛАИ ТАКМИЛЁБИИ ШУУРНОКИИ МИЛЛИИ ДОНИШЧЌЌН ДАР МУҲИТИ БИСЁРФАРҲАНГИИ ТАҲСИЛОТИИ ДОНИШГОҲИ

1.1. Ғанигарадони тачрибаи такмилёбии шуурнокии миллии донишчЌЌн масъалаи муҳими педагогИ

Барои он ки нақши тачрибаи маънавИ-ахлоқИдар ташаккули шуурнокии миллии донишчЌЌн муайян карда шавад, мафҳуми «таҷриба»-ро мавриди таҳлил қарор додан лозим аст. Мафҳуми «таҷриба» аллақай дар осори файласуфони пешин-Афлотун, Арасту, Демокрит муайян гардидааст, ки онро ҳамчун яғонагии хосиятҳои табиати инсон: эҳсосотИ, ҳиссИ ва ҳофиза муаррифИ кардаанд. Онҳо ҳаёти инсонро ҳамчун фазои таҷриба ва ҳастии онро ҳамчун мураккаб, эҳсоси таҷриба баррасИ кардаанд. Намояндагони фалсафаи даврони Эҳё мафҳуми «таҷриба»-ро ҳамчун манбаи донишҳо арзёбИ намудаанд. Дар маҷмӯъ, файласуфони даврони Эҳё намудҳои зерини таҷрибаро чудо мекарданд: таҷрибаи ботинИ (маънавИ) ҳамчун усули таҷрибаи зоҳирию маърифати олами моддИ.

Бояд зикр намуд, ки ин концепсия инъикоси худро дар фалсафаи замони нисбатан нав ёфт, ки дар он мавқеи васеъро афкори эмпиризм ва сенсуализм ишғол кардаст, ки намояндагони он маълумоти ҳиссию манбаи яғонаи боэътимоди дониш меҳисобиданд (Ҷ.Беркли, Д.Юм). Инчунин олами моддиро ба сифати манбаи таҷриба чудо мекарданд (Ф. Бэкон, Т.Гоббс, Ҷ.Локк, Д.Дидро, К.Гелветсий). Бараъқси эмпиризм, намояндагони ратсионализм (Р.Декарт, Б.Спиноза, Г.Лейбнитс) ақида доштанд, ки тафаккури мантиқИ ба таҷриба асос ёфта наметавонад, зеро ҳақиқат, ба назари онҳо, бевосита, бидуни сатҳи ҳиссию эмпирикИ дарк карда мешавад.

Дар фалсафаи олимони классик (Ф.Гегель. И.Кант) ба таври кифоя масъалаи таҷриба баррасӣ шуда, зикр карда шудааст, ки дар раванди маърифати олами атроф дигаргуншавии назарҳо ба ашё сурат гирифта, дониши нав дар бораи ашё пайдо мешавад, ки мафҳуми «таҷриба»-ро ташкил медиҳад [45, с. 108].

Ҷонибдорони материализми диалектикӣ (К.Маркс, Ф.Энгелс, Л.Фейербах) таҷрибаро ҳамчун раванди таъсироти ташаккулдиҳандаи инсон ба муҳити атроф ва ҳамчун натиҷаи ин таъсирот чун касби донишҳо ва маҳоратҳо баррасӣ мекунад [117, с.70].

Файласуфони муосир таҷрибаро ҳамчун «инъикоси ҳиссию эмпирикии олами беруна ва амали мутақобила» шарҳ медиҳанд [105, с. 125]. Аз ин ҷо, дар фалсафа ду самтро дар таҳқиқи падидаи таҷриба ҷудо кардан мумкин аст. Самти аввал таҷрибаро нисбати дарки олами атрофи моддӣ бо мақсади муқаррарсозии ҳақиқат аз ҷониби инсон кушода медиҳад. Дар самти дуюм категорияи «таҷриба» ҳамчун натиҷаи ҷустуҷӯҳои мустақилонаи инсон дар соҳаи маънавият таъриф карда мешавад.

Дар таҳқиқотҳои психологӣ то ибтидои асри ХХ таҷрибаро ҳамчун маҷмӯи ҳамаи падидаҳои психикӣ муаррифӣ мекарданд, ки ба инсон хос буданд. Истилоҳи «таҷриба» дар психология дар доираи васеи маъниҳо истифода шуда, ҳамчун ҳар гуна ҳодисае, ки қаблан сурат гирифтааст, ё дар марҳилаҳои гуногуни ҳаёти инсон сурат мегирад, маънидод карда мешавад. Донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои аз ҷониби инсон дар раванди ҳаёти ӯ касбшуда, ки дар ҳофизаи он нигоҳ дошта мешаванд, шарҳу тавзеҳ дода мешавад [105, с.96]. А.Н. Леонтьев вазифаи пешбиникунандаи таҷрибаро ҷудо мекунад: «Саҳмҳои таҷрибаи гузашта дар марҳилаи муайяни рушди инсон ба вазифаи ҳуди шахсият мубаддал мешаванд ва бинобар ин, на бавосита, балки бевосита ба рафтори он таъсир мерасонад» [96].

Дар таърифи моҳияти мафҳуми «таҷриба» дар психология ду мавқеъ ташаккул ёфтааст. Мутобиқи мавқеи аввал, таҷриба ба таври

чудонашаванда бо шуури муқаррарӣ ва амалии инсон алоқа пайдо мекунад, яъне таҷриба ин маҷмӯи берунае мебошанд, ки аз тариқи амалҳои гуногун барои донишҷӯи воқеият дигаргун карда шудаанд (Л.С.Виготский, Б.Ф.Ломов, С.Л.Рубинштейн). Ҷонибдорони мавқеи дуҷум пешниҳод мекунанд, ки таҷриба ҳамчун фаҳмиш ва дарки фаъолият баррасӣ карда шавад. Р.Бернс, Ж.Пиаже, К.Рочерс аз ҷаҳорҷӯби сифр маърифати баррасӣ баромаданро ба мақсад мувофиқ мешуморанд. Ба ақидаи онҳо, таҷриба–ин на раванди дигаргуншавии сохторимутааллиқ ба соҳаи донишҷӯ, на фаъолият ҳамчун дигаргунии бошууронаи ашё, балки кори рӯҳ мебошад, ки дар он дарки дигаргуниҳо ва баромадан ба сатҳи нави ҳастӣ талаб карда мешавад. Дар маънои анъанавӣ таҷриба аз мавқеи психология ҳамчун раванди ғанигардони майдони воқеияти ҳаётии инсон, нигоҳдори ягонагӣ, тамомият ва таҳриқи воридшавӣ ба худ, донишҷӯи моҳияти «Ман»-и худ таъриф мешавад [14].

Дар илми педагогика «таҷриба» ҳамчун ҳадаф, усул, мазмуни ташаккули шахсият баррасӣ мешавад. Дар ҳамаи марҳилаҳои таърихи рушди илми педагогӣ дар назария ва амалия таҷрибае, ки аз ҷониби инсон, ҷомеа, ё гурӯҳи иҷтимоӣ андӯхта шудааст, ҳамчун мақсади таҳсилот хизмат мекунад. Муҳаққиқон (Т.Брамбелд, Э.Кемс, А.Комбс, А.Маслоу, К.Рочер) мақсади асосии таҳсилот ва тарбияро ҳамчун таъмини афзоиши таҷрибаи амалии инсон таъриф мекунанд.

Мазмуни мафҳуми «таҷриба» аз ҷониби педагогҳои муосир дар заминаи рушди ҷомеа баррасӣ шуда, чунин намудҳои таҷриба, ба мисли таҷрибаи инфиродии шахсият, ки то ин ё он дараҷа таҷрибаи инсониятро аз худ кардааст ва таҷрибаи инсоният дар маҷмӯъ ҳамчун натиҷаи тамоми таърихи он фарқгузорӣ карда мешаванд.

Дар таҳқиқоти педагогӣ мафҳуми «таҷриба» ҳамчун табдили таҷриба аз ҷониби шахсият дар ҳамаи марҳилаҳои фаъолияти ҳаётии он ва ҷустуҷӯи роҳҳое, ки ба мазмуни он таъсир мерасонад, фаҳмида мешавад. Бисёрҷанбагии мафҳуми «таҷриба» имкон медиҳад, ки самтҳои

корабасти он дар илм ва амалияи педагогӣ муайян карда шавад. Аксар вақт таҷриба ҳамчун натиҷае баррасӣ мешавад, ки дар раванди амали мутақобила бо олам ба даст меояд, ки натиҷаи он муносибати бошууроно ба мавзуи амали мутақобила мебошад.

Дар диссертатсия мафҳуми таҷриба ҳамчун амали рафтору кирдори мусбӣ аз ҷониби шахсият дар ҳамаи марҳилаҳои фаъолияти ҳаётии он ва ҷустуҷӯи роҳҳое, ки ба мазмуни он таъсир мерасонад, фаҳмида мешавад, ки ин . Бисёрҷанбагии мафҳуми таҷриба имкон медиҳад, ки самтҳои корбасти он дар илм ва амалияи педагогӣ муайян карда шавад. Аксар вақт таҷриба ҳамчун натиҷае баррасӣ мешавад, ки дар раванди амали мутақобила бо олам ба даст меояд, ки натиҷаи он муносибати бошууроно ба мавзӯи амали мутақобила мебошад.

Ба ақидаи Е.Щуркова, «таҷриба – ин ҳуди амали мутақобила, яъне фаъолияти фаъоли субъект мебошад, вале таҷриба инчунин он асарест, ки аз ҷунин амали мутақобила боқӣ мемонад. Таърифоти категорияи «таҷриба» дар адабиёти илмӣ ҷунин шарҳ дода шудааст:

Философҳо –раванди маърифати олами атроф аз ҷониби инсон бо мақсади муқаррар кардани ҳақиқат (К.Г. Юнг) [224];

– раванди ҷустуҷӯҳои озоди инсон дар соҳаи маънавӣ (илоҳӣ ё антропологӣ) (Фельштейн Д.И.) [198];

Психологҳо – раванди ғанигардии майдони фаъолияти воқеияти ҳаётии инсон, нигоҳдории ягонагӣ, тамомият ва таҳрики воридшавӣ ба худ, донишмандии моҳияти «ман»- и худ (С.Л. Рубинштейн) [166];

– фаҳмиш ва дарки фаъолият (Ж. Пиаже) [150];

Педагогҳо–дастбӣ, ки дар раванди амали мутақобила бо олам амалӣ шуда, натиҷаи он гузариш аз дониш ба муҳиммият аз тариқи дарки олами беруна ва мубрамшавии захираҳои дохилӣ (А.Маслоу) [119];

–амали мутақобилаи субъектҳои раванди таҳсилотӣ (Н.Е.Щуркова) [221].

Як қатор таҳқиқоти педагогӣ ба омӯзиши таҷрибаи витагенӣ (дар хотир нигоҳ доштани ҳодисаи гузашта ва дар ин замина тарҳи кору фаъолияти ҳаётиро бо назардошти хатоҳо ва дастовардҳо кашидан) дар заминаи таҳсилоти витагенӣ (А.С.Белкин), таҷрибаи ҳаётӣ дар амалияи тарбия (Н.Е.Щуркова), таҷрибаи шахсиятӣ дар заминаи фаъолияти ҳаётии шахсият (Б.В.Сериков), намудҳои салоҳиятнокӣ, иҷтимоӣ, иртиботӣ, эҳсосотию арзишӣ, эҷодӣ, ҳиссӣ, инфиродӣ, маърифатӣ ва дигари таҷриба бахшида шудааст [167].

Бояд зикр намуд, ки дартакмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён ташаккули маънавият мавқеи муҳимро касб менамояд. Барои фаҳмидани моҳияти таҷрибаи маънавии шахсият мо ба таҳқиқотҳои В.В.Сериков такя кардем, ки ба нақши таҷриба дар худтатбиқкунии маънавию шахсияти инсон ишора мекунад, ки иҷрои вазифаҳои маъноию ҷустуҷӯӣ, таҷрибавӣ, хударзёбӣ, зиндагиро банақшагиранда ва дигарҳо алоқаманд аст: «Инсон бояд дорои таҷрибаи шахсӣ, яъне таҷрибаи иҷрои вазифаҳои махсуси шахсиятӣ (интихобӣ, худмуайянкунӣ, худтатбиқкунӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва ғайра) бошад. Чунин фаъолияти шахсии фард ягон хел фаъолияти мавзӯӣ набуда, бештар ҳамчун як навъ кирдор, ҳамчун нақшаи худвижаи ботинии фаъолияти дигари инсон хизмат мекунад» [35].

Файласуфон ва ҷомеашиносон мафҳумҳои «маънавият», «таҷрибаи маънавий»-ро ба хусусияти иҷтимоии он мансуб медонанд. С.Ф.Анисимов, И.В.Бестужев–Лада. Л.Н.Буева, А.А.Гусейнов, Н.Д.Зотов, И.С.Кон, В.Т.Титов дар таҳқиқоти худ ҷанбаи иҷтимоии маънавият, моҳият ва марҳилаҳои ташаккули онро кушода медиханд. Н.Д. Зотов исбот менамояд, ки рафтори инсон бевосита аз тамоюлотии маънавии он иборат аст [53, с.120].

Мо ташаккули маънавии шахсиятро ҳамчун раванди бисёрҷониба баррасӣ менамоем, ки ҳадафи он дар фард ташаккул додани шуур ва рафторе мебошад, ки ба принципҳои меъёрҳои ҷомеаи муосир ҷавобгӯ бошад. Нисбати ҷомеа маънавият ҳамчун «падидаи иҷтимоӣ, маҳсул ва

асоси амиқи фарҳанг», «омили муҳимтарини рушди тамаддун» (М.С.Каган, В.И.Мурашов, В.Д.Шадриков) фаҳмида мешавад. Ба ақидаи В.Д.Шадриков ин «сифати муҳимтарини шуури чамъиятӣмебошад, ки дар робита бо зарурати ташаккули низоми муносибатҳои чамъиятӣ дар дохили низоми иҷтимоӣ дар принципҳои муайяни худташаккулунӣ барои таъмини ҳадафи асосии мавҷудияти он – зинда мондан зоҳир меёбад» [211, с.167].

Бояд зикр намуд, ки маъқеъи таҷриба дар рушди маънавию рушди неруи шахсияти инсон нақши муҳим ва муайянкунанда мебозад ва ин албата дар ташаккули шуурнокии миллӣ нақши муҳим мебозад. Ҳамзамон, ғанигардонии таҷриба ба худтатбиқкунӣ, худрушддиҳӣ, худмуайянкунӣ, худтакмилдиҳӣ ба рушди ибтидои шахсият мусоидат мекунад, ки дар ниҳояти қор ба такомули умумии шахсият имкон фароҳам меорад.

Дар илми инсоншиносӣ маънои аслии мафҳуми «маънавият» ба таври назаррас васеътар буда, ҳамчун шакли муайяни таърихии ҳаёти маънавии инсоният баррасӣ мешавад, зеро табиати маънавият аз талаботи ҳастии иҷтимоӣ сарчашма гирифта, дар фарҳанг аз тариқи арзиш ва маънои он зоҳир мешавад [199, с. 183].

Бисёрчанбагии шарҳи мафҳуми «маънавият» дар адабиёти илмӣ раванди қорқарди муносибатҳоро ба муайянсозии моҳият ва мазмуни таҷрибаи маънавии донишҷӯён мураккаб месозад.

Маънавият ҳамчун:

– маҷмӯи сифатҳои муҳимми психикаи инсонӣ мебошад, ки мазмуни ахлоқнокӣ, зебоишиносӣ, зеҳнию худшиносиро ифода месозад, ки ба тасдиқи асолати инсонӣ дар одамон, инчунин рафъи бемаънавият дар ҷаҳонбинӣ ва фарҳанг нигаронида шудааст;

– сифати воридшавӣ ба ҳаёти инсонӣ ба соҳаи арзишҳои ҳаётан муҳим мансуб буда, самтнокӣ, сифат ва мазмуни симои инсониро дар ҳар як фард муайян месозанд;

– олами ботинии инсон ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи асолати инсонӣ дар шахсият;

– ҳолати худвижаи фаъолнокии иҷтимоии инсон, ки онро ба ҷустуҷӯи шаклҳои дахлдори худтатбиқкунии ҷамъиятӣ водор месозад;

Барои таҳқиқоти мо назарҳои Н.М.Боритко ба маънавият арзишманд мебошад, ки мафҳуми маънавиятро аз мавқеи этикии инсон арзёбӣ мекунад [29]. Л.М. Лузина категорияи маънавиятро аз тариқи нисбат додан бо мафҳумҳои «меҳрубонӣ», «ахлоқ» баррасӣ мекунад: «Маънавият – ин мазмуни арзишии эҳсосот буда, онро ҳамчун ирода ва хиради арзиш–меҳвар, ҳамчун қобилияти инсон ба идоракунии худ бо мақсади дастёбӣ ба мустақилият аз шароити беруна ва дохилӣ, ҳамчунтаъсири фаъол ба ин шароит бо кумаки арзишҳо ва ормонҳои маъноӣ ҳаётидошта таъриф кардан мумкин аст» [105, с.89].

Мо чунин ҳисоб мекунем, ки мафҳуми «маънавият» – ин хосияти фаъолнокии инсон мебошад, ки ҳам устувории мавқеи ҳаётӣ, ҳам имконияти рушди онро таъмин менамояд. Дар навбати худ инсонии дорони маънавияти баланд, дорони шуурнокии миллӣ низ мебошад. Маънавияти инсон ба арзишҳо ва ормони оӣ, ба хоҳиши бошуурона ба камолот дар раванди рушди фарҳангӣ, ба андӯхт ва татбиқи таҷрибаи маънавий нигаронида шудааст.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашудаи масъалаи маънавиятро ҳамчун сифати шахсият ва воситаи ташаккули шуурнокии миллӣ баррасӣ кардан мумкин аст, ки дар муносибат ба арзишҳои фарҳангии маънавии инсоният ҳамчун танзимгари асосии ҳавасмандию маъноии фаъолият ва танзимгари собитсозии асолати инсонӣ дар ҳар як фард, аз ҷумла худии худ, ифода ёфтааст. Таҳқиқоти илмие, ки ба масъалаҳои рушди инсон ва мақоми он дар ҷомеа бахшида шудаанд, тавачҷухро ба мафҳумҳои: «маънавияти шахсият», «таҷрибаи шахсият», «таҷрибаи маънавии шахсият» мутамарказ менамояд.

Дар айни замон собит карда мешавад, ки категорияи «таҷрибаи маънавий» бо шарҳу тавзеҳоти сершумор тасдиқ шудааст, ки таърифи

пуррагии мазмуни онро мураккаб месозад. Далели мазкур бо мавҷудияти якчанд намунаи таҳқиқ, ки ба тариқи муайян мафҳуми «таҷрибаи маънавӣ» ва ғайраро шарҳ медиҳад, тавзеҳ меёбад. Ин тезисро мушаххас намуда, тавсифи мазмуни намунаҳои алоҳидаро дида мебароем:

– И. Кант, Ф. Гегел таҷрибаи маънавиро ҳамчун таҷриба барои фаъолияти фикрӣ дар сатҳи шуур ва рафтор муайян месозанд, ки дар чунин шаклҳои маънавӣ, ба мисли: фаъолнокии зехнию маърифатӣ ва шуури маънавӣ зоҳир мешаванд;

– Н.Д. Бердяев, Н.О. Лосский, И.А. Илин пешниҳод намудаанд, ки таҷрибаи маънавӣ ҳамчун таҷрибаи камолёбии маънавии инсон баррасӣ мегардад [13, с.383].

– дар таҳқиқоти К. Юнг, Э. Гуссал, М.К. Мамардашвили намунаи ахлоқие кушода дода мешавад, ки ба таҷрибаи ҷидду ҷаҳди субъективии маънавӣ мансуб мебошад.

– Н.Д. Бердяев, Н.О.Лосский, И.А. Илин пешниҳод намудаанд, ки таҷрибаи маънавӣ ҳамчун таҷрибаи камолёбии маънавии инсон баррасӣ мегардад [14, с.317]; дар фалсафаи бостонӣ мулоҳизаҳоро оид ба таҷрибаи маънавӣ мо дар осори Афлотун ва Арасту меёбем. Дар фаҳмиши онҳо таҷрибаи маънавӣ– ин «малакаи рӯх» буда, дар донишҳо, маҳоратҳо ва таассуротҳои ҳаётӣ дар бораи воқеияте ифода меёбад, ки дар хотира нигоҳ дошта шуда, барои ҳаёт ва маърифат заруранд [11; 85];

– дар таҳқиқоти К. Юнг, Э. Гуссал, М.К. Мамардашвили намунаи ахлоқие кушода дода мешавад, ки ба таҷрибаи ҷидду ҷаҳди субъективии маънавӣ мансуб мебошад;

– Ч. Дюи, В. Оствалд, Э. Мах, Ч. Пирс, А. Пуанкаре, П. Дюркгейм дар таҳқиқотҳои худ таҷрибаи маънавиро ҳамчун усули муносибат ба олами атроф ва инсон маънидод мекунанд.

Ҳамаи гуфтаҳои боло имкон медиҳанд натиҷагирӣ карда шавад, ки таҷрибаи маънавӣ ҳамчун ноилшавӣ ба ягонагӣ ва тамомияти ботинӣ,

дигаргуншавии комили шахсият баррасӣ мешавад (С.Б.Токарева [193, с.256]). В.В.Игнатова таҷрибаи маънавии шахсиятро ҳамчун маҷмӯи имкониятҳои ботинӣ ва воситаҳои ноилшавии шахсият ба чунин ҳолатҳои шуур таъриф мекунад, ки муносибатҳои шахсиятро бо воқеияти атроф ҳамоҳанг сохта, зухуроти ҳамгириёнаи ҷузъи таркибии эҷодкоронаи маънавии фаъолияти ҳаётро муайян карда, самтнокии дахлдорро ба раванди таҷрибаи маънавӣ ташаккул медиҳанд [62, с. 138]. Т.Г.Русакова таҷрибаи маънавиро ҳамчун донишҳои дарк ва таҷрибашуда таъриф кардааст, ки дар шакли ҳолатҳо ва муносибатҳои эҳсосотӣ муаррифӣ шуда, бо эҷодкориҳои маъноии шахсият муайян шудаанд [168, с. 134].

Қанабаҳои педагогӣю психологӣю мафуми «таҷрибаи маънавӣ» ва масъалаҳои ташаккули он дар таҳқиқотҳои олимони Т.К. Ахаян, Л.И. Божович, Е.Б. Бондаревская, З.И. Васильева, Л.Ю. Гордин, Ю.П. Жигалов, Т.Е. Конникова, Н.А. Лукьянов, И.С. Маренко, Н.Н. Петухова зикр ёфтааст.

Аз нуқтаи назари И.С.Маренко, дар ташаккули таҷрибаи маънавии шахсият хусусиятҳо ва арзишҳои меҳварӣ мебошанд, ки аз ҷониби шахсият дар натиҷаи фаъолияти ҳаётии он касб мешаванд. Аз ҷониби муҳаққиқ низоми ҳадафҳо, инчунин мазмуни раванди ташаккули таҷрибаи маънавӣ тарҳрезӣ карда шудааст [112, с.64]. Аз ҷониби А.В. Зосимовский меъёрҳои равшан, якмаъноии таҷрибаи маънавӣ муайян карда шудаанд, ки омодагии назариявии маънавӣ ва амалиявии маънавиро дар бар мегиранд [60, с. 174].

Ин нуқтаҳои назарро мо низ ҷонибдорӣ карда, қайд менамоем, ки ба зарурати майл додани шахсият ба арзишҳои зарурии ишора менамоем, ки ҳамчун ҳадафҳои ҷамъбаастшудаи ғанигардонии маънавию ахлоқии шахсият муаррифӣ мегарданд.

Дар асоси таҳлили назариявии категорияи «таҷрибаи маънавӣ» мо сохтори онро ҳамчун маҷмӯи ҷузъҳо: арзишию ҳавсмандсозанда,

шинохтию маърифатӣ ва фаъолиятноки муайян намудем, ки дар ҷадвал оварда мешавад.

Ҷадвали № 1. Маҷмӯи ҷузъҳои «таҷрибаи шуурнокии ахлоқӣ»: арзишнокию ҳавсмандсозанда, маърифатӣ- фаъолиятноки

Арзишию ҳавсмандсозӣ	Маърифатӣ	Фаъолиятӣ
<p>Вачҳҳои худрушддиҳии маънавӣ, иштирок дар фаъолияти аз ҷихати маънавӣ муҳим, ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ, фаъолияти аз ҷихати ҷамъиятӣ муҳим, ҷиддучаҳдҳо дар татбиқи кидорҳои ахлоқӣ; водорсозӣ ба танзими бошуурокаи фаъолияти худ, эҷоди заминаи мусбати эҳсосотӣ дар ҷомеа; зохиркунии ҳамдардӣ ба муошират бо одамони атроф. Худогоҳии маънавӣ, муносибати арзишӣ ба ҳаёт. Маҷмӯи донишҳои аз ҷониби шахсият азхудшуда дар бораи моҳият ва таҷрибаи маънавӣ. Муносибати бомасъулият ба принципҳо ва меъёрҳо, коидаҳои рафтори умумикабулшуда дар ҷомеа. Қобилияти фарқ кардани маънавияту ахлоқ аз бемаънавиятӣ, дарки мақоми худ дар зиндагӣ, муфид будани фаъолияти худ, арзиши ашхсию ҷамъиятии он.</p>	<p>Дониши мазмуни концептҳои маънавӣ, меъёрҳои маънавият ва ахлоқ, ки дар муҳити бисёрфарҳангӣ қабул шудаанд.</p>	<p>Иштирок дар фаъолияти самтнокии маънавӣ. Омодагӣ ба зохир кардани интихоби бошуурокаи рафтор; қабули қарор; арзёбии паёмдҳо; муайянкунии маҳдудиятҳои зарурӣ дар рафтор дар асоси худогоҳии рушдёфта ва ҷаҳонбинии ташаккулёфта.</p>

Дар назария ва амалияи педагогӣ пайвастагии таҷрибаи шуурнокии миллӣ аз ҳисоби таҳлили вазифаҳои он кушода дода мешавад. Ба сифати вазифаҳои асосии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён, ки бевосита ба ҳадафҳо ва вазифаҳои он ҷавоб медиҳанд, барои таҳқиқоти худ мо зеринҳоро ҷудо намудем:

– маърифатӣ, ки унсури зарурии фаъолияти маънавӣ буда, тамоми соҳаҳои муносибатҳои субъект: муносибат ба субъектҳо, муносибат ба худ ва ҷомеаро дар маҷмӯъ дар бар мегирад;

– шароит ва вазъиятҳои шахсияти донишҷӯёнро ташаккулдиҳанда, муайянкунандаи зохиршавии ҷидду чаҳдҳои иродавӣ дар фаъолият, дар

рафъи мушкилот, дар маҳорати банақшагирӣ, дар қабули мустақилонаи қарор, дар маҳорати пешбинӣ кардани паёмадҳои наздиктарин ва дуртарини онҳо, инчунин натиҷаҳои фосилавӣ ва ниҳой;

– рафтор ва фаъолияти маънавии батанзимдароранда ва батаҳрикдоранда.

Дақиқ месозем, ки шуурнокии миллӣ ин фаъолияти мебошад, ки маърифат ва дигаргун кардани олам ва ҳуди инсон мебошад ва рафтори ахлоқӣ ин рафторе мебошад, ки мутобиқи меъёрҳо, қоидаҳо ва тасаввуроти мушаххаси ҷомеа ташаккул меёбад.

Вобаста аз сатҳи ташаккулёбии таҷрибаи маънавии шахсият дар бораи рушд ва ғанигардии он суҳан гуфтан мумкин аст. Ғанигардонӣ, тибқи луғатномаи В.И. Дал, маънои «ғани гардонидан, боигарӣ ато кардан, зиёд кардан, афзоиш додан, бой кардан»-ро дорад. Дар луғати С.И. Ожегов мо мебинем, ки ғанигардонӣ – ин афзудани арзишнокӣ мебошад. Бинобар ин, мафҳуми «ғанигардонӣ»-ро бо мафҳуми «таҷриба» нисбат додан мумкин аст. Таърифтоти мафҳуми «ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар ҷадвал нишон дода мешавад.

Ҷадвали №2. Таърифтоти мафҳуми «ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён

Ҷанбаи фалсафӣ	Ҷанбаи психологӣ	Ҷанбаи педагогӣ
1	2	3
<p>– маҷмӯи таҷрибаи беруна (эмпирикӣ) ва дохилӣ (таҷрибаи шуур) (фалсафаи олимони классикӣ (В.Ф. Гегель [45]);</p> <p>– ягонагии ҷанбаҳои назариявӣ ва амалиявӣ татбиқи нерӯҳои маънавӣ аз ҷониби шахсият (фалсафаи марксистӣ) (К. Маркс [117]);</p> <p>– раванди болоравии инсон ба Рӯҳи Илоҳӣ ва васлшавӣ бо он (фалсафаи динӣ) (П.А.</p>	<p>– таҷрибаи бошурронаи фаъолияти фикрӣ ва рафтори дуруст ҳамаҷун таҷрибаи ҷиддучаҳди субъективии маънавӣ;</p> <p>– ҳамаҷун маҷмӯи ҳодисаҳо, эҳсосот, таассурот, ки бо ҳолати рӯҳбаландӣ</p>	<p>– донишҳои бошууроно таҷрибашуда, ки дар муносибатҳо ва ҳолатҳои эҳсосотӣ муаррифӣ шуда, бо эҷодкории маъноии шахсият муайян шудаанд (Т.Г. Русакова [168]);</p> <p>– амиқии дарки муҳимияти</p>

Флоренский [201]); – касби ягонагӣ ва тамомияти ботинӣ, дигаргуншавии комили шахсият (С.Б. Токарева [193].	тобиш ёфтааст (С.Л. Рубинштейн)	ичтимоию шахсиятӣ (А.В. Зосимовский [60]);
---	---------------------------------	--

Омӯзиши адабиёти илмии психологию педагогӣ доир ба масъалаи кушода додани категорияи «таҷрибаи маънавӣ» ба мо имкон дод, ки чузъҳои тарҷибаи маънавии шахсият муайян карда шуда, таърифи мафҳуми дар боло зикршуда дақиқ карда шавад. Дар концепсияҳои гуногун сохтори таҷрибаи маънавӣ ба таври гуногун кушода дода мешавад. Р.С.Немов чунин чузъҳои таҷрибаи маънавӣ, ба мисли талабот, вачҳҳо, чидду чаҳд, ҳадафҳо, майлу рағбатҳоро муайян кардааст, ки фаъолнокии иҷтимоии онро равона месозанд [135, с. 234].

Мо омӯзиши сохтори маҳорати маънавиро амиқ сохта, чузъҳои зерини асосиро фарқ мегузorem:

- низоми ташаккулҳои арзишию маъноии шахсият, ки ду ҷанбаи бо ҳамдигар марбути шахсиятӣ: маъноӣ ва арзиширо дар бар мегиранд;
- даъвоҳои шахсият, арзёбии имкониятҳо ва интизороти худ;
- дақиқии натиҷаҳои муайяни амалҳо, рафтор, муносибатҳои худ ба атрофиён ва ғайра;
- низоми устувори вачҳҳо, ки фаъолнокӣ, дақиқӣ ва интихобнокии муносибати онро ба воқеият муайян месозад.

Таҷрибаи маънавӣ ҳамеша дар фаъолият (ботинӣ дар ҳаракати рӯҳ, ва зоҳирӣ самтнокӣ ба ягон кас ё ягон чиз, дар амалҳо ва кирдорҳо) зоҳир шуда, ҳамзамон танзимгари мазмун ва арзишии ин фаъолият мебошад. Ҳамчун категорияи умумииилмӣ, «фаъолият» мавзӯи омӯзиши соҳаҳои мухталифтарини дониш мебошад. Дар фалсафа фаъолият ҳамчун усули ба таври махсуси муносибати инсонӣ ба олам (К. Маркс) аз раванде иборат аст, ки дар ҷараёни он инсон эҷодкорона табиатро дигаргун сохта, худро ба субъекти фаъол ва падидаҳои табиати аз ҷониби ӯ азхудшавандаро ба объекти фаъолияти худ табдил медиҳад [117, с.344].

Аз нуқтаи назари иҷтимоию фалсафӣ ва методологӣ мафҳуми фаъолият барои тавсифи усули хоси ҳастии инсонӣ истифода мешавад, яъне он ҳамчун принсипи таҳқиқ, тавзеҳ ва фаҳмиши ҳаёти муштарак ва фардии одамон, ҳамкориҳои онҳо бо табиат шарҳ дода мешавад [117, с.402].

Фаъолият ба таври анъанавӣ бо шуур алоқаманд буда, дар шарҳи муосир ба фаъолияти самаранок ва аз ҷиҳати маънавӣ муҳим тақсим мешавад:

1. Фаъолияти маънавию самараноки арзишҳои фарҳанги маънавиро пешбинӣ мекунад. Унсуре асосии он маърифати қонуниятҳо, падидаҳо, равандҳо ва фаъолияти назариявӣ мебошад. Ин намуди фаъолият дарки оқилонаи назариявии воқеияти объективӣ ва самтҳои арзишҳои дигари фарҳанги маънавиро, ба мисли ахлоқӣ, зебоишиносӣ тавассути на танҳо зеҳн, балки инчунин тавассути қувваи таҳайюли бадеӣ, ҳиссиёт ва фаъолиятро дар бар мегирад. Фаъолияти маънавӣ ба коркарди консепсияҳо, тасаввурот, арзёбиҳо ва ғояҳои нигаронида шудааст, ки ҷанбаҳои гуногуни зохиршавии томи маънавиро дар фаъолияти ҳаётии одамон, дар фарҳанги шахсият ва ҷомеа инъикос менамоянд. Фаъолияти маънавию маҳсулноки фаъолияти шуурро дар маҷмӯъ пешбинӣ намуда, ҳамчун муродифи захираитачрибаи маънавӣ умуман хизмат мекунад;

2. Фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим ба азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ, арзишҳои фарҳанги маънавӣ дар ҷараёни рушди фардӣ ва дастаҷамъонаи одамон нигаронида шудааст. Он робитаро бо татбиқ ва ҷорикунии ташаккулҳои коркардшудаи маънавиро дар ашӯҳо ва падидаҳои моддию маънавии фарҳанг, инчунин дар шуури одамон ва низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ пешбинӣ менамояд. Моддишавии натиҷаҳои маънавию назариявӣ ва фаъолияти аз ҷиҳати ахлоқӣ муҳим тавассути рушди таҷрибаи маънавӣ сурат мегирад. Дар низоми фаъолияти маънавию амалиявӣ дар ҷомеа аз аҳамияти калон робитаҳои иҷтимоӣ ва ҳамкорӣ байни соҳаи фаъолияти маънавӣ ва амалӣ доир ба лоиҳасозии он дар низоми кирдорҳо ва фарҳанги ташаккулёфта

бархӯрдор мебошанд. Ба роҳҳои чунин хосият намудҳои фаъолияти маънавию амалӣ, ба мисли маънавию ахлоқӣ, динӣ, илмӣ, идеологӣ ва бадеӣ мансубанд.

Т.Г.Русакова [169, с.52] пешниҳод кардааст, ки принципҳои эҳсосотро зимни ҳолатҳои бухронии шахсият, ки раванди ташаккули арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳим («тавлид» – «рушд») ва маъниро ҳамроҳӣ мекунанд, дар асоси таснифи сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии шахсият гузошта шавад. Фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим ба ташаккули таҷрибаи маънавии шахсият дар раванди ташаккули ҳаёти мусоидат менамояд. Умуман психологҳо эҳсосотро ҳамчун фаъолияти баррасӣ менамоянд, ки ба рафъи вазъиятҳои бухронӣ, вазъиятҳои имконнопазирии татбиқи «зарурати ботинӣ»-и ҳаёти худ нигаронида шудааст, ки ба мантиқи ба инсон хоси қонеъгардонии талаботи фард зид мебошанд. Дар асоси таҳлили назариявии категорияи «таҷрибаи маънавий» мо сохтори онро ҳамчун маҷмӯи ҷузъҳо: арзишию ҳавсмандсозанда, шинохтию маърифатӣ ва фаъолияти муайян намудем.

Ба сифати вазифаҳои асосии таҷрибаи маънавии донишҷӯён, ки бевосита ба ҳадафҳо ва вазифаҳои он ҷавоб медиҳанд, барои таҳқиқоти худ мо инҳоро ҷудо намудем:

– маърифатӣ, ки унсури зарурии фаъолияти маънавий буда, тамоми соҳаҳои муносибатҳои субъект: муносибат ба субъектҳо, муносибат ба худ ва ҷомеаро дар маҷмӯъ дар бар мегирад;

– шароит ва вазъиятҳои шахсияти таълимгирандагонро ташаккулдиҳанда, муайянкунандаи зоҳиршавии ҷидду ҷаҳдҳои иродавӣ дар фаъолият, дар рафъи мушкилот, дар маҳорати банақшагирӣ, дар қабули мустақилонаи қарор, дар маҳорати пешбинӣ кардани паёмдҳои наздиктарин ва дуртарини онҳо, инчунин натиҷаҳои фосилавӣ ва ниҳой;

– рафтор ва фаъолияти маънавии батанзимдароранда ва батаҳрикоранда.

Дар назария ва амалияи педагогӣ пайвастагии таҷрибаи маънавӣ аз ҳисоби таҳлили вазифаҳои он кушода дода мешавад. Масалан, А.Ф. Плахтний вазифаҳои танзимкунанда, иродавӣ, даркнамоӣ ва таҳриқдихандаро фарқ мегузорад, Н.М.Бобкова вазифаҳои маънии ташаккулдиханда ва ҳамоҳангсозандаро илова мекунад [21, с.158], Н.В.Винокурова вазифаи сафарбаркунанда, Т.И. Биушкин [19, с.237] вазифаи маърифатӣ, ташаккулдиханда ва амалиявиро фарқ мегузоранд.

Ба сифати вазифаҳои асосии таҷрибаи маънавии донишҷӯён, ки бевосита ба ҳадафҳо ва вазифаҳои он ҷавоб медиҳанд, барои таҳқиқоти худ мо инҳоро ҷудо мекунем:

- маърифатӣ, ки унсури зарурии фаъолияти маънавӣ буда, тамоми соҳаҳои муносибатҳои субъект: муносибат ба субъектҳо, муносибат ба худ ва ҷомеаҳо дар маҷмӯъ дарбар мегирад;

- шароит ва вазъиятҳои шахсияти таълимгирандагонро ташаккулдиханда, муайянкунандаи зоҳиршавии ҷидду ҷаҳдҳои иродавӣ дар фаъолият, дар рафъи мушкilot, дар маҳорати банақшаگیرӣ, дар қабули мустақилонаи қарор, дар маҳорати пешбинӣ кардани паёмҳои наздиктарин ва дуртарини онҳо, инчунин натиҷаҳои фосилавӣ ва ниҳой;

- рафтор ва фаъолияти маънавии батанзимдароранда ва батаҳрикоранда.

Дақиқ месозем, ки фаъолияти маънавӣ – ин фаъолияти мебошад, ки «маърифат ва дигаргун кардани олам ва ҳуди инсон» мебошад ва рафтори ахлоқӣ – ин рафторе мебошад, ки мутобиқи меъёрҳо, қоидаҳо ва тасаввуроти мушаххаси ҷомеа ташаккул меёбад [17, с.229]. Омодагӣ ба воридшавӣ ба фаъолияти маънавӣ дар синну соли навҷавонӣ ташаккул меёбад.

Маълум аст, ки навҷавонӣ – ин давраи ташаккулёбии инсон ҳамчун шахсият мебошад, вақте ки хосиятҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, қобилият ба ҳамдardӣ, ба ҳамкориҳои фаъол бо одамони атроф, ба дилсӯзӣ, азхудкунии нақшҳо, меъёрҳо, қоидаҳои муайяншудаи рафтор дар ҷомеа касб карда мешаванд. Тағйироти дар боло зикршудаи сифатии

шахсият дар бораи андӯхт, азхудкунӣ ва афзудани маъноҳо ва маъниҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳимми таҷрибаи маънавӣ дар раванди фаъолияти ҳаёти гувоҳӣ медиҳанд.

Психологҳои рус (Л.И. Божович, Л.С. Виготский, И.С. Кон, А.Н. Леонтев, А.В. Мудрик) давраи аз 15 то 20 – соларо ба навҷавонӣ нисбат дода, онро ба барвақтӣ ва дер тақсим мекунад. Синну соли барвақтии навҷавонӣ – ин марҳилаи дуҷуми ҳаёти инсон буда, калонсолшавӣ ё синну соли гузариш ном гирифта, мазмуни он гузариш аз кӯдакӣ ба синну соли калон мебошад. Навҷавонии дерро давраи ҳаёти марди ҷавон меҳисобанд, ки бо мустақилият дар ҳалли вазифаҳои сохтани ҳаёти шахсӣ, дурнамои барои инсонии калонсол хос (ҳалли вазифаҳои касбӣ, зоҳиркунии мавқеи ҷамъиятӣ, амалисозии кирдори аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳим ва ғайра) тавсиф меёбад. Дар асоси гуфтаҳои боло, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ донишҷӯён ба синну соли навҷавонӣ мансубанд, зеро давраи таълим ба 18 – 22 солагӣ мувофиқат мекунад.

Дар назарияи Л.С.Виготский синну соли ҷавонӣ, бо зоҳиршавии чизи нав дар рушд алоқаманд аст. Дар ин давра ташаккулҳои нав хусусиятҳои равандро, ҳолатҳо, хосиятҳои психикии шахсият зоҳир мешаванд, ки гузариши онро ба зинаи баландтари ташкил ва фаъолият тавсиф медиҳанд [39, с. 628]. Ташаккули муҳимтарини нави ин давра рушди худташаккулдиҳӣ, яъне худшиносӣ мебошад, ки моҳияташ аз нигариш ба муносибат ба худ иборат мебошад. Боз як ташаккули нав, ба ақидаи Л.И. Божович, худмуайянкунӣ мебошад, ки бо дарки худ ба сифати узви ҷомеа тавсиф ёфта, дар мавқеи нави аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳим мушаххас мешавад. Худмуайянкунӣ на танҳо бо дарки худ, имкониятҳо ва ҷидду ҷаҳдҳои худ, балки бо фаҳмиши мақоми худ дар ҷомеа ва таъйиноти худ дар ҳаёт тавсиф меёбад [23, с.164]. Ж. Пиже собит сохтааст, ки дар синну соли навҷавонӣ шахсият ба таври ниҳой ташаккул ёфта, барномаи зиндагӣ тарҳрезӣ мешавад, ки бо он навҷавон ба ҷомеаи калонсолон бо хоҳиши дигаргун сохтани он ворид мешавад.

Монеаҳоро аз чониби чомеа тачриба карда, аз он вобастагӣ боқӣ монда, иҷтимоишавии тадричӣ сурат мегирад [150, с. 193].

Дар таҳқиқотҳои психологию педагогии солҳои охир нишонаҳои хоси синну соли донишҷӯён ошкор карда шудаанд, ки дорои тамоюлоти ҳам мусбат ва ҳам манфӣ мебошанд. Ба тамоюлоти манфӣ инҳоро нисбат додан лозим аст: сатҳи пасти талабот ва вачҳҳои маънавӣ; мавҷудияти тасаввуроти алоҳидаи пароканда дар бораи меъёрҳо ва қоидаҳои маънавӣ, муносибати ба таври кифоя озод ба интизом, мавҷудияти одатҳои манфӣ, ки бо талаботи худпарастӣ ба миён омадаанд. Ташаккулёбии нокифояи донишҳо дар бораи арзишҳои фарҳангии, ки дар чомеа қабул шудаанд (эҷодкорӣ, маърифат, фаъолияти фаъол дар ҳаёт); самтноки ба ҳаёти хушбахтонаи оилавӣ, вазъи хуби моддӣ, саломатӣ, саъю талош ба ҳаёти «зебо», сабук, лаззатҳо [115, с. 115].

Дар айни замон дар ҷавонон баъзан ҳолати афсурдагӣ, безобитагии бесабаб, сатҳи баландшудаи изтиробнокӣ ва дағали ба қайд гирифта мешаванд, ки дар бораи солимии нокифояи маънавӣ дар муҳити ҷавонон гувоҳӣ медиҳад. Тамоюлоти мусбат эҳсосоти қавии «Ман»-и худ дар олами атроф, ки ба ҳисси худэҳтиромкунӣ ва шаъну шарафи худ интиқол меёбад, баландшавии хударзёбӣ ва эҳсосоти таълимгирандагон; қобилияти дарки заифӣ, камбудии худ, муқоиса кардани худ бо дигарон, маҳорати арзёбӣ кардани тачрибаи гузашта ва ҳозираи худ, омодагӣ ба худтаҳлилкунӣ, таҳлили тачриба мебошанд.

Ҳамин тариқ, синну соли донишҷӯён ин давраи ғанигардии фаъол ва бошуурунаи тачрибаи маънавӣ мебошад. Ба таври мустақилона дар муоширати ҳаррӯза дар чомеа донишҷӯён тачрибаи маънавии худро тавассути арзёбии мавқеаҳои маънавии худ, хударзёбии рафтори худ, мушоҳидаҳо аз болои кирдорҳои атрофиён, ҷустуҷӯи қарорҳоро дар вазъиятҳои интиҳоби маънавӣ касб мекунанд. Дар асоси таҳлили психологию педагогӣ, чомеашиносию фарҳангии синну соли донишҷӯён муқаррар карда мешавад, ки зимни бавуҷудоии ихтилофот, низоъҳои

ичтимоӣ дар марҳилаи фаъол зехният ва талаботи маънавии онҳо зоҳир мешаванд, ё ин ки нишондиҳандаҳо баста мешаванд.

Хусусиятҳои ишорашудаи синну соли навҷавонӣ омодагии донишҷӯёнро ба кор доир ба ғанигардонии таҷрибаи маънавии худ ошкор месозанд, зеро нигаришҳои асосии ҳадафманди ин синну сол худрушддихӣ ва худшиносӣ мебошанд, ки бо интихоби арзишҳо дар асоси дурнамоҳои инкишофи маънавии шахсият, самтнокии он бо тақия ба маъниҳои ахлоқие муайян мешаванд, ки ваҷҳҳо ва ҳадафҳои фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳимро ошкор месозанд.

Ба имкониятҳои психологию педагогии ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён мансубанд: дар сатҳи ҳавасмандӣ – мавҷудияти майлу рағбатҳо ва шавқу ҳавасҳо, ваҷҳҳо ва хоҳишот, ки самтнокии шахсиятро муайян месозанд; дар сатҳи шинохтӣ – мавҷудияти донишҳо дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавии ҷомеа ва шахсият, дониш дар бораи зарурати мавҷудияти идеали маънавий; дар сатҳи фаъолиятӣ – қобилият ба худмуайянкунӣ, ки ба инкишофи маънавии шахсият мусоидат менамояд. Тағйирмавқеи донишҷӯёни дирӯза дар ҳамкорӣ бо олами атроф, саъю талош барои мустақил будан аз он ва аз ин нуқтаи назар муқобилгузории имкониятҳо ва сифатҳои шахсиятии худ ба олам, ба ҷудо кардани донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ аз ягонагии субъективӣ бо ҷомеаи атроф мусоидат менамояд.

Хусусиятҳои психологию синнусолии зоҳиршавиро ба назар гирифта, таҷрибаи маънавии донишҷӯён ҳамчун сифати ҳамгироёнаи шахсият баррасӣ мешавад, ки дар мавқеи субъектии донишҷӯёни донишгоҳ нисбат ба арзишҳои фарҳанги маънавий ҳамчун танзимгари асосии ҳавасмандсозию маъноии фаъолияти ҳаётӣ ифода ёфта, интихоби самтҳои арзишию маъноии амалҳо ва кирдорҳоро муайян месозад.

Ба пояи васеи таҳқиқоти педагогикаи ватанӣ ва хориҷӣ тақия намуда, мо меъёрҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавию муайян месозем, ки сохтори психологию педагогии сифатҳои маънавию инъикос намуда,

имкон медиҳанд, ки ташаккулёбии онҳо ҳамчун асоси томи соҳаи маънавии шахсият муайян карда шуда, чузъҳои алоҳидаи сохтори онҳо ошкор карда шуда, камбудиҳо ба қайд гирифта, бартараф карда шаванд, таҷрибаи маънавии донишҷӯёни дақиқтар муайян карда шавад.

Меъёрҳои дар боло зикршуда дар асоси ғояҳои таълиму тарбияи шахсият ҳамчун меҳвар (М.Н. Берулава, Е.В. Бондаревская, В.В. Сериков, И.С. Якиманская) ва муқаррароти асоснок кардашуда оид ба маҷмӯи ҳамгироёнаи сифатҳои маънавий ва чузъҳои мазмунию сохторӣ таҳия гардидаанд, ки соҳаи маънавии шахсиятро ташкил дода, ба сифати мазмуни дохилии он хизмат намуда, дар рафтор ва ғайолияти арзишҳои маънавий зоҳир мешаванд.

Меъёри эътирофшудаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавии шахсият ва ҷомеа инъикос меёбанд, ки ҳамчун восита барои худшиносии нерӯи маънавии худ дар сатҳи идеали интиҳобшудаи маънавий ва арзишҳои ба он хос, қобилият ба таҷрибаи андӯхташуда, саъю талош ба маърифат ва истифодаи намунаҳо ва мисолҳои ба кирдорҳои маънавий хос, маҳорати мустақилона гузоштани ҳадафи худрушддиҳии маънавий, қабули вазъият аз нигоҳи арзишҳои фарҳанги маънавий, қобилияти сарфаҳм рафтани моҳияти падидаҳо, дидани сабабҳо ва натиҷаҳои онҳо мавриди истифода қарор мегиранд.

Дар зери шинохти қобилияти инсон ба дарки олами беруна аз тариқи низоми аз ҷониби ӯ эҷодшудаи назарҳо ва эътиқодот фаҳмида мешавад. Психологҳо мафҳуми мазкурро барои тавсифи равандҳои психикӣ истифода мебаранд, ки ба мақсадҳои гуногуни инсон, хоҳишот ва эътиқодоти он мансубанд. Дар ҷанабаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ шинохт дар раванди ташаккули консепсияҳо ва донишҳо баррасӣ гардида, дар амалҳо ва фикрҳо ифода меёбанд. Афзоиши рушди меъёри шинохтӣ аз тавсеаи донишҳо дар бораи арзишҳои фарҳангӣ-маънавий иборат аст, ки ба эътиқоди маънавии шахсият таъсир мерасонанд, ки амалҳоро барои қонеъгардонии талаботи маънавий муайян мекунанд.

Меъёри ҳавасмандсозии ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишчӯи донишгоҳ аз ҷониби мо дар чаҳорчӯби самтнокии шахсият мавриди баррасӣ қарор гирифта, яке аз ҷузъҳои муҳими сохтори шахсият буда, бо нигаришҳо, майлу рағбатҳо, талаботе муаррифӣшудааст, ки вобастагии ҳавасмандонаи фаъолияти инсон, рафтори онро мутобиқи ҳадафҳои мушаххаси ҳаётимуайян мекунад. Ваҷҳ асоснокӣ ва сафедкунии амали иродавӣ буда, муносибати инсонро ба талаботи ҷомеа нишон дода, дар ин зимн ваҷҳҳо нақши муҳимро дар арзёбии амалҳо ва кирдорҳо мебозанд, зеро аз онҳо вобаста аст, ки кадом маъноӣ субъектии амал барои инсон зарур аст. Таҷрибаи маънавии донишчӯёнро ҳамчун сифати ҳамгироёнаи шахсият, ки дар азхудкунӣ ва қабули арзишҳои фарҳанги маънавӣ, азхудкунии донишҳо ва таҷриба ифода ёфта, барои худтатбиқкунии шахсиятӣ, шиносӣ бо фарҳанги оила, кишвар ва халқи худ заруранд, муайян карда, мо меъёри ҳавасмандсозии таҷрибаи маънавии донишчӯёнро ҳамчун низоми ваҷҳҳо ва саъю талошҳо, майлу рағбатҳо ва хоҳишоти ҳуди таълимгирандагон баррасӣ менамоем, ки онҳоро ба фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим ташвиқ медиҳанд.

Меъёри арзишӣ нишондиҳандаҳои зеринро дар бар мегирад: мазмуни донишҳо дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавӣ ва самтнокии арзишии шахсият, ки аз маҳорати мустақилона пурракунӣ, низомбандӣ ва истифодаи эҷодкоронаи донишҳо дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавӣ барои ғанигардонии таҷрибаи маънавии худ иборат аст. Меъёри арзишӣ шиносиро бо фарҳанг ҳамчун дигаргуншавии арзишҳо аз тариқи эҳсосот дар раванди ғанӣ гардидани таҷрибаи маънавӣ, муносибати бошуурона ба меъёрҳо, принципҳо, қоидаҳои умумикабулшудаи рафтор дар ҷомеа пешбинӣ менамояд. Афзоиши рушди меъёри арзишӣ ҷиҳати азхудкунии арзишҳои фарҳанги маънавӣ аз ҷониби инсон ҳамчун нигаришҳои шахсии ботинӣ, рушди фардияти эҷодӣ аз ҷониби ҳуди шахсият ва зоҳиршавии нерӯи маънавии он, рушди таҳаммулпазирӣ, ташаккулёбии ҷаҳонбинӣ иборат мебошад.

Меъёри амалӣ дар таҳқиқоти мо ҳамчун маҷмӯи амалҳои истифодаи донишҳо ва усуле баррасӣ мешавад, ки дурнамоҳои инкишофи маънавии шахсият ва қобилиятро ба татбиқи фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим муайян мекунад. Фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим шакли махсусе мебошад, ки дар муносибат ба олами атроф, тағйирёбӣ ва дигаргуншавии он зоҳир меёбад. Хусусияти ҷудонашавандаи фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим бошуурии он мебошад, ки дар вачҳҳо, ормонҳо ва арзишҳои асос меёбад, ки фаъолияти шахсиятро дар соҳаи самтнокии он ба арзишҳои фарҳанги маънавӣ муайян месозад. Меъёри амалӣ қобилияти донишҷӯёро ба худрушддиҳии маънавӣ ва худмуайянкунӣ муайян мекунад, ки ба инкишофи маънавии шахсият мусоидат менамояд.

Бо кӯмаки меъёрҳои ҷудошуда тавсифи сохтори таҷрибаи инфиродии маънавии донишҷӯёро тартиб додан мумкин аст. Вобаста аз шароити ҳаётӣ, тарбия, хусусиятҳои синну солии донишҷӯён дараҷа ва пуррагии унсурҳои ташаккулёфтаи сохтори сифатҳои гуногуни маънавӣ низ мухталифанд. Масалан, як қисми донишҷӯён меъёрҳои ахлоқиро доништа, ҳамеша онҳоро пайравӣ мекунад, дигарон қоидаҳои доништа, онҳоро дар рафтор зоҳир намекунад, ё танҳо дар вазъиятҳои ба қор мебаранд, ки ба онҳо ҷазо ба риоя накардани онҳо таҳдид мекунад. Сеюминҳо меъёрҳои ахлоқиро қисман медонанд, ё дар бораи онҳо тасаввуроти тира дошта, онҳоро пайравӣ намекунад.

Ғанигардонии таҷрибаи маънавию дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотии донишгоҳ ҳамчун раванди дастгирии ҳадафманди педагогӣ ба ташаккулёбии мавқеи субъектии таълимгирандагон дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим мавриди баррасӣ қарор дода, мо дақиқ месозем, ки дастгирии педагогӣ мавҷудияти муҳити ба таври махсус ташкилшудаи рушддиҳандаи шахсиятро пешбинӣ менамояд, ки суръати рушди таҷрибаи маънавии донишҷӯёро дар раванди ҳамкорӣ бо омӯзгор таъмин менамояд.

Мураккабӣ ва бисёрчанбагии омилҳое, ки раванди ғанигардони тачрибаи маънавӣ ва дар ҳамин замина такмилёбии шуурнокии миллиро муайян месозанд, ҳамзамон, барқароршавии робитаҳои қонунмандро дар онҳо мушкил сохта, зарурати эҷоди амсилаи сохториро мубрам месозад, ки ин имкон медиҳад, хусусиятҳои объект, раванд ё падидаи мавриди баррасӣ бо мақсади беҳтар сохтани онҳо, татбиқи усули тарҳрезии идоракунии онҳо мушаххас карда шаванд.

Мушаххасозии моҳияти категорияи худшиносии миллӣ бо мафҳуми миллат алоқаманд аст, зеро дарки худшиносии миллӣ бевосита аз мазмуне, ки ба фаҳмиши категорияи миллат шомил аст, вобаста мебошад. Мо чунин мешуморем, ки муҳиммияти мавқеи назариявӣ дар категорияи миллат бо муҳиммияти он дар ҳастии миллӣ муайян мешавад, ки дар шакли худшиносии миллӣ дар заминаи хислати арзишии он ба назар гирифта мешавад. Дар ҳамин асос таркиботи фарҳангӣ дар ҳар як миллат бо арзиши нодири умумиинсонӣ муаррифӣ мешаванд.

Дар заминаи рисолаи пешниҳодшуда усулан мушаххасозии унсурҳои зерин: муносибати бошуурона ба арзишҳои миллӣ, муносибати худтакмилдии, ки аз хусусияти миллати худ ва миллатҳои дигар ташкил ёфтааст; дарки ягонагии фарҳанги умумиинсонӣ дар сохтори худшиносии миллӣ муҳим мебошанд. Дар асоси ин маълумот мақоми фарҳанги миллӣ ва муносибати арзишнок ба он нисбат ба ташаккули худшиносии миллӣ муайян карда мешавад.

Мо чунин мешуморем, ки чузъи эҳсосотию психологӣ дар худшиносии миллӣ бояд хусусияти эҳсосотию арзиширо дар асоси муносибати арзишӣ ба фарҳанги миллӣ дар бар гирифта, бо баррасии муносибати оддии эҳсосотӣ маҳдуд нашавад.

Дар робита бо он, ки яке аз омилҳои муҳимтари ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ маҳсуб меёбад, зербанди дигари таҳқиқоти мазкур ба таҳлили

имкониятҳои педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти барои раванди ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён бахшида шудааст.

1.2. Нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ дар ғанигардони тачрибаи тақмили миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ

Дар таҳқиқоти мазкур таҳлили мафҳуми «нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ» аз мавқеи имкониятҳои воқеии ба фаъолияти донишҷӯёну омӯзгорон вобаста ва ғанигардони тачрибаи маънавий-ахлоқии донишҷӯён таҳлилу баррасӣ карда мешавад. Ба сифати категорияҳо, ки барои таҳқиқот заруранд, мафҳумҳои «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» ва «нерӯи педагогӣ»-ро мавриди таҳлил қарор додем.

Бояд зикр намуд, ки дар даҳсолаҳои охир ба гардиши илмӣ фаъолон чунин мафҳумҳо, ба мисли «фазои бисёрфарҳанга», «таҳсилоти бисёрфарҳанга», «муҳити таҳсилотӣ», «муҳити бисёрфарҳанга» ворид шуданд. Мафҳуми «муҳит» аксар вақт барои ишораи таъсири беруна ба инсон истеъмол мешавад. Яке аз тафсири аввалини илмиро Г. Гегел додааст, ки муҳитро ҳамчун «қувва», инчунин ҳамчун ашёи мушаххас дар ихтоси инсон мавриди баррасӣ қарор медиҳад [45, с.392]. К. Маркс ва Ф. Энгелс ин мафҳумро барои падидаҳои ҷамъиятӣ паҳн карданд [117].

Дар назарияи педагогикаи рус категорияи «муҳит» ҳамчун ихтоси инсон бо шароити ҷамъиятӣ ва маънавий таъриф карда мешавад. Дар рушди ин мафҳум ба муҳит маҷмӯи муносибатҳо ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ, шуури ҷамъиятӣ, фарҳанги ҷомеаи мазкур ва ихтоси иҷтимоии инсонро мансуб медонанд. Таъсири ҳалқунанда ба ташаккул ва рушди шахсият ба муҳите нисбат дода мешавад, ки метавонад, таҳти таъсири фаъолияти эҷодии инсон дигаргун карда шавад.

Таҳлили илмии адабиёт дар чаҳорчӯби мавзӯи таҳқиқоти мо нишон дод, ки аз охири асри XX дар педагогика муносибати муҳит ба таҳсилот ва тарбия, ба истифодаи нерӯи муҳит барои рушди шахсият муайян карда шуд. Тасдиқ карда мешавад, ки муҳит нозукона, аксар вақт бавосита таъсир расонида, ин таъсирот ҳам дар сатҳи бошууруна, ҳам дар сатҳи зершууруна зоҳир мешавад. Мафҳуми появии муносибати инсон ба ҷомеа ин мафҳуми «муҳит» мебошад, ки ба туфайли истеъмоли васеъ дар илмҳои гуногун таърифоти бисёрро дорад, ки дар асоси онҳо муносибатҳои гуногун ба шарҳу тавзеҳи он қарор доранд. Дар бораи баъзеи онҳо истода мегузарем, ки ба ақидаи мо, ба дараҷаи бештар ба кушода додани мазмуни мафҳуми мавриди баррасӣ кумак мекунад.

Психолог М. Хайдметс, муҳитро ба муносибтаҳои субъектӣ объектӣ ва муносибати субъект ба худ шарҳ медиҳанд[213]. В.А. Козырев мафҳумҳои «муҳит» ва «фазо» - ро вобаста аз нақши ташаккулдиҳандаи субъектҳои фаъолият маънидод мекунад[75]. Ғайр аз ин, ҳар гуна муҳити таҳсилотӣ метавонад ҳамчун маҷмӯи муҳитҳои онро ташкилдиҳанда баррасӣ шавад, ки дар он ҷой таълимгиранда ва маҳз муассисаҳои таҳсилотӣ, оила, гурӯҳ, муҳит – вазъият ва ғайра қарор доранд.

Файласуф В.А. Козырев таъкид мекунад, ки ҳар гуна муҳити таҳсилотӣ метавонад ҳамчун маҷмӯи муҳитҳои онро ташкилдиҳанда баррасӣ шавад, ки дар он ҷой таълимгиранда ва маҳз муассисаҳои таҳсилот, оила, гурӯҳ, муҳит, вазъият ва ғайра қарор доранд[75].

Ба шарҳи педагогӣ така намуда, амали мутақобилаи инсонро бо муҳит мавриди омӯзиш қарор дода, А.В. Мудрик дар таҳқиқоти худ таъкид менамояд, ки мафҳуми «муҳит» аз маҷмӯи микромуҳитҳои табиӣю географӣ, худудию демографӣ, иҷтимоӣю фарҳангӣ иборат буда, хусусиятҳои ба микромуҳитҳо хосро ҷудо кардааст:

– бисёрчанбагии муҳит, ки дорои маъниҳо ва донишҳои рамзӣ самтнокии географӣ, меъморӣю нақшавӣ, физикӣ, иқлимӣ ва химиявӣ мебошад;

– бисёриттилоотӣ, зиёдатӣ, нокифоягӣ ва зиддиятноки;

– робитаи мутақобила бо фаъолияти ҳаётии инсон ва ғанигардони иттилоотии он [128, с.127 - 128].

Рушди шахсият аз мавқеъи омилҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, табиӣ баррасӣ мешавад. Педагогҳо – муҳаққиқон донишҳои ташаккулёфтaro дар бораи муҳит ҳамчун дар бораи шарт ё омиле пурра мекарданд, ки ба раванди таҳсилот таъсир мерасонад. Ин дар солҳои 90-уми асри ХХ имкон дод, ки аз тариқи муҳит масъалаи идоракунии бавоситаи раванди ташаккул ва рушди шахсияти кӯдак мубрам гардонида шавад.

Таҳқиқоти илмии солҳои 80–90-ум мафҳуми «муҳит»-ро аз ҷанбаҳои гуногуни таҳсилот мавриди баррасӣ қарор додаанд:

– ҳамчун фазои иҷтимоии муассисаи таҳсилотӣ, ки самтгирона ба ташаккул ва рушди таълимгирандагони худ таъсир мерасонад, навҳои гуногуни муҳитҳои таҳсилот ташаккул меёбанд;

– ҳамчун фаъолияти таҳсилотӣ, ки таълимгирандаро ихота карда, мазмуни таҳсилотро, ки ба фаъолияти маҳсулноки ӯ нигаронида шудааст, дар бар мегирад [179, с.56];

– инчунин таъсири бонизомро ба ташаккули шахсият аз рӯйи намунаи муайян бо пешниҳоди имкониятҳои рушди он баррасӣ менамояд [217];

– ҳамчун «муҳити рушддиҳанда»–низомии шароите, ки ҳамкориҳои шахсият–меҳвари тарбиядиҳанда ва тарбиягирандаро татбиқ менамоянд [197, с.96];

– ҳамчун «муҳити тарбиявӣ» – маҷмӯи ҳолатҳое, ки дар онҳо ҳаёти тарбиягиранда ҷараён гирифта, тарзи зиндагии ӯ ташаккул меёбад [120, с. 34].

Муҳаққиқони муосир муҳити тарбиявӣ ва рушддиҳандаро ҳамчун маҷмӯи таъсирот, шароит ва имкониятҳои ташаккули шахсият доир ба намунаи додасудаи фарҳангӣ баррасӣ намуда, тавсифоти худро ба мафҳуми муҳити таҳсилӣ ворид мекунанд; А.В. Хуторской муҳити таҳсилотиро ҳамчун «муҳити табиӣ ё ба таври сунӣ эҷодшавандаи таълимгиранда таъриф мекунад, ки намудҳои гуногуни воситаҳо ва

мазмунни таҳсилотро дар бар мегирад» [205, с. 163]; Ю.С. Мануйлов таҳти муҳити таҳсилотӣ воситаи ташаккул ва рушди шахсиятро мефаҳмад [114, с. 164]; В.В. Рубтсов муҳити таҳсилотиرو ҳамчун шакли ҳамкорӣ баррасӣ менамояд; В.И. Слободчиков онро ҳамчун натиҷаи ҳамкориҳои хонанда ва фазои таҳсилотӣ мефаҳмад [182, с. 179]; В.А. Левин чунин ақида дорад, ки муҳити таҳсилотӣ – ин «низоми таъсирот ва шароити ташаккули шахсият аз рӯйи намунаи додасуда, инчунин пешниҳоди шароит барои рушди он мебошад»; В.И. Панов муҳити таҳсилотиرو «ҳамчун низоми аз ҷиҳати педагогӣ ташкилшудаи шароит, таъсирот ва имкониятҳо барои қонеъгардонии маҷмӯи тобеъгардонииталаботи шахсият ва таҳаввули ин талабот ба арзишҳои ҳаёти шарҳ медиҳад, ки мавқеи фаъоли таълимгирандагонро дар раванди таҳсилот таъмин намуда, рушди шахсият ва худрушдидиҳои онҳоро муайян месозад.

Омӯзиши таъсири таҳсилотиру ба ташаккули шахсият муҳаққиқон Е.В. Бондаревская, В.Д. Семенова, В.И. Слободчиков, Д.И. Фелдштейн, М.И.Шилова, И.Б.Щуркова идома дода, нишонаҳои муҳити таҳсилотиру муқаррар сохтаанд. Муайян карда шуд, ки муҳити таҳсилотӣ минтақаи фаъолнокии бевоситаи фард, минтақаи рушд ва амали наздиктарини он мебошад [24, с.285].

В.И.Панов, С.В.Тарасов муҳимияти муҳити таҳсилотиру ҳамчун маҷмӯи имкониятҳо барои таҳсилоти ҳамаҷонибаи таълимгирандагон ва рушди қобилиятҳо ва нерӯҳои шахсиятии онҳо муайян кардаанд. Мавқеи субъектии шахсият дар муҳити таҳсилот маънои мавҷудияти ҳамкориҳои эҷодкоронаи муҳит ва шахсиятро дорад. Ба ақидаи Н.Н. Щуркова амсилаи муҳити таҳсилотӣ – ин маҷмӯи донишҳое мебошад, ки барои таълимгирандагон талаботи муайян ва стандартҳои умумикабулшудаи иҷтимоию фарҳангиро пешниҳод мекунанд, ки хусусияти ягона ва худвижаи ҷомеаро таъмин намуда, дар айни замон таҷрибаи маънавии шахсиятро рушд медиҳанд[221, с. 78]. А.А. Ярулов ба сифати манбаи ҳамкориҳои инсон ва рушд ихтилофотро байни нақшаҳо ва таҷассуми онҳо

аз ҷониби шахсият, байни хударзёбӣ, даъвоҳои он ва имкониятҳои муҳити иҷтимоӣ баррасӣ менамояд [228, с. 154].

Н.Н. Щуркова зимни ҳамаи гуногунии муносибатҳо нишонаи асосии муҳити таҳсилоти сохта таъкид менамояд, ки амсилаи муҳити таҳсилотӣ – ин маҷмӯи донишҳое мебошад, ки барои донишҷӯён талаботи муайян ва стандартҳои умумикабулшудаи иҷтимоӣ фарҳангиро пешниҳод мекунанд, ки хусусияти ягона ва худвиҷаи ҷомеа ро таъмин намуда, дар айни замон таҷрибаи маънавии шахсиятро рушд медиҳанд. Маҳз аз ин моҳияти маъноӣ ҳамгироёнаи мазмуни муҳит иборат аст [221, с.34].

Дар таҳқиқоти психологию педагогӣ масъалаҳои сохторсозии муҳити таҳсилотӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд, ки дорои хусусияти махсус буда, ҳамчун маҷмӯи ҳолатҳо ва вазъияти ихотақунандаи фард муайян мешаванд. Бояд дақиқ қарда шавад, ки суҳан дар бораи унсурҳои муайяни муҳит меравад, вале таваҷҷуҳ ба сохтори шадиди он мутамарказ қарда намешавад [157]. Мо чунин тахмин мекунем, ки ҳамкориҳои унсурҳои муҳит то дараҷаи зиёд на аз мавҷуд будани ягон унсурҳои худӣ муҳити таҳсилотӣ, балки аз худӣ натиҷаи ғайринокии худӣ шахсият дар раванди ҳамкорӣ бо унсурҳои он вобаста мебошад. Дар ин зимн дарки имкониятҳои тавсеаёбии муҳит ва вобастагии он аз хусусиятҳои синнусолӣ, сатҳи ғайринокии шахсияти муайян ба вуҷуд меояд. Дар ин зимн бояд дарк кард, ки ҳар чӣ қадар синни таълимгиранда хурд бошад, ҳамон қадар минтақаи ғайринокии он ва таҳаввули муҳити онро ихотақардаи таҳсилотӣ камтар аст [168].

Гуфтаҳои боло тасаввурро дар бораи фаҳмиши дар педагогика ва психология мустаҳкамгардидаи муҳити таҳсилотӣ ҳамчун падидаи бисёрҷанбаи иҷтимоӣ, психологию педагогӣ пурра мекунанд, ки дар як ҷузъи том бо механизмҳои гуногуни иртиботӣ робита дошта, ба рушди муносибатҳои арзишии шахсият, муносибатҳо ва усули рафторе алоқаманд аст, ки дар раванди азхудкунӣ, истеъмол ва паҳнкунии арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ва арзишҳои фарҳанги маънавий мубрам

мешаванд. Чамъбасткунии таърифоти дар боло овардашуда нишон медиҳад, ки муҳити таҳсилотӣ мавҷудияти шароити ба таври махсуси эҷодшудаеро пешбинӣ менамояд, ки ба таълимгирандагон бо мақсади ислоҳсозии таҷрибаи рушди шахсияти онҳо таъсири аз ҷиҳати педагогӣ самтдодашударо мерасонанд.

Муносибати муҳитӣ дар таҳқиқоти мо интихоби самти ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ таъмин намуда, худи масъала дар чаҳорҷӯби таҳсилоти Тоҷикистон дар маҷмӯъ мубрам мегардад, зеро ҳар гуна муҳити ташкилоту муассисаҳои таҳсилотӣ – ин инъикоси фазои бисёрфарҳангаи ҳаёти Тоҷикистон ва ҷаҳон мебошад.

Дар тавсияи мафҳумҳои «бисёрфарҳангӣ», «муҳити бисёрфарҳанга», «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» аз мавқеи муносибати ҳамгироёнаю фарҳангшиносӣ истода мегузарем.

Дар педагогикаи ҷаҳонӣ падидаи бисёрфарҳангӣ ба мавзӯи таҳқиқоти махсус аз солҳои 1960-уми асри XX баъди нашри китоби М. Гордон «Ассимилятсия дар ҳаёти америкой» дар ИМА табдил ёфт, ки дар он муаллиф мафҳуми «муҳити бисёрфарҳанга»-ро таъриф накарда, таъкид менамояд, ки рушди ҷомеа ба саҳми наҷодҳо ва динҳо така мекунад. Ба назари муаллиф, омезиши фарҳангҳои гурӯҳҳои гуногун ба ташаккулёбии фарҳанг мусоидат мекунад, ки аз фарҳангҳои ҳар яке аз ин гурӯҳҳо тафовут дошта, дар айни замон фарҳанги кишварро бо намунаҳои нави фарҳангӣ ғанӣ месозад. Аз солҳои 80-уми асри XX шурӯъ карда дар педагогикаи ҷаҳонӣ аллакай раванди ташаккули назарияҳо ва амсилаҳои таҳсилоти бисёрфарҳанга ва ғайра рушд меёбанд.

Падидаи нави иҷтимоию педагогӣ инъикоси худро дар забони илмӣ таҳти истилоҳҳои гуногун: таҳсилоти фарофарҳангӣ (Н. Лебедева), таҳсилоти мултифарҳангӣ (олимони англисзабон – С. Пэй, Р. Люсиер), мактаби муқолимаи фарҳангҳо (В.С. Библер [17, с.239]), таҳсилоти бисёрфарҳангӣ (А.Н. Чуринский, Е.В. Бондаревская. А.Д. Реан [26; 49]),

мултифарҳангии таҳсилотӣ (М. Уалпер), гуногунандешии либералӣ дар таҳсилот (Б. Уилямс), таҳсилоти глобалӣ, бисёрфарҳангӣ дар таҳсилот (О.Л. Колонитцкая [76], таҳсилоти бисёрфарҳангӣ (Е.М. Карпова [72]) Намунаи муосири таҳсилот, ки раванди ташаккули инсонӣ фарҳангсолорро, ки ҳамчун дорандаи арзишҳои фарҳангии маънавийбаррасӣ менамоянд, имкон медиҳад, ки робитаи ба ҳам алоқаманди мафҳумҳои «фарҳанг» ва «таҳсилот» дида шавад. Дар ин робита бояд қайд намуд, ки мафҳуми «бисёрфарҳанг» ҳаҷмноктар буда, ба принсипи муқолима ва ҳамкориҳои фарҳангҳо, сершумории печубхӯрда мувофиқат мекунад. Аввалан, он ба андозаи зиёд ҳадафҳои иҷтимоӣ фарҳангии таҳсилоти муосирро ифода месозад. Сониян, ин мафҳум дар истилоҳоти ҷаҳонӣ илмӣ бештар истеъмол мешавад. Сеюм, имрӯз лозим аст, ки дар бораи таҷдиди доимии вазифаҳои таҳсилот кӯшиш ба харҷ дода шавад, ки ҳам бо тағйироти миқдорӣ (муҳочирати аҳоли), ҳам сифатӣ (болоравии худшиносии миллӣ) дар ҷомеаи тоҷик муайян мешавад. Дар ин робита, қайд кардан ҷоиз аст, ки дар қорҳои Е.В. Бондаревская, В.П. Борисенков, О.В. Гукаленко, А.Я. Данилюк, Ю.С., А.Л. Чурицкий, М.Л. Кузмин, Л.Л. Супрун муҳити бисёрфарҳангӣ ҳамчун падидаи фарҳанг ва ҳамчун дастгоҳи интиқоли таҷрибаи иҷтимоӣ, ҳамчун соҳаи арзишҳои педагогӣ ва ҳамчун намунаи таҳсилоти асри XXI баррасӣ мешавад. Нерӯи муҳити бисёрфарҳангиро асоснок карда, онҳо ба имконияти дарк ва омӯзиши амиқи гуногунии халқҳои маскунӣ ҷаҳон, самтдиҳии таълимгирандагон ба арзишҳои фарҳангии маънавий, муқолима, ҷаҳоншиносӣ Е.В. Бондаревская [26, с.179]), имкони омӯзиши низомҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ таҳсилот ва усули интиқоли ақиқат, анъанаҳо ва расму русуми миллӣ ишора мекунад. Вале аз ҷониби олимони таъкид карда мешавад, ки муҳити бисёрфарҳангӣ ин на танҳо таносуби фарҳангҳои гуногун, балки шомилсозии намудҳои гуногуни фарҳангҳо ба фазои таҳсилотӣ: фарҳанги иртиботӣ, фарҳанги идоракунӣ, фарҳанги эҷодкорӣ ва дигар мебошад, ки на камтар барои ғанигардонии шахсият муҳим мебошад

[97].

Дар асоси таҳлили таҳқиқоти масъала, ба мазмуни мафҳуми «муҳити бисёрфарҳангӣ» он қисми ҷомеа дохил мешавад, ки ҳуқуқҳо ва имкониятҳои баробарро барои ҳамаи гуруҳҳои наҷодӣ, этникӣ ва иҷтимоӣ, ки дар ин ҷомеа фаъолият мекунанд фаҳмида мешавад ва ҳамзамон нигоҳдорӣ ва рушди тамоми гуногунии арзишҳо, меъёрҳо ва шаклҳои фарҳангии шахсият ва интиқоли ин меросро ба насли ҷавон дар намуди арзишҳои фарҳангии иҷтимоӣ таъмин менамояд.

Дар ҷаҳорҷӯби таҳқиқоти мо таваҷҷуҳи махсусро баррасии мафҳуми «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» ҷалб мекунад. Бо тақвият додани вузифаҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ, маънавию ташаккулдиҳандаи таҳсилоти муосир, тамоюлотии он ба азхудкунии арзишию маъноии воқеияти атроф, ба муқолимаи бо фарҳанги инсон истилоҳи «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» ба таври кифоя серистеъмом гардидааст ва ҳуди масъалаи бисёрфарҳангии ҷомеа ва таҳсилоти муосир, гарчанде ки нав намебошад, вале ба мисли пештара мубрам боқӣ монда, чун қоида, дар асоси ҳамгироёна дар заминаи илмҳои педагогика, психология, фалсафа, фарҳангшиносӣ, ҷомеашиносӣ ва илмҳои дигар мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Илмҳои зикршуда аксар вақт ин мафҳумро бо ҷузъи таркибии барои таҳқиқоти мушаххас пурра сохта, таҳаввулотии нави таърифоти аллакай мавҷударо ба даст меоранд.

Муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ, ба ақидаи А.И. Богданова ҳамчун фазои аз ҷиҳати маънавӣ ганигардидаи робитаҳои байнишахсиятӣ таъриф карда мешавад, ки рафтор ва тафаккури субъектҳо ба он шомилшударо муайян сохта, дар онҳо талаботро ба шиносӣ бо арзишҳои миллӣ [22, с.113] ва арзишҳои фарҳангии маънавӣ ташвиқ мекунад. Дар маънои маҳдудтар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ ин муассисаест, ки бо таркиби профессорону омӯзгорон ва донишҷӯии бисёрфарҳангӣ фарқ карда аз рӯйи синну сол, миллатҳо ва мазҳабҳо бояд талаботи таҳсилотӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии таълимгирандагонро қонеъ гардонад [130]. А.Н. Чуринский муҳити

бисёрфарҳангаи таҳсилотро ҳамчун ҷомеае мешуморад, ки «аз гурӯҳҳои тафовутдоштаи иҷтимоӣ ташкил ёфта, дорои фарҳанги хоса мебошанд». О.Л. Колонитцкая қайд мекунад, ки муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ – ин «қисми муҳити таҳсилотӣ буда, аз маҷмӯи шароите иборат мебошад, ки ба ташаккули шахсият, омодагии он ба ҳамкориҳои самарабахши байниэтноӣ ва байнифарҳангӣ, ҳамдардӣ, фаҳмиши фарҳангҳо ва этнофарҳангҳои дигар, муносибати таҳаммулпазирона ба намоёндагони фарҳангҳо ва этносҳои дигар таъсир мерасонанд» [76, с. 15].

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ хулоса баровардан мумкин аст, ки таъйиноти муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ аз татбиқи шароите иборат мебошад, ки ба шахсият имкон медиҳанд, то ки арзишҳои фарҳанги маънавӣ, меъёрҳо ва намунаҳои рафтори ҳам худ ва ҳам одамони ихотакардари дарк кунанд, таҷрибаи ҳамкориҳои бисёрфарҳангӣ ва таҷрибаи маънавиеро ташаккул диҳад, ки ба ҳамкориҳои созанда дар фарҳанг имкон медиҳанд.

Мавзӯи мавриди баррасии мо на танҳо як навъ нақши оддӣи муҳити фарҳангии таҳсилотӣ, балки ташкилоти таҳсилотӣ мебошад, ки дар он интиқоли доимии фарҳанг сурат мегирад ва бо азхудкунии он таълимгиранда на танҳо ба шароити ҷомеа тағйирёфта мутобик мешавад, балки инчунин аз ҷиҳати маънавӣ ғанӣ мегардад. Дар ин робита, ба яке аз ҷойҳои аввал дар раванди таҳсилотӣ, ташкилоти муносири таҳсилотӣ вазифаҳои ташаккули самтнокии маънавию ахлоқии доираи назар ва тафаккури донишҷӯён мебароянд, ки ба фарҳанги бисёрҷанбаи касбии онҳо мусоидат намуда, ба таври назаррас аҳамияти ҷузъӣ тарбиявии раванди таҳсилотиро тақвият медиҳад. Дар асоси ин ақидаҳо, мо зарур мешуморем, ки мафҳуми «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» дақиқ намоем. Асоси аввалиндараҷа барои муайянсозии маънии мафҳуми «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» дар доираи таҳқиқоти мо тасаввурот дар бораи он хизмат мекунад, ки рушди субъектӣ будани таълимгиранда бояд дар заминаи «муҳити таълимдиҳандаи муассисаи таҳсилот» баррасӣ карда шавад [129, с.284].

Маъноии мафҳуми «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» на танҳо самтнокии умумии бисёрфарҳангии фазои таҳсилотӣ, балки инчунин раванди шахсият – меҳвари таҳсилотиро дар бар мегирад, ки нерӯи муқтадири ташкилотро дар ҷанбаи ташаккули ҳуввияти миллии шахсият ва оmodасозии мутахассисони ояндаро ба раванди иҷтимоишавӣ дар ҷомеаи бисёрфарҳангӣ татбиқ менамояд. Як қатор муҳақиққон (Г.В. Безюлева [11], С.К. Бондырева [28], Н.Н. Бушмарина [34], Н.В. Клименко [74]) чунин ақида доранд, ки муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ бояд инҳоро таъмин намояд:

- тарбияи таълимграндагон ҳамчун меросбарон, дорандагон ва давомдихандагони анъанаҳои бисёрфарҳангӣ;

- эҷоди шароит барои тасаввур ва дарки пурратари боигарии фарҳанг, таърих, забон, адабиёт, анъанаҳои миллий, меъёрҳои иҷтимоии рафтор, арзишҳои фарҳанги маънавий;

- дарк, нигоҳдорӣ, аҳудкунии фарҳангҳои маҳаллӣ, байналмилалӣ ва таърихӣ дар заминаи гуногунандешии фарҳангӣ ва ғ.;

- тарбияи шаҳрвандӣ ва оmodагӣ ба зоҳиркунии фаъолияти шаҳрвандӣ;

- қобилият ба ҳимоя ва зиёд кардани арзишҳои маънавие, ки асоси ҷомеаи демократиро ташаккул медиҳанд;

- таъмини имконияти худайниятдиҳӣ ба шахсият ҳамчун ба намонядаи ин ё он фарҳанги миллий, татбиқи талаботи иҷтимоию фарҳангӣ;

- эҷоди шароит барои шомилсозии шахсият ба заминаи умумидавлатии таҳсилот, ба тамаддунҳои муосири ҷаҳонӣ.

С.Г. Бондырева ақида дорад, ки ба сифати хусусиятҳои муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ҷузъҳои: арзишию мазмунӣ, шахсият – меҳвар, амалиётӣ фаъолиятӣ, ҳамгирии минтақавӣ хизмат мекунанд, ки маҷмӯи муносибатҳои зеринро инъикос менамоянд:

- ба шахсияте, ки ба худмуайянкунӣ ва худрушддиҳӣ қобил аст;

– ба педагог, ки қобил ва омода аст, то ки вазъияти мусоиди иҷтимоии рушди таълимгирандагонро эҷод карда, кумак ва ҳамроҳии педагогии таълимгирандагонро дар худифодакунӣ ва худмуайянсозии инфиродии онҳо амалӣ созад;

– ба роҳбаре, ки қобил ва омода аст, то шароитро барои ҳамкориҳои ҳамаи иштирокчиёни раванди таҳсилот эҷод кунанд;

– ба муассисаи касбии таҳсилотӣ ҳамчун ба фазои ягона, рушдбанда, бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ, ки дар он низоми арзишҳои фарҳанги маънавӣ ва самтгириҳои ҷаҳонбинонаи таълимгирандагон ташаккул меёбад [28, с. 213].

Ба сифати ҷузъҳои сохтори муҳити таҳсилотӣ В.И. Панов ҷузъҳои фаъолиятнокӣ, иртиботӣ ва фазоию мавзуиро фарқ мегузорад [145, с. 231].

Нуқтаҳои Е.М. Карповаро [72, с. 24] пайравӣ карда, дар сохтори муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ мо ҷузъҳои зеринро фарқ мегузорем:

– ҷузъи ҳавасмандсозию самтнокӣ, ки азхудкунии донишҳо, меъёрҳо, принсипҳо, анъанаҳои фарҳангҳои гуногунро пешбинӣ намуда, ба ташаккули мароқ дар таълимгирандагон ба муошират бо намояндагони фарҳангҳои дигар, хоҳиши шиносӣ бо мероси маънавии онҳо нигаронида шудааст;

– ҷузъи эҳсосотию иртиботӣ, ки ба рушди қобилиятҳои таълимгирандагон ба айниятдихӣ, ҳамдардӣ, дилсӯзӣ, иштирокдорӣ, таҳаммулпазирӣ, такя ба таҷриба ва шуури шахсият нигаронида шудааст;

– ҷузъи рафтори маънавӣ, ки ташаккули маҳоратҳоро дар донишҷӯён барои арзёбии воқеии вазъият, коркарди амсилаи муносиби рафтор пешбинӣ менамояд.

Дар таҳқиқоти мо муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ҳамчун омилҳои пешбарандаи ғанигардонии маҳорати маънавии донишҷӯён хизмат мекунад. Зимни таҳлили низоми «инсон – муҳит» мақоми инсон ҳамчун мақоми асосӣ баррасӣ мешавад. Тавре ки Г.П. Шедровицкий қайд

мекунад, ба сифати лаҳзаи мавқеи додашудаи «инсон – муҳити зист» ва омили муассир дар тарҳрезии он инсон, мавқеи фаъол ва дараҷаи омодагии он ҳамчун субъекти фаъолият хизмат мекунанд [219, с.173].

Таҳқиқи омилҳое, ки ба худрушддиҳии таълимгирандагон таъсир мерасонанд, ба В.А. Козырев имкон дод, ки ду сатҳи омилҳоро ошкор кунад: омилҳои психологию педагогӣ (салоҳияти мутобиқшавии таълимгирандагон ба муҳит, арзишҳои маънавию ахлоқии таълимгирандагон ҳамчун омили дохилишахсиятии худрушддиҳӣ ва ғ.) ва омилҳои бисёрфарҳангӣ (сатҳи фарҳанги умумӣ ва касбӣ; муҳити иҷтимоию фарҳангии таълимгирандагон; майлу рағбатҳои инфиродии таълимгирандагон, майлу рағбатҳои инфиродии онҳо ба масъалаҳои ҷомеавии бисёрфарҳанга дар маҷмӯъ ё ба масъалаҳои гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоию фарҳангӣ) [75, с.285].

Таҳлили назариявӣ имкон дод хулоса бароварда шавад, ки муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ метавонад ба сифати омили ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз ҳисоби нерӯи педагогии худ хизмат кунад.

Мафҳуми нерӯҳамчун «манбаъҳо, воситаҳо, захираҳо, имкониятҳое баррасӣ мешавад, ки онҳоро барои ҳалли ягон вазифа, дастбӣ ба ҳадафи муайян истифода бурдан мумкин аст; имкониятҳои шахси алоҳида, давлат дар соҳаи муайян»; «ҳамчун малакаҳо, донишҳо ё қобилиятҳои одамон, ташкилот ё бахшҳои алоҳида нисбат ба иҷрои корҳо ё истехсоли маҳсулоти мушаххас»; «нерӯ воситаест, ки, ки метавонад пайдо шуда, ба воқеият табдил ёбад» [196, с.329].

Тибқи хулосаҳои В.А. Митрахович, қобилиятҳо, имкониятҳо ва захираҳо, ҳатто дар якҷоягӣ, мазмуни мафҳуми «нерӯ»-ро дар бар гирифта наметавонанд [126, с. 29].

Нерӯи ба ҳар гуна муайянии сифатии хос аз маҷмӯи имкониятҳо, қобилиятҳо, захираҳо, манбаъҳо иборат буда, усули интиқоли имконият ба воқеият шуморида мешавад. Имконият, восита, шарт, вазъияти барои

амалисозии ягон чиз зарур буда, захираҳо чун анъана ҳамчун воситаҳои мавҷудбудае фаҳмида мешаванд, ки зимни зарурат истифода мешаванд.

Хусусияти таҳқиқоти гуногун имкон медиҳад нерӯ ҳамчун низоми қувваҳои мушаххас карда шавад, ки амали онҳо зарур мебошад ё метавонад зимни шароити муайян зарур шаванд. Дар ин зимн дар мазмуни мафҳуми «нерӯ» ду сатҳро фарқ мегузоранд: сатҳи 1 – нерӯи формалӣ маънои низоми қувваҳои мебошад, ки мавҷудият ва амали онҳо дар сатҳи дарк ва тафсири формалии воқеият эътироф мешаванд, вале дар соҳаи воқеӣ, амали ҳастӣ кашф намешаванд; сатҳи 2 – нерӯи воқеӣ маънои низоми қувваҳои дорад, ки вучуд доранд ва амал мекунанд ё имконияти вучуд доштан ва амал карданро дар ҳолати ба вучуд омадан ё эҷоди шароити муайяни иловагӣ доро мебошанд [218, с. 167]. Азбаски мазмуни нерӯро дар ин ё он соҳаи ҳастии мавзӯи мушаххас кардан мумкин аст, мо мафҳуми мушаххастари «нерӯи педагогӣ»-ро баррасӣ карда метавонем.

Дар заминаи педагогӣ нерӯ ҳамчун хосияти ҳамаҷонибаи шахсият баррасӣ мешавад, ки дар маҷмӯъ қобилиятҳои модарзод ва касбшудаи субъектро дар бар гирифта, ба воқеияти ихоткардае мансуб аст, ки меъёри воқуниширо ба шароити иҷтимоӣ педагогӣ муайн месозад. Чунин воқуниш дорои самтнокии воқеиро вобаста аз талаботи шахсият, тамоюлотии арзишии мебошад, ки дар фаъолият кушода мешаванд [172, с.193].

Бо назардошти таърифи умумии нерӯ, нерӯи педагогӣ ҳамчун манбаъҳо, имкониятҳо, воситаҳо, захираҳо муайян карда мешавад, ки метавонанд аз ҷониби омӯзгор барои ҳалли ягон вазифа, дастбӯӣ ба ҳадафи муайян; имконияти шахси алоҳида дар соҳаи педагогӣ; маҷмӯи имкониятҳо ва қобилиятҳо барои азхудкунии фаъолияти касбӣ аз ҷониби омӯзгор, такмилбӯӣ дар он мавриди истифода қарор гиранд [231, с.14].

Нерӯи педагогӣ хосиятии доимо рушдбанда ва тақомулбанда дошта, он гузариши субъектҳои раванди педагогиро аз як ҳолат ба ҳолати дигари мукамалтар муайян месозад. В.А. Митрахович чунин

мешуморад, ки дар нерӯи педагогӣ ҳамзамон якчанд сатҳҳо мутамарказ шуда метавонанд:

– гузашта, вақте ки нерӯи пешинаи педагогӣ аллакай ба воқеият табдил ёфтааст;

– ҳозира, вақет ки нерӯи педагогӣ имрӯз татбиқ мешавад ё дар ҳолати омодагӣ ба татбиқшавӣ қарор дорад;

– оянда, яъне фардоина, вале аллакай дар ҳозира тавлид меёбад [126, с.39].

Ҳамин тариқ, нерӯи педагогӣ аз ҷониби мо ҳамчун хосияти афзоишёбанда, низоми ҳам ба инсон, ҳам ба ҷомеа дар маҷмӯъ хос муайян мешавад, ки дорои имкониятҳо, қобилиятҳо, захираҳои муайяне мебошад, ки ба ташаккул ва рушди инсон дар раванди таҳсилоти он нигаронида шудаанд.

Нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотиро мо ҳамчун пешзаминаизарурии фаъолияти ташкили таҳсилотӣ баррасӣ менамоем.

Дар асоси ғояҳои самтнокии нерӯ, нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотиро ҳамчун маҷмӯи ба муҳити таҳсилотӣ хоси имкониятҳо ва захираҳои баррасӣ кардан мумкин аст, ки ташаккул ва ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯёнро муайян месозанд.

Сатҳи таҳқиқи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ бо омӯзиши вазифаҳои он дар ғанигардони тачрибаи маънавии таълимгирандагон алоқа дорад. Имкониятҳои васеи муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотиро мавриди баррасӣ қарор дода, олимони инчунин вазифаҳои ҷаҳонбинӣ, шахсиятрусддиҳанда ва вазифаи муттаҳидшавии ҳамаи субъектҳои ҳамкориҳои бисёрфарҳангӣ, вазифаи мониторингиро фарқ мегузоранд. Вале олимони асосан дар он ҳамфикр ҳастанд, ки муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ вазифаҳои таълимдиҳанда, тарбиявӣ, иртиботӣ, фаъолиятнокӣ, русддиҳанда, танзимгариро иҷро мекунад. Вазифаҳои муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотиро, ки ғанигарди тачрибаи маънавии

донишчӯёнро таъмин менамоянд, муфасалтар мавриби баррасӣ қарор медиҳем.

Вазифаи таълимдиҳанда ташаккули низоми донишхоро дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавии инсон, мероси фарҳангӣ ва таърихии халқҳои минтақа, дар бораи донишҳои фарҳанги маънавӣ ва азхудкунии донишҳо, меъёрҳо, принципҳо, анъанаҳои фарҳангҳои гуногунро таъмин намуда, ба ташаккули майлу рағбат ба муошират бо намояндагони фарҳангҳои гуногун ва хоҳиши шиносшавӣ бо мероси маънавии онҳо нигаронида шудааст. Вазифаи тарбиявӣ ба рушди сифатҳои маънавию ахлоқӣ, муносибатҳои арзишӣ ба олам, омӯзонидани меъёрҳои ахлоқӣ, зебоишиносӣ ва ахлоқии рафтор дар донишчӯён мусоидат менамояд. Вазифаи иртиботӣ дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ фазои ҳамкориҳои субъект-субъектиро эҷод намуда, риояи майлу рағбатҳо ва арзишҳои заруриро таъмин намуда, ҳудудҳои афзудани таҷрибаи маънавию аз ҳисоби афзоиш додани имкониятҳои робитаҳо ҳам дар дохили муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ ҳам берун аз он тавсеа мебахшад. Вазифаи шуури шахсият ва ба таҷриба нигаронидашуда рушди қобилияти ҳудудияти фарҳангӣ, худшиносӣ, ҳамдardӣ, дилсӯзӣ, мушоракат, таҳаммулпазиро дар донишчӯён таъмин менамояд. Вазифаи фаъолиятнокӣ имкон медиҳад, ки донишчӯён ба намудҳои гуногуни фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим шомил карда шаванд, ки ба ташаккули маҳоратҳои воқеӣ арзёбӣ кардани вазъият, коркарди амсилаи муносиби рафтор нигаронида шудаанд. Вазифаи рушдиҳанда унсури зарурии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ буда, ба татбиқи нерӯи ҳар як субъекти он ва ташкилот дар маҷмӯъ мусоидат менамояд; ба рушди касбию шахсиятӣ кумак мекунад; ба донишчӯён барои касби қобилияти субъекти рушди худ шудан ва будани он дар ҷаҳони бисёрфарҳанга мусоидат менамояд. Вазифаи танзимгари имконияти муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти фароҳам сохта, танзими фаъолияти субъектҳоро дар асоси меъёрҳо ва қоидаҳои умумии ташкили фаъолияти ҳаёти татбиқ менамояд.

Вазифаҳои зикршудаи нерӯи таҳсилоти муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар маҷмӯи худ раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро инъикос менамоянд, зеро онҳо дар «маҷмӯи қувваҳои ҳамкорикунда дар ин ё он низоми моддию маънавӣ ифода ёфта, самти амалхояшон мазмунии захираҳои педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотиро муайян месозанд. Дар пайравӣ бо В.Б. Нжеленко, дар зерин воситаҳои педагогӣ мо ашӯ, амалҳо, падидахоро дар табиат ва ҷомеа, дар тафаккури инсон, тамоми олами воқеиро ҳамчун шароит барои шахсияти ташаккулёбанда, дар тамоми зухуроти он дар маҷмӯъ ва дар ҷузъ дар тасавури пурраи омӯзгор, сипас дар раванди педагогӣ, ки аз ҷониби ӯ бо ҳадафи педагогӣ нисбат дода шудааст, мефаҳмам.

Таҳлили захираҳои педагогӣ имкон дод, ки воситаҳои педагогии ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрзабонаи таҳсилотӣ муайян карда шаванд. Нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар ҷадвали 5 пешниҳод гардидааст.

Таҳлили назариявӣ ва баррасии таҷриба имкон медиҳад собит карда шавад, ки нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ доимо рушдёбанда мебошад; он ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро зимни интихоби озоди шаклҳо, методҳо, воситаҳои таълиму тарбия, мазмун ва имконияти интихоби имконияти инфиродию маънавии шахсият таъмин менамояд. Рушёбанда будани нерӯи педагогӣ имкон медиҳад, ки раванди ҳамгироёнаю афзоишёбандаи арзиши маъноҳо ва маъниҳои маънавӣ, шаклҳо ва методҳои барои захираҳои муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ хос дар донишҷӯён таъмин карда шавад. Бояд қайд кард, ки фаъолнокшавии равандҳои дарку андарёфти таҷрибаи маънавӣ аз ҷониби донишҷӯён имкон медиҳад, ки татбиқи технологияҳои муосири инсоншиносӣ дар раванди таҳсилотӣ амалӣ карда шавад.

Ҷадвали 5. Нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ

Захираҳо	Воситаҳо	Технологияҳо	Шаклҳо ва методҳо
----------	----------	--------------	-------------------

1	2	3	4
Тарбиявӣ	Объектҳое, ки дорои арзиши фарҳанги маънавӣ, образӣ, ба таври аёнӣ муассир, шакли аломатии бонгӣ (шифоҳӣ ё хаттӣ) мебошад, ки онро дар муошират ва фаъолият истифода бурдан мумкин аст; падидаҳои ғайримоддӣ (шаклҳо рафторӣ, муҳити ҳодисавӣ ва намудҳои фаъолият)	Технологияи тарбияи маънавию ахлоқӣ	Ҳамкориҳои иҷтимоӣ, мувоҳидаҳои эҷодӣ. Конференсияҳо, экскурсияҳо, вазъиятҳои маънавию эҷодӣ, вохӯриҳо бо зебоӣ, иштирок дар ҳаракати худихтиёрӣ
Иртиботӣ	Нутқӣ (муошират, нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ)	Технологияҳои муқолимавӣ	Семинарҳо, конференсияҳо, мизҳои мудаввар, вохӯриҳо бо одамони аз ҷиҳати маънавий ғани, баҳсҳо, мувоҳидаҳо
Рефлексивӣ	Мавқеи ба таҷриба ва шуури шахсӣ асосёфта, ки эҷоди воситаҳои навро таъмин менамояд	Технологияҳои рефлексивӣ	Таҷрибаи маънавий

Технологияҳои инсоншиносӣ имрӯз ба тариқи зайл ба назар гирифта мешаванд:

– маҷмӯи технологияҳои таъсиррасонӣ (В. Грановский, В. Осипов, М. Карижекий);

– низомбандӣ, ҳамташқилкунӣ ва мураббабсозии ҷузъҳои фаъолияти ҳадафманди дастаҷамъонаи одамон дар фаза ва вақт дар асоси дониши муносири инсоншиносӣ (В.В. Матскевич ва П.Г. Шедровский), ки унсурҳои «маҳсуси» ғайримоддӣ навъи гуногуни дониш, ғоя, муҳити рамзу аломатҳо (реклама, маҳсулоти ВАО ва диг.), таҳассус, психикаи инсонӣ, вақт, эътимод, масъулият, эътибор, ҳаққи муааллиф ва ғайраро истифода мебаранд [9].

М.Л. Казаков қайд мекунад, ки технологияҳои инсоншиносӣ – ин технологияи худифодакунии одамон, худтатбиқкунии сифатҳои зеҳни онҳо мебошад. Ҳар гуна соҳаи ҷомеа – ин соҳаи нодири фарҳангӣ мебошад, ки сифати равандҳо ва тағйироти низомиро баланд

мебардорад. Технологияҳои инсоншиносӣ, ки «захираи инсонӣ»-ро ба амал мебароранд, моҳиятан, технологияҳои баланд бардоштани самарабахшии фаъолияте мебошанд, ки нисбати онҳо ҳисоби истифодаи захирахое ба кор бурда мешавад, ки бо донишҳои инсоншиносӣ дар бораи шахсият (майлу рағатҳо, талабот, вачҳҳо) Г.Л. Филиппова) ва захираҳои муҳити таҳсилотӣ алоқаманданд (А. Митин). Дарвоқеъ, технологияҳои инсоншиносӣ ба технологияҳои дар ташкили таҳсилотӣ татбиқшаванда «зам карда шуда», самарабахшии онҳоро бо истифодаи захираҳои ҳуди таълимгирандагон баланд мебардоранд. Барои ин аз ҷониби омӯзгорон дар асоси таҳлили ҳамаи омилҳои мавҷуда (дар ҷаҳорҷӯби вазъияти мушаххаси педагогӣ) низоми танзими оқилонаи рафтори донишҷӯён тарҳрезӣ карда мешавад, ки дар баҳисобгирии майлу рағбатҳо ва талаботи онҳо асос ёфтааст.

Технологияҳои инсоншиносӣ имрӯз ҳамчун «кафолатҳои» ба ҳадди аксар имконпазир баррасӣ мешаванд, ки ба таври рушдбанда шуури фарди муосирро «ҳифз карда», дар айни замон ба он кумак мекунад, ки дар муҳити бо иттилоот ғанигардида «чой ёфта», мустаҳкам шавад (М.В. Силантыева) [178, с.407].

Истифодаи технологияҳои инсоншиносӣ барои ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён, пеш аз ҳама, аз мавҷудияти арзишҳои баланд – ядрои маънавии шахсият дар шуури таълимгирандагон вобаста мебошад, ки тозагии худвижаро барои иттилооти аз берун воридшаванда эҷод мекунад.

Барои татбиқи бомуваффақияти технологияҳои инсоншиносӣ дар ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён бо истифодаи захираҳои педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ мо нуктаҳои асосии концепсияи корбасти технологияҳои инсоншиносиро дар таҳсилот ба назар мегирем (А.К. Митин [125], Г.Л. Филиппова [199], ки дар миёни онҳо барои таҳқиқоти мо инҳо аз арзиши махсусро бархӯрдор мебошанд:

– асоси технологияҳои инсоншиносӣ тарроҳии чунин вазъияте мебошад, ки таъсири рафтори аз ҷониби омӯзгор пешниҳодшавандаро

ба дурнамои мусбат нишон медиҳад;

– интихоби рафтори матлуб барои педагог аз ҷониби донишҷӯ бояд мустақилона амалӣ карда шавад;

– азхудкунии бомуваффақияти технологияҳои инсоншиносӣ аз омӯзгор на танҳо азхудкунии донишҳо, балки инчунин рушди сифатҳои муайяни шахсиятро талаб мекунад.

Дар технологияҳои инсоншиносӣ муҳим на он қадар мазмуни ҷузъҳои таркибии алоҳида, балки чӣ қадар навъи муносибатҳои низомие мавқеи муҳимро касб менамояд, ки таъйинот ва хусусияти он ба рушди маънавии донишҷӯён шароит муҳайё месозад. Масалан, дар раванди ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯ дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ ба сифати технологияи дахлдори инсоншиносӣ усули ташкили ҷузъҳои муҳит ва мурағабсозии онҳо дар фазо ва вақт хизмат мекунад, ки пайдарпайии қорбасти захираҳо ва имкониятҳо барои ғанигардони тачрибаи маънавии шахсият муайян месозанд. Мазмуни он, ки дар қорбасти воситаҳо, шаклҳо, методҳо ва технологияҳо ифода меёбад, бевосита ҳам аз ҷониби хусусиятҳои муҳити додасудаи таҳсилотӣ, ҳам аз ҷониби ҳадафҳо, суръат ва хусусияти мушахаси фаъолияти субъектҳои ҳамкори маънавий ва фарҳангӣ муайян карда мешавад.

Ҳамин тариқ, муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ҳамчун қисми муҳити таҳсилотӣ маҷмӯи шароитро пешниҳод менамояд, ки ба ташаккули шахсият, омодагии он ба ҳамкори самарабахши байниэтниқӣ ва байнифарҳангӣ, фаҳмидани фарҳангҳо ва этнофарҳангҳои дигар, муносибати таҳаммулпазирона ба намояндагони фарҳангҳо ва этносҳои гуногун таъсир мерасонанд.

Нерӯи педагогии муҳими бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ – ин ташаккули афзоишбандае мебошад, ки захираҳои таҳсилотӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ ва ба тачриба асосёфтаре фаро мегирад. Нерӯи педагогии муҳими бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ба шинос намудани донишҷӯён бо арзишҳои умумифарҳангӣ ва миллӣ, иқтимоишавии бомуваффақият дар ҷомеа

имкон фароҳам меорад, қонеъгардонии талаботи омӯзгорон ва донишҷӯён, озодии интихоби шаклҳо, методҳо ва воситаҳои тарбия, имконияти талаботи инфиродии рушди маънавию ахлоқиро, ки бо амсилаи сохторию самтнокӣ таъмин шудаанд, дар бар гирифта, аз ҷониби мо ҳамчун зарурӣ ва кифоя барои ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён баррасӣ мешавад.

1.3. Тавсифи амсилаи сохтори ғанигардонии таҷрибаи тақмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ

Мафҳуми амсила ҳамчун низоми объектҳо ё аломатҳои баррасӣ мешавад, ки баъзе хосиятҳои муҳимми низом – асло бозтавлид месозад: он ҷамъбасти инъикоси падида, натиҷаи ҷамъбасти воқеии таҷрибаи амалӣ, ва на натиҷаи бевоситаи озмоиш мебошад.

Таҳти амсиласозӣ П.И. Образцов методи маърифати илмиро баррасӣ мекунад, ки аз бозтавлиди тавсифоти ягон объект дар объекти дигар, ки ба таври махсус барои омӯзиши онҳо эҷод шудааст, иборат мебошад. Аз нуқтаи назари илмӣ, методи амсиласозӣ дар қорҳои таҳқиқоти Л.М. Архангелский, В.Г. Афанасев, Б.С. Гершунский, Б.А. Глинский, Ю.А. Конаржевский ва муҳаққиқони дигар пешниҳод гардидааст. Онҳо муайян кардаанд, ки дар асоси амсила шабоҳати муайян (вале на айният) байни амсила ва объекти мавриди омӯзиш гузошта шуда, онҳо ба он ишора мекунанд, ки амсила дар нақши намунаи идеалӣ ё қорӣ барои раванди педагогии минбаъда, инчунин дар нақши объект бо мақсади қиёс, муқоиса, муайянсозии дурустии методҳо, шаклҳо ва воситаҳои интихобшудаи педагогӣ-пешниҳод шудааст [25].

Дар таҳқиқоти мо бар асоси имконияти ҳамгирозии натиҷаҳои назариявӣ ва озмоишии натиҷаҳои таҳқиқ, амсила бо ҳамгирӣ, ҳамачонибагӣ, эътимоднокӣ тавсиф меёбад.

Муайян карда шудааст, ки ҳангоми ташкили раванди таҳсилотӣ тарҳрезии навъҳои зерини амсилаҳо самарабахш мебошад:

- зимни баррасии масъалаҳои такмили унсурҳои алоҳидаи раванди таҳсилотӣ – математикӣ, сохторию шароити педагогӣ;
- зимни таҳияи муносибатҳо ба идоракунии таҳсилот – амсилаҳои босалоҳиятӣ, ташкилӣ;
- зимни ташкили раванди тарбиявӣ ва рушди сифатҳои шахсият – амсилаҳои самтнокӣ ва сохторию шароити педагогӣ;
- зимни таҳлили масъалаи омодаسازی ба намудҳои гуногуни фаъолияти касбӣ – амсилаҳои самтнокӣ, сохторию шароити педагогӣ, босалоҳиятӣ[55, с.155].

Умумияти амсила бо таҷзияи ҷузҳои сохторӣ (ҳадаф, мазмуни раванд, натиҷа) ва шароити педагогӣ, сатҳҳо, нишондиҳандаҳо таъмин мешавад. Ҷузҳои сохторию амсила ташкили дохилии шароити педагогии ғанигардонии таҷрибаи маънавии таълимгирандагонро тавсиф дода, ҳамкории мунтазами муҳит ва унсурҳои раванди мазкурро назорат мекунад. Ҷузҳои сохторию амсиларо ҳамчун усули ташкили он, рушд ва такмили раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии таълимгирандагон тавсиф додан мумкин аст. Дар қисмати аввали таҳқиқоти мазкур мо хусусияти моҳиятии вазифаҳои маърифатӣ, маъноташаккулдиҳанда ва танзимгари таҷрибаи маънавиро, ки бо вазифаҳои муҳити таҳсилотӣ ҳамбастагӣ доранд, мавриди баррасӣ қарор додем.

Амсилаи ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотии донишгоҳ – ин низоми принципҳо, ҳадафҳо, вазифаҳо, марҳилаҳои ба даст овардани натиҷаҳо, инчунин хусусият ва механизми ҳамкории субъектҳои раванди таълим мебошад. Амсила имкон медиҳад, ки раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии таълимгирандагон ҳамчун дастгирии ҳадафмандонаи педагогии афзудани мазмуни арзишию маъноии нерӯи худрушддиҳии шахсияти донишҷӯ баррасӣ шавад, ки бар асоси таъмини ташкили низоми

хамкорию субъектҳои муҳити бисёрфарҳангӣ барои татбиқи усули мавҷудияти маънавии шахсият қарор мегиранд.

Дар раванди амсиласозии ғанигардонию таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотию донишгоҳ мо амсилаи сохторию дорои шароити муайяни педагогиро таҳия намудем. Сохтори объекти таҳқиқот дар амсила метавонад дар намуди нақша (эскиз) бо хусусият, ё дар шакли графикӣ пешниҳод гардида, ба таври анъанавӣ сохтори мукаммали объектро инъикос намояд. Ҷузъи таркибии сохтори амсила маҷмӯи вазифаҳоеро, ки аз ҷониби низоми уайян иҷро карда мешаванд, таркиби зернизомҳо ва робитаҳои мутақобилаи онҳоро тавсиф медиҳанд. Барои эҷоди амсилаи сохторӣ одатан тарҳҳо, графикҳо, нақшаҳо, диаграммаҳо, ҷадвалҳо, расмҳоро, ки бо қоидаҳои муттаҳидсозӣ ва дигаргункунӣ пурра карда шудаанд, истифода мебаранд.

Амсилаи сохторию ба ҳам алоқаманди ғанигардонию таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотию донишгоҳ аз ташаккули том иборат буда, ҷузъҳои бо ҳамдигар алоқамандро дар бар мегирад:

– методологӣ, ки талаботро ба сатҳи ниҳии ташаккулёбии таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро дар бар гирифта, фармоиши давлат ва ҷомеаро ба шахсияти касбан рушдёрта ва аз ҷиҳати маънавий ғанигардида, ки имкон медиҳад муносибатҳои калидӣ, принсиҳои ташкили оқилонаи раванди ғанигардонию таҷрибаи маънавий интиҳоб карда шавад, инъикос менамояд;

– мазмунӣ, ки воситаҳо, методҳо, шароит, намудҳо ва шаклҳои фаъолияти дарсӣ ва беруназдарсию, ки ба ташаккули таҷрибаи маънавий мусоидат менамоянд, кушода медиҳад;

– натиҷавӣ, ки сатҳҳои ташаккулётаи таҷрибаи маънавию аз рӯи меъёрҳои фарқгузоштае тавсиф медиҳад, ки вазифаҳои робитаи мутақобиларо иҷро карда, ба муайянсозии афзоишёбандаи ғанигардию

таҷрибаи маънавии донишчӯён дар асоси истифодаи тартиботи махсуси арзёбӣ имкон медиҳанд.

Сохтори методологӣ барои иштирокчиёни раванди таҳсилоти самтгириро ба татбиқи муносибати бошууронаифарҳангшиносӣ таъмин менамояд, ки ядрои он тасаввурот дар бораи фарҳанги маънавӣ ва арзишҳои он, афзоиши рушди маънавияти шахсият, ҷанбаи этикии ташаккули таҷрибаи маънавӣ мебошанд. И.В. Блауберг ва Э.Г. Юдин муносибати методологиро ҳамчун «самтгирии принципалии методологӣ таҳқиқот, ҳамчун нуқтаи назар, ки аз он объекти омӯзиш, ҳамчун мафҳум ё принсипе, ки стратегияи умумии таҳқиқотро роҳбарӣ мекунад, асоснок мекунанд» [20,с.267]. Муносибати дар боло зикршуда маҷмӯивоқеияти педагогиро инъикос намуда, самтгирии арзишии педагог – назариётчиӣ ва педагог – амалиятатбиқсозро, ки ба ҳамкорӣ бо таълимгирандагон нигаронида шудааст, инъикос менамояд. Зимни таҳқиқи падидаҳои гуногуни педагогӣ дар айни замон самарабахштар концепсияи таҳияи маҷмӯӣ (ҳамдигарро пуркунанда)-и муносибатҳо афзалтар шуморида мешавад, ки аз бисёрҷанбагӣ ва мураккабии падидаҳои муайян вобаста мебошад, ки имон намедиҳад, то ки онҳо танҳо аз як нуқтаи назар мавриди баррасӣ қарор гиранд.

Интихоби муносибати ҳамгироёнаю фарҳангшиносӣ ҳамчун асоси методологӣ таҳқиқоти мо бо хусусияти ягона муайян шудааст, ки имкон медиҳад чорабинии зерин иҷро карда шаванд:

– ҳалли вазифаҳои «таҳсилоти башардӯстона» (эътирофи инсон ҳамчун субъекти маърифат, муошират ва эҷодкорӣ, ташаккул додани фикр, ирода ва ҳиссиёт, ки имконияти интихоби маънавию ахлоқӣ ва эҷоди арзишҳои ба таври махсус ба ҷомеа зарурро фароҳам месозад;

– баланд бардоштани натиҷанокии раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишчӯён тавассути татбиқи принципи пешбари фарҳангсалоҳдид (бар асоси ғанигардии таҷрибаи маънавӣ арзишҳои фарҳангӣ, анъанаҳои маънавӣ тавлид меёбанд;

– ҳамгиرويкунии муносибатҳои методологӣ, ки имкон медиҳанд моҳияти таҳсилот ҳамчун манбаи арзишҳои ахлоқӣ, ғаълолноқӣ ва шахсият – меҳвар кушода дода шавад.

Бояд зикр намуд, ки арзишҳо барои шахсият ба як навъ меҳвари шуури он, вачҳҳо ба ғаъолият табдил меёбанд. А. Агашии [5, с. 69] муҳиммияти арзишҳои ахлоқиро қайд мекунад, ки ба ҳар гуна амали рафтори ахлоқии инсон вобаста мебошанд. Таҳлили адабиёти илмии психологию педагогӣ доир ба масъалаи таҳлили моҳияти арзишҳо (М.С. Каган, В.А. Караковский, А.В. Кирякова, Е.Н. Шияиов, Н.Е. Щуркова) имкон медиҳад, ки категорияи мазкур ҳамчун ташаккули хос дар сохтори шуури инсон баррасӣ шавад, ки намунаи олий ҳамчун самт дар ғаъолияти чома ва шахсият мебошад. Чунин далел собит шудааст, ки арзишҳо рафтори инсонро ба шартӣ дар он мавҷуд будани шуури арзишноқ ба танзим дароварда метавонанд, ки аз ҷониби В.А. Караковский ҳамчун «яғонагии равандҳои психологӣ дар андарёфти олами воқеӣ аз ҷониби инсон ва мавқеи худ дар асоси инъикоси воқеият ҳамчун олами арзишҳои маънавий фаҳмида мешавад» [68, с.74].

Ҳамин тариқ, ба вазифаҳои асосии таҳсилоти муосир беҳтарсозии шароите табдил меёбад, ки барои азхудкунии арзишҳои умумиарзишӣ ҳамчун нигаришҳои шахсии ботинӣ, худрушддиҳии фардияти эҷодии шахсият ва кушода додани нерӯи маънавий, ташаккули ҷаҳонбинӣ ва рушди таҳамалпазирӣ заруранд. Ҳадафҳои ишорашуди дар сиёсати муосири маориф дар асоси педагогикаи башардӯстона ифода ёфтаанд.

Дар қорбасти муносибати ғаъолиятноқӣ барои ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар таҳқиқот мо нуктаҳои назари Л.С.Выготский, А.Л.Леонтев, С.Л.Рубинштей дар бораи ташаккули сифатҳои инсон дар раванди ғаъолият, вақте ки ташаккулёбии ӯ ҳамчун шахсият сурат мегирад, ба асос гирифта шудааст. Ғаъолият – ин шакли зоҳирёбии ғаъолноқии инсон, муошират, сафарбаркунии иҷтимоӣ, ки аз ҷониби талаботи маърифат ва таҳаввули ғаъолияти инсонӣ ба миён омадааст, мебошад. Инсон олами атрофро дарк мекунад, таҷрибаи

ичтимоӣ, аз ҷумла маънавиро низ дар раванди фаъолият касб мекунад, яъне ташаккули шахсият вақте сурат мегирад, ки яке аз онҳо таҷрибаи маънавий мебошад.

Фаъолият воситаи ташаккулёбии инсон буда, вазифаҳои ҳамгирукунанда, рушддиҳанда, меъёрӣ ва иртиботиро иҷро мекунад. Вазифаи ҳамгирукунанда дар муттаҳидсозии ҳамаи ҷузъҳои сохтори шахсият, ташаккули талабот, вачҳ, ормонҳо ва эътиқодоти он зоҳир мешавад. Вазифаи рушддиҳанда ҳамчун механизми азхудкунӣ, худрушддиҳии шахсият таъриф карда мешавад. Нақши вазифаи меъёрии фаъолият аз он иборат аст, ки мафҳуми сатҳи баланди ҷамъбасткунӣ як навъ робитаи мутақобилаи мафҳумҳоро ташаккул медиҳад. Вазифаи иртиботӣ дар он зоҳир меёбад, ки раванди мубодилаи иттилоот ба сифати қувваи ҳаракатдиҳандаи рушд ва худтатбиқкунии шахсият, таъсир ва ҳамкориҳои субъектҳои муошират хизмат мекунанд. Муносибати мазкур аз иҷрои як қатор талабот вобаста мебошад:

- эҳтиром ба шахсият, боварӣ ба он, эҷоди вазъиятҳои муваффақият, имконияти худтастдиқкунӣ, худтатбиқкунӣ;
- баҳисобгирии таҷрибаи субъективии иҷтимоии шахсият ва беҳамтоии он;
- шомилсозии таълимгирандагон ба фаъолияти гуногун, таъмини рушди таҷрибаи маънавии онҳо;
- гуногунии мазмуни фаъолият, маъноӣ баланди маънавии он;
- муайянсозии мушаххаси ҷанбаи ба худ хоси фаъолият (ҳадаф, вачҳ, амал, шароит, амалиёт);
- робитаи органикии фаъолияти таълимгирандагон бо муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ [32, с. 169].

Муҳимияти муносибат ба фаъолият дар таҳқиқоти аз ҷониби мо гузаронидашаванда аз он иборат аст, ки он хусусиятҳои фаъолияти омӯзгор ва донишҷӯёнро дар раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии онҳо баррасӣ намуда, муайян месозад, ки фаъолияти таълимгирандагон ва омӯзгор дорои хусусияти мунтазам, ҳадафманд, аз ҷиҳати иҷтимоӣ

муҳим буда, тасдиқ менамояд, ки фаъолияти омӯзгор доир ба ганигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён дар усулҳое асос меёбад, ки ба кушода додани нерӯи эҷодкорунаи шахсият, рушди ҳавасмандии ботинӣ, ташаккули сатҳи зарурии сифат нигаронида шуда, ниҳоят, ганигардии тачрибаи маънавии донишҷӯёнро ҳамчун раванди дар фаъолнокии худи таълимгирандагон қароргирифта асоснок менамояд.

Муносибати шахсият – меҳвар ташаккули ҳадафмандонани худшиносӣ, ташаккули низоми муносибатҳои маънавӣ, хударзёбӣ, ташаккули муносибатҳои мутақобилаи байнишахсиятӣ, саъю талош ба худтасдиқкунӣ, худмуайянсозӣ, худтарбиякунӣ, зоҳиркунии ташаббусро пешбинӣ менамояд. Мавқеъҳои ишорашуда меъёрҳои самарабахшии тачрибаи маънавии донишҷӯён мебошанд. Тавре маълум аст, шахсият шахсиятро тарбия мекунад, ва танҳо зимни муносибати дар боло зикршуда сифатҳои шахсии омӯзгор, барои ташаккули сифатҳои маънавӣ донишҷӯён аҳамияти калон доранд. Барои инсонро аз ҷиҳати маънавӣ ташаккул ёфтани маҷбур кардан номумкин аст, вале нишон додани чунин интиҳоб мумкин аст, зеро маънавияти инсон ҳам дар ҳар як кирдор аз ҷумла, ва ҳам дар фаъолият ва рафтори он дар маҷмӯъ зоҳир мешавад. Азхудкунии тачрибаи маънавӣ тавассути таҳсилоти илмӣ мураккаб мебошад: ягон хел донишҳо қобил нест, ки дилсӯзӣ ва поквичдонӣ, ҳамдардӣ ва муҳаббат, муносибати таҳаммулпазиронаро нисбти олами атроф омӯзонад. Барои ин зарур аст, ки дар ҳар як таълимгиранда шахсияти ноткарор дида шавад, онро фаҳмида эҳтиром гузорад; вазъияти муваффақият, хайрхоҳӣ, дастгирӣ эҷод намояд; имконияти худро дар фаъолияти маҳсулноқ татбиқ намуданро фароҳам созад.

Ҳамкориҳои самарабахш бо таълимгиранда бе баҳисобгирии хусусиятҳои ҳавасмандии ӯ имконнопазир аст. Таҳти ҳавасмандӣ бояд таҳриқи ботинии инсонро ба намудҳои гуногуни фаъолият фаҳмид.

Дар асоси муносибати шахсият – меҳвар маънавияти шахсият ҳамчун сифати ҳамгиरोёнае муайян карда мешавад, ки нисбат ба

арзишҳои фарҳанги маънавӣ ҳамчун танзимгаргони ҳавасмандсозию маъноии фаъолият ифода меёбад.

Муносибати фарҳангшиносӣ ҳамчун раванди азхудкунӣ ва рушди дастовардҳои фарҳанг аз ҷониби шахсият мебошад. Ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар ҳолате ба воқеият табдил ёфта метавонад, ки агар онҳо иштирокчиёни бевоситаи ҳаёти ҳаррӯзаи фарҳанги маънавӣ гарданд [13]. Ба сифати самтҳои ояндадори татбиқи муносибати фарҳангшиносӣ ақидаҳои В.С. Библерро шуморидан мумкин аст, ки дар концепсияи ӯ «Мақтаби муқолимаи фарҳангҳо» пешниҳод гардида, ба он асос ёфтааст, ки фаъолияти ҳаётии инсон дар асоси худмуқолимавӣ буда, шахсият ғанигардии маънавии худро дар шароити муқолимаи фарҳангҳо амалӣ месозад [15, с.174]. Муносибати фарҳангшиносӣ педагогҳо ба он тараф самт медиҳад, то ки фарҳанги тоҷик, анъанаҳои миллӣ, педагогикаи халқӣ бар асоси появии рушди маънавии шахсият табдил ёбанд. Муносибати фарҳангшиносӣ хеле самарабахш буда, моҳиятан ғояи марказӣ дар рушди ҳамкориҳои байнифарҳангӣ мебошад, ки дар таҳқиқоти мо ҳамчун яке аз имкониятҳои педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ доир ба ғанигардонии таҷрибаи донишҷӯён хизмат менамояд. Дар заминаи муносибати фарҳангшиносӣ ба раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён хусусиятҳои фарҳанги тоҷик, ба мисли: тарбияи инсон бо самтгирии он ба арзишҳои маънавию ахлоқӣ, дар он рушд додани маънавият, ҷамоатчиғию ташкилотчиғиро низ аз мадди назар дур мондан даркор нест.

Дар таҳқиқоти Е.В. Бондаревская [26, с. 318] ба тарбияи муносибати фарҳангшиносӣ таваҷҷуҳи калон зоҳир карда шудааст, ки дар рушди назарияи педагогӣ ва дар такмили амалияи педагогӣ тарбияро ҳамчун раванди эҳёи инсонӣ бофарҳанг баррасӣ менамояд. Дар ин робита, ӯ диққатро дар он мутамарказ менамояд, ки тарбияи инсонӣ бофарҳанг раванди аз ҷиҳати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ вобаста мебошад, ки дар ҷомеа вазифаҳои зерин: нигоҳдорӣ, бозтавлид ва рушди фарҳанг,

ташаккулёбии шахсият ҳамчун субъекти фарҳанг, раванди таърихӣ, рушди шахсии худ ва ҳаётгӯҷодкуниро иҷро мекунад. Дар муносибати фарҳангшиносӣ ба сифати авлавиятнок стратегияҳои зерин фарқ гузошта мешаванд:

- рушди шахсият ҳамчун инсонӣ бофарҳанг;
- самарабахшии тарбия то дараҷаи зиёд аз сатҳи фарҳанги умумӣ (ахлоқӣ, зебоишиносӣ, ҷисмонӣ ва ғ.)-и педагог, инчунин фарҳанги касбии ӯ вобаста мебошад;
- дар тарбия ба сифати авлавият бояд фарҳанги миллӣ ва мутобиқан, этнопедагогика гузошта шавад;
- дар тарбия вазъияти иҷтимоӣ фарҳангиро ба назар гирифтани зарур аст;
- сатҳи фарҳанги падару модар нақши муҳим ва баъзан ҳалкунандаро дар тарбияи шахсият мебошад;
- дастовардаҳои фарҳанги ҷаҳонӣ бояд дар заминаи рушди маънавии шахсият ҷудо карда шаванд.

Дар сатҳи технологӣ раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён тавассути истифодаи технологияҳои инсоншиносӣ: муқолимавӣ, ба таҷриба ва шуури шахсӣ асосёфта, тарбияи маънавию ахлоқӣ, технологияҳои лоиҳавии таълимӣ-таҳқиқӣ амалӣ мешаванд. Технологияҳои муқолимавӣ мубодилаи муташаккили иттилоотиро пешбинӣ менамоянд, ки натиҷаҳои он маҳорати таҳлили амиқи масъала, дарки мазмуни арзишию маъноии он ва рушди фарҳанги муқолимавӣ мебошанд. Технологияҳои ба таҷриба ва шуури шахсӣ асосёфта ба ташаккул ва рушди шуури ҷамъиятии донишҷӯён нигаронида шуда, ба онҳо кумак мерасонад, то ки рафтори худро дар муҳити иҷтимоӣ дар асоси меъёрҳои ҷамъиятӣ муайян созанд. Технологияҳои тарбияи маънавию ахлоқӣ ба мустақамсозии қобилияти донишҷӯён ба зиндагӣ кардан ва барои дигарон ғамхорӣ намудан нигаронида шудаанд. Технологияҳои лоиҳавии таълимӣ-таҳқиқӣ эҷоди шароитро пешбинӣ менамоянд, ки зимни онҳо таълимгирандагон мустақилона ва бо майли

том донишҳои даркорино аз манбаҳои гуногун гирифта, истифодаи донишҳои касбшударо барои ҳалли вазифаҳои маърифатӣ ва амалиявӣ омӯхта, дар гурӯҳҳои гуногун кор карда, маҳоратҳои иртиботӣ ва таҳқиқиро ба даст меоранд.

Таҳлили назария ва таҷрибаи ҳалли масъалаи мавриди таҳқиқ имкон дод, ки принсипҳои ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дақиқ карда шаванд. Усулҳои ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ талаботро ба мазмун, сохтор ва ташкили раванди таҳқиқшаванда мушаххас намуда, ҳамчун аксиомаҳои бунёди истифода мешаванд. Татбиқи онҳо яз як қатор шароит (хусусиятҳои синну солӣ ва инфиродии тарбиягирандагон, мавқеи ҷаҳонбинона ва касбии педагог, самтнокӣ ва имконияти муассисаи таҳсилот ва ғайра вобаста мебошад[67].

Таҳлили назариявӣ имкон медиҳад як қатор принципҳои муайян карда шаванд, ки имкон медиҳанд, то ки раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи донишгоҳ ташкил карда шавад. Ба онҳо мансубанд:

1. Принципи фарҳангсалоҳид, ки нақши низомташаккулдиҳандаро ҳам барои педагогика, ҳам барои такмили амалияи педагогӣ иҷро мекунад. Талаботҳои моҳиятӣ ба татбиқи принципи мазкур инҳоанд:

– ҳамгирукунии раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар заминаи фарҳанг;

– азхудкунии ғаёл ва рушди эҷодкоронаи намунаҳои беҳтарини фарҳанги миллат, кишвар, тамаддуни ҷаҳонӣ аз ҷониби донишҷӯён;

– ташкили ҳадафмандонаи ҳаёти донишҷӯён дар заминаи фарҳанги мушаххас.

2. Принципи низомнокӣ дар муносибати ба низом асосёфта, бетанаффусии касб ва амиқсозии донишҳои маънавӣ ва омезиши оқилонро бо татбиқи амалии таҷрибаи маънавӣ дар рафтори донишҷӯён дар тамоми давраи омодасозии маънавӣ пешбинӣ менамояд. Зимни омодасозии амалиявӣ донишҷӯён шахираи донишҳои маънавино амиқ сохта, пурра мекунанд. Дар раванди омодасозии амалиявӣ низоми

малакаҳои рафторӣ ва одатҳои мазмуни маънавӣ сайқал ёфта, мустаҳкам мешавад. Талаботи татбиқи принсипи низомнокӣ инҳоанд:

– истифодаи образҳо ва ҳодисаҳои чилвагар, мисолҳои мусбат ҳамчун вачҳҳои қавӣ;

– ягонагии раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён; хусусияти маҷмӯии амалисозии он; кори низомноки мунтазам, эҷоди низоми чорабиниҳои тарбиявии самтнокии маънавӣ, ки ғанигардии таҷрибаи маънавии таълимгирандагонро таъмин менамоянд.

3. Принсипи фардисозӣ. Ин принсипдар чунин тезис асос меёбад, ки манбаъҳои рушди имкониятҳои шахсиятро дар падидаҳои фардишавӣчустучӯ кардан зарур аст, ки дар асоси он инҳо қарор гирифтаанд:

– усули маъмулӣ ба инсон пешниҳод шудани ҳалли вазъиятҳои хусусияти маънавидошта;

– муносибати инфиродӣ ба кушода додани моҳияти ҷамъиятии фарҳанги инсон;

– ҳамгироии сифатҳои табиӣ ва иҷтимоии шахсият, моҳияти маънавии он, мавқеи ҷамъиятӣ ва хусусиятҳои ҳаёт ба як навъ нерӯи маънавӣ;

4. Принсипи заминаи мусбати эҳсосоти фаъолияти донишҷӯён дар он асос меёбад, ки нақши муҳимро дар ҳаёти инсон эҳсосот мебозанд. Эҳсосоти мусбат ба раванди иҷрои фаъолият мусоидат намуда, боиси саъю талош барои ба даст овардани муваффақият мешаванд. Ҳиссиёти завқ, тааҷҷуб, хурсандӣ шавқро ба фаъолият эҷод намуда, қувваҳоро сафарбар мекунанд. Принсипи мазкур муоширатро бо донишҷӯён дар асоси эҳтиром, боварӣ, дастгирӣ пешбинӣ менамояд. Чунин фазо ба озодшавӣ мусоидат намуда, шиддатнокии ботинӣ, монсаи психологиро бартараф месозад. Робитаи маънавӣ боиси эҳсосоти мусбат шуда, фаъолияти эҷодии донишҷӯёнро фаъолнок месозад. Талаботи ба татбиқи принсипи мазкур инҳоанд:

- барқарорсозии муносибатҳои боэътимодона бо донишҷӯён;
- назорати вазъи шахсии эҳсосотӣ аз ҷониби омӯзгорон;
- истифодаи нутқи эҳсосотию ифоданокӣ, ғанигардони мазмуни фаъолияти донишҷӯён бо мисолҳои ҷолиб аз адабиёти бадеӣ, осори мусиқавӣ ва тасвирии санъат.

5. Принципи ба таҷриба ва ба шуури шахсият асосёфта ки ҳамчун шакли фаъолияти ҳаётии инсон баррасӣ шуда, ба худандарёфти амалҳо ва кирдорҳои шахсии худ нигаронида шудааст. Қобилиятҳои ба шуури шахсият асосёфтаи донишҷӯён сарфаҳми доимии таҷрибаи шахсӣ ва бегонаи мусбат ва манфии ҳаётро пешбинӣ менамоянд. Мурочиатнокии таълимгирандагон ба фаъолияти худ – ин таҳлили мустақилонаи натиҷа, имкониятҳои нерӯӣ ва таҷрибаи маънавӣ мебошад. Зимни тавсияи раванди ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён принципи мазкур маъноӣ онро дорад, ки раванди дар боло зикршуда рушди қобилиятҳои таъсиррасонӣ ба нигаришҳои шахсии ахлоқӣ, ба ҳолати бароҳати психологӣ овардани худро ва амалисозии назорат ва равнасозии воқунишҳои эҳсосотӣ ва рафтори худ, интиқолёбӣ ва барқроршавии зудро пешбинӣ менамояд. Принципи дар боло зикршуда ҳалли яке аз вазифаҳои муҳимтарини ғанигардии маънавӣ – дарки амиқи зарурати тағйирот, коркарди нигариши бошууронои корро аз болои худ пешбинӣ менамояд.

6. Принципи ворисӣ тадриҷияти ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён, мустаҳкамшавии маҳоратҳои бадастомадаро пешбинӣ менамояд. Дар ҷаҳорҷӯби ин принцип вобастагии таърихии падидаҳои гузашта ва ҳозира, фарҳанг, одатҳо ва анъанаҳо кушода мешавад. Дар ин зимн «фарҳанги анъанавӣ» маъноӣ хосеро пайдо мекунад, ки ҷанбаҳои имконпазири аёнӣтадриҷии ҷомеаро дар фарҳанги тоҷик ва ҷаҳонӣ муттаҳид месозад, касб мекунад. Ба сифати талабот ба татбиқи принципи мазкур метавонанд: азхудкунии донишҳои маънавӣ, дигаркунии сифатии онҳо, додани маъно бо мақсади ташаккули таҷрибаи маънавӣ, ҳамдардиҳо ва мушоракат ба ҳама чизе, ки дар

зиндагӣ сураат мегирад; така ба ғояҳои бисёрфарҳангӣ ва таҳаммулпазириро унвон намуд.

Чудо кардани принципҳои ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён зарурати асосноккунии маҷмӯи методҳоро зарур месозад. Методи ғанигардони тачрибаи маънавии шахсият – ин абзори моҳирона интихобшуда дар дасти омӯшгор мебошад. Тавассути методҳои ғанигардони маънавӣ таъсири ҳадафмандона ба таълимгирандгон сураат гирифта, фаъолияти ҳаётии онҳо ташкил ёфта, равона мешавад, тачрибаи маънавии онҳо ғани мегардад. О. Селивановачор гурӯҳи методҳои тарбияи маънавӣ: эътиқод, машқ, ҳавасмандсозӣ, худтарбиякуниро чудо мекунад [161].

Ба гурӯҳи аввали методҳоеро нисбат додан мумкин аст, ки ба шуури таълимгирандагон нигаронида шуда, ҳадафи дар онҳо эҷод кардани назарҳо ва мафҳумҳоеро пайгирӣ мекунанд, ки бе онҳо рафтори хуб ба амал намеояд. Ин фаҳмондадихӣ, мутолиа, суҳбат – ҳамаи шаклҳои муҳокимаи дастаҷамъӣ мебошад, ки дар он мавзӯҳои самтнокии маънавӣ ҳузур доранд.

Дар гурӯҳи дуюм методҳои муттаҳид мешаванд, ки ба таълимгирандагон ба татбиқи тачрибаи бадастомадаи маънавӣ (машқ) дар амалия кумак мекунанд.

Ба гурӯҳи сеюм методҳо ва усулҳои сершуморе мансубанд, ки таълимгирандагонро ба фаъолияти фаъол доир ба ғанигардони тачрибаи маънавии худ ҳавасманд месозанд. Ин эътирофи дастовардҳои шахсияти аз ҷониби атрофиён, вазъияти мувафиқ мебошад.

Ба гурӯҳи чорум методҳои кор аз болои худ, яъне методҳои худтатбиқкнӯӣ, ки аз ҷониби О. Селиванова таҳия шудаанд, мансубанд [161, с. 22].

Ба методҳои ғанигардони тачрибаи маънавии таълимгирандагон мо инчунин тартибдиҳии тасвифи шуурнокии шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ инкишофёфта, таҳлили вазъиятҳои мушаххас, мубоҳиса ва таҳлили дарки маъниҳо аз матнҳо, методҳои таҳқиқотӣ: таҳлили адабиёт,

мусохиба, пурсиш, ҳалли вазъиятҳои арзишию маъноии проблемавиро мансуб медонем. Қайд кардан мумкин аст, ки методҳои номбаршуда дорои хусусияти абзорӣ мебошанд.

Тибқи К. Муздбаев, барои ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ зарур аст, таълимгирандагон ба таври мушаххас он ҳодисаҳоеро аз сар гузаронанд, ки дар атроф сурат мегиранд, муҳиммият, зарурати ғаъолияти худро барои худ ва одамони дигар дарк кунанд [117, с. 129]. Ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ ҳамчун азхудкунии арзишҳои фарҳанги маънавӣ бо ду усул: хабардиҳӣ ва фаҳмондадиҳии ҳадафҳо, ормонҳо, меъёрҳои рафтори «омодаи» аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муфид амалӣ мешавад. Ин усул ба коркарди мазмунию маъноии соҳаи ҳавасмандсозандаи дар таълимгиранда мавҷуда ва азнаврзёбии муносибати худ ба олами атроф така мекунад. Эҷоди шароити муайяни психологию педагогӣ, ки ба таҳрирот ва майлу рағбатҳои мусоиди вазъиятӣ муайян мусоидат менамояд, дар айни замон ғаъолиятро доир ба худғанигардонии маънавӣ ташвиқ менамоянд. Ҳардуи ин усул зимни қорбасти пурракунии мутақобила ва ҳамгирокунии натиҷанок мебошанд.

Барои ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ ташкили раванди ягонаи ғаъолияти тарбиявӣ зарур аст, ки дар он ҷараёни қорҳои таълимӣ-тарбиявӣ бавучудории иштироки муштараки таълимгирандагонро дар ғаъолияти якҷоя, яънесубъект – субъекттаъмин менамояд, ки дар сурати ҳамқории самарабахш дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ва ташкили шароити муносиб ба ҳастии маънавии шахсият табдил меёбанд.

Мураккабӣ ва бисёрҷанбагии баъзе омилҳои мавҷуданд, ки раванди ғанигардии таҷрибаи маънавиро муайян сохта, ҳамзамон барқроршавии робитаҳои қонуниро дар он душвор месозанд ва ба интиқоли бомуваффақияти ғанигардии таҷрибаи маънавии ба таври воқеӣ вучуддошта монеа эҷод мекунад. Аз ин рӯ, зарурати эҷоди амсилаи сохторию ба ғаъолият вобаста ба вучуд меояд, ки имқон медиҳад хусусиятҳои объект, раванд ё падидаи баррасишаванда бо мақсади

беҳтарсозии онҳо, татбиқи усулҳои тарҳрезӣ ё идоракунии онҳо мушаххас карда шаванд.

Хусусиятҳо, муносибатҳо, принципҳо, механизмҳо, шароит ва методҳои ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро мавриди баррасӣ қарор дода, мо амсилаи сохторию ба фаъолият вобастаи ғанигардонии таҷрибаи маънавии таълимгирандагонро дар шароити муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ эҷод кардем. Амсилаи сохторию вобастагии мутақобилаи раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён ва нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ, мантиқ ва афзоиши онҳоро тибқи ҳадафҳо ва принципҳо; ҷузъҳои сохторию таҷрибаи маънавий; робитаҳои арзишию ҳавасмандсозӣ ва маърифатиро кушода медиҳад.

Ҳадаф: ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён бо воситаҳои муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ

Расми 1. Амсилаи сохторию ба фаъолият вобастаи ғанигардонии маҳорати маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ.

Қисматҳое, ки дар амсилаи сохторию ба фаъолият вобаста пешниҳод гардидаанд, инҳоро инъикос менамоянд:

– талабот ба натиҷаи ниҳоии фаъолияти субъектҳои раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотии донишгоҳ ва фармоиши иҷтимоии давлат ва ҷомеаро ба ташаккули шахсияти аз ҷиҳати маънавий ғанигардида дар бар мегирад, ки имкон медиҳад интихоби асоснокшудаи муносибатҳо, принципҳо, механизмҳои калидӣ барои ташкили самарабахши ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён бо кумаки мазмун, методҳо, шаклҳои амалӣ шаванд, ки ба самарабахшии раванди дар боло зикршудамусоидат менамоянд;

– раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯ дар ҳар як марҳила (ҳавасмандсозӣ, фаъолиятнокӣ, шурии шахсии ба таҷриба асосёфта). Мураккабшавӣ ва рушдҳои марҳила ба марҳилаи фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳимми донишҷӯён маъноии педагогии муҳити

бисёрфарҳангаи донишгоҳро ташкил дода, ғанигардӣ ва ҳамгиросавии меъёрҳои таҷрибаи маънавии донишҷӯро таъмин менамояд (блоки мазмунӣ);

– натиҷаи ғанигардони таҷрибаи маънавӣ аз рӯи меъёрҳои ишорашуда, ки вазифаи робитаи баръаксро иҷро мекунад, имкон медиҳад, ки дар асоси истифодаи тартибти махсус дараҷаи мутобиқати тарҷибаи маънавии донишҷӯён ба талаботи ҷомеаи муосир муайян карда шавад (блоки натиҷавӣ).

Амсилаи сохторию ба фаъолия вобаста ҳамчун намунаи корӣ барои раванди минбаъдаи педагогӣ зимни мавҷудияти муҳити аз ҷиҳати педагогӣ мусоид, яъне шароити муайяни педагогӣ, бомваффақият фаъолият карда метавонад [6].

Мафҳуми шароит ҳамчун «як чизи зоҳирӣ барои падида» дар тафовут аз сабабе баррасӣ мешавад, ки омилҳои зоҳирӣ ва ботиниро омезиш медиҳад. Шароит муҳитеро, ки ин падида дар он ба вуҷуд омада, инкишоф меёбад, амсиласозӣ мекунанд. Яъне, гурӯҳи шароити мушаххаси падидаи мазкур муҳити бавуҷудӣ, рушд, ҷараёнگیرӣ ва ҳастии онро ташаккул медиҳад. Дар илми психология мафҳуми мавриди таҳқиқ аз нигоҳи рушди психикӣ пешниҳод гардида, қатори маҷмӯи сабабҳои ботинӣ ва зоҳирӣ кушода мешавад, ки рушди психикии инсонро муайян сохта, ба рушди ҷисмонӣ, ахлоқӣ, психикии инсон, рафтор, таҳсилот ва ташаккули он таъсир мерасонанд. Натиҷаҳои таҳлили маҷмӯӣ имкон медиҳанд, хулоса бароварда шавад, ки моҳияти мафҳуми умумиилмӣ «шарт»-ро дар ҷанбаи педагогӣ ҳамчун маҷмӯи сабабҳо, ҳолатҳо, объектҳои гуногун баррасӣ кардан мумкин аст, ки ба рушд ва ташаккули инсон таъсир расонида, равандҳои ишорашударо танзим карда, ба афзоиш ва натиҷаҳои ниҳоии онҳо низ таъсир расонида метавонад.

Дар педагогика шароит ҳамчун ҷузъҳои баррасӣ мешаванд, ки муҳитро тавсиф дода, ба ташаккули шахсият таъсир мерасонанд. Ба ақидаи В.И. Андреев, шароити педагогӣ аз натиҷаи «интиҳоби

ҳадафмандона», тархрезӣ ва корбасти унсурҳои мазмун, методҳо, инчунин шаклҳои ташкилии таълим барои дастовардҳои ҳадафҳои дидактикӣ иборат аст.

Шароити педагогӣ аз ҷониби мо ҳамчун баланд бардоштани сифати идоракунии раванди ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён, корбасти барномаҳои таълиму тарбия, шаклҳо ва методҳои кор бо онҳо, интихоби таъминоти иттилоотию техникӣ ва ҷалб ба раванди ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён дар ҷомеа ва муҳит фаҳмида мешавад.

Дар таҳқиқоти худ мо дар таърифи Н.М. Борыткоро ба асос мегирем, ки таҳти шартҳои педагогӣ «ҳолати берунаро мефаҳмад, ки ба ҷараёнгирии раванди педагогии дар ин ё он андоза бошууроани аз ҷониби педагог тархрезӣшудае, ки дастбӣ ба натиҷаи муайяно пешбинӣ менамояд, таъсири назаррас мерасонад» [29]. Таҳти шароити педагогӣ мо маҷмӯи бо ҳамдигар алоқаманди тадбирҳои мефаҳмам, ки ба муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ мутобиқ гардонида шуда, ба ғанигарди тачрибаи маънавии донишҷӯён, яъне ба дарки маъноҳои арзишнокӣ, афзоиши талаботи маънавий ва омодагӣ ба интихоб дар соҳаи фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим, мусоидат менамоянд.

Муайянсозии маҷмӯи шароити педагогӣ инчунин бо инҳо асоснок шудааст: аввалан, бо талаботи иҷтимоию таҳсилотӣ (бисёрфарҳангии муҳити таҳсилотӣ, ки фарҳангсолории ҷавонон, фарҳанги касбӣ, фарҳанги «собиқадорони» ташкилоти таҳсилотиро дар муқолимаи фарҳанг ҳамчун дар муқоламаи мантиқҳо муттаҳид ва ҳамгиро месозад), ки гузаришро ба муносибатҳои субъект – субъект муайян карда, баробариро байни иштирокчиёни раванди таҳсилот, ҳамкорӣ ва ҳамэҷодкориро муқаррар месозанд. Сониян, самтгирӣ ба ғанигардони тачрибаи маънавии намояндагони насли наврас, ки дар назди онҳо масъулият барои ҳозира ва ояндаи кишвар истодааст, бояд дар қалб ва нисбат ба олам арзишҳои фарҳанги маънавию ҳамчун умумиинсонӣ нигоҳ дорад.

Кулай будани шароит бо натиҷаҳои кори озмоишӣ муайян карда мешавад. Агар маълумоти таҳқиқоти ташхисӣ, ки дар ҷараёни озмоиш гузаронида шудаанд, тағйири нишондиҳандаҳои таҷрибаи маънавиро инъикос намоянд, пас, маъноӣ болоравии сатҳи баландтар ва афзалияти назарраси донишҷӯёни гурӯҳи озмоиширо нисбат ба гурӯҳҳои назоратӣ нишон диҳад, он гоҳ оид ба фаъолияти самарабахши падидаи таҳқиқшаванда ва кифоятии шароити пешниҳодшуда хулоса баровардан мумкин аст.

Мо шароити педагогии зеринро ҷудо мекунем, ки ба раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ таъсири самарабахш мерасонанд:

- мубрамшавии мавқеи субъектии донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим;
- ғанигардонии мазмунии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ бо маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ ва маънавий муҳим;
- лоиҳасозии дастгирии педагогии раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар асоси таҳнологияҳои муосири инсоншиносӣ.

Ҳар яке аз шароити педагогии аз ҷониби мо ҷудошударо мавриди таҳлили муфассал қарор медиҳем.

1. Мубрамшавии мавқеи субъектии донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим, ки мубодилаи арзишҳо, ташаккулёбии ҳудурзёбии муносиб, татбиқи муносибати мусбат дар кирдорҳо, амалҳо, рушди сифатҳои маънавий, маҳоратҳои дигаргун кардани муҳити иҷтимоиро таъмин менамояд. Фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим дар асоси худ се соҳаро дар бар мегирад, ки дар онҳо таҷрибаи маънавий ташаккул меёбад:

- фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, ки дар он азҳудкунии нақшҳои нави иҷтимоӣ, дарки муҳимияти онҳо, самтгирӣ дар низоми арзишҳои фарҳанги маънавий сурат мегиранд;

- муоширате, ки афзоиши робитаҳоро бо одамони дигар бо мақсади ғанигардонии мутақобилаи таҷрибаи маънавий таъмин менамояд;

– худшиноси шахсият, ки аз дарк ва арзёбии худ, ташаккулёбии образи «Ман» дар донишчӯён, рафъи ноҳамоҳангӣ байни «Ман- и воқеӣ» ва «Ман-и идеалӣ», ки қувваҳои худтарбиякунӣ ва худрушддиҳии шахсият мебошанд. Худшиносӣ инчунин зимни дарки муносибати дигарон «ба ман» (арзёбии сифатҳои маънавӣ, натиҷаҳои фаъолияти аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳим) сурат мегирад. Муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар таҳқиқоти мо ҳамчун қисми ҷудонашавандаи раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишчӯён хизмат мекунад. Шиносоӣ бо арзишҳои фарҳангӣ ва ормонҳои маънавӣ, фарҳанг ва таҷрибаи инсонӣ, ки аз ҷониби инсон андӯхта шуда, аз сар гузаронида шудааст, барои рушди ҳақиқии нерӯи маънавии шахс ба таври равшан нокифоя аст, яъне тадбирҳои иловагӣ лозиманд. Азнавсозии инфиродӣ, пайдарпай, бошууроноӣ он ҷомеае лозим аст, ки шахсият худро татбиқ менамояд ва тавассути фаъолияти лоиҳасозона (лоиҳасозӣ ва амсиласозии барномаҳо ва амсилаҳои худи муҳити бисёрфарҳангӣ) зоҳир ёфта, ба дархостҳои маънавии шахсият, талабот ва майлу рағбатҳои он ҷавобгӯ буда, ба татбиқи пурраи имкониятҳои шахсияти донишчӯён дар намуди таълимию кабсӣ, эҷодӣ ва дигари фаъолият нигаронида шудааст.

Татбиқи мавқеи субъектии таълимгирандагон дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим, имкон медиҳад, ки арзишҳои маънавӣ бо таҳаввули он ба арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳим азхуд карда шуда, дар вазъиятҳои воқеии зинадагӣ ба кор бурда шаванд.

2. Ғанигардонии мазмунӣ муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ бо маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳим, истифодаи фаъоли воситаҳо ва методҳои фаъоли ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишчӯён: мубоҳисаҳои таълимӣ, ки имконияти гирифтани донишҳои навро аз ҷониби таълимгирандагон доир ба масъалаи маънавият, амиқсозии маърифат, ҳавасмандсозии шаъну шарафи маърифатии инсонӣ ва дастёбии мустақилоноро ба натиҷаҳои матлуб дар соҳаҳои гуногун пешбинӣ менамояд [169]. Худи дастгирӣ аз ҷониби мо ҳамчун фаъолияти махсус баррасӣ мешавад, ки дар он равандҳои таълим ва

тарбия аз ҳамдигар тафовут доранд. Вале масъалаҳо (душвориҳо) худ ба худ ба вучуд наомада, бо равандҳои муайян: таълим, тарбия, рушд, иҷтимоишавӣ, мутобиқшавӣ, муҳити педагогӣ, масъалаҳои инкишофи маънавӣ алоқаманданд. Натиҷаҳои фосолавӣ ва ниҳоии дастгирии педагогӣ ба ин равандҳо нигаронида мешаванд ва танҳо дар асоси онҳо дар бораи самарабахшии фаъолияти омӯҳгор ва таълимгиранда ба таври воқеӣ муҳокимаронӣ кардан мумкин аст. Дастгирии педагогӣ ба равандҳои асосии таҳсилотӣ муқобил қарор нагирифта, онҳоро пурра сохта, дар дохили онҳо қарор гирифта, онҳоро тақвият бахшида, ба таври ҳамоханг ба равандҳои асосии таҳсилот шомил мешаванд.

Матлубияти дастгирии педагогӣ дар ҷаҳорҷӯби низоми тарбияи донишгоҳ дар баланд бардоштани «ҷалбнокии» донишҷӯён ба қор доир ба амалисозии фаъолияти илмию таҳқиқотӣ, дар коҳишёбии низоёнокӣ дар раванди таҳсилотӣ. дар болоравии қаноатмандӣ аз муошират, дар тамоюли умумии коҳишёбии мушкilotи марбут бо мутобиқшавии донишҷӯёни курсҳои аввал ба таълим дар донишгоҳ ва курсҳои хатмкунанда ба фаъолияти касбӣ дар давраи гузариши амалияи психологию педагогӣ, ҷалбнокӣ ба ҳаёти фаъоли донишгоҳ ифода меёбад.

Субъектҳои раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯ дар таҳсилот инҳоанд: худи донишҷӯ, падару модар ва наздикони ӯ, гурӯҳи ҳамсолон (гурӯҳи таълимӣ) ва ҳамфикрон (клуб, маҳфил), гурӯҳи иҷтимоӣ (иттиҳоди иҷтимоӣ, иттиҳоди ҷавонон), ҷомеае, ки аз ҷониби клуби хатмунадагон, шӯрои собиқадорон, давлат ва соҳибкасбон – омӯзгорони ба таври махсус таълимгирифта, ки ба онҳо дар дастгирии педагогӣ нақши махсус (ташқилкунанда) ҷудо карда мешавад. Дар ин зимн аён аст, ки дар донишгоҳ субъектҳои инфиродӣ ва дастачамбии тарбия амал мекунанд. Дар дохили низоми дастгирии педагогӣ танҳо муносибатҳои инфиродӣ байни омӯзгор, ки дастгириро амалӣ месозад,

ва донишҳои ба он эҳтиёҷманди ба муколимаи боэътимод асос ёфта ташаккул меёбанд.

Шарти мазкурро тавсиф дода, заур мешуморем, ки ба тамоюлоти арзишии худи омӯзгор таъкид карда шавад, зеро ӯ барои таълимгирандагон эътибор, иштирокчии бевосита дар эҷод ва мустаҳкамсозии «Ман – консепсия»-и шахсият мебошад. Дар таҳқиқоти мо образи педагоги босалоҳияте муҳим аст, ки ба туфайли донишҳои худ, покии маънавию ахлоқӣ ва доираи назари васеъ метавонад дар донишҷӯён эҳтиром, эътибор ва эътимодро бедор кунад. Ҳамкориҳои педагогӣ баҳисобгирии хусусиятҳои инфиродию шахсӣ ва психологӣ, зоҳиркунии эҳтиромро ба шахсияти ҳар як таълимгиранда пешбинӣ менамояд. Ғанигардони тачрибаи маънавӣ маҳз ба туфайли корбасти методҳо ва шаклҳои гуногуни раванди ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён имконпазир аст.

Татбиқи шари мазкур зимни истифодаи технологияҳои лоиҳавию таҳқиқотӣ ва муколимавӣ имконпазир аст, ки ба тавсеаи донишҳо дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавӣ ва тачрибаи маънавии шахсият; эҷоди вазъиятҳои муошират ва ҳамкорӣ, ки ба худтаҳқиқкунӣ ва худислоҳсозӣ кумак мекунанд; ташкили ғаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳимми субъектҳои раванди таҳсилотӣ доир ба эҷоди ин муҳит ва ҳамкорӣ бо он нигаронида шудаанд.

Технологияҳои таҳсилотие, ки дар ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён истифода мешаванд, дорои самтнокии инсоншиносӣ мебошанд, чунки онҳо ҳавасмандсозиро аз тариқи ҳадафи аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва шахсиятӣ муҳим барои ба даст овардани салоҳиятҳои махсуси маънавӣ тавассути татбиқи стратегияи қабули мустақилона ва озодонаи қарор таъмин менамоянд. Ин хусусияти асосии фарқкунандаи технологияҳои инсоншиносӣ аз технологияҳои таҳсилотӣ, бо вучуди айнияти зоҳирии шакли татбиқ мебошад. Дар амалияи муосири таҳсилотӣ истифодаи технологияҳои инсоншиносӣ самарабахшии технологияҳои таҳсилотиро бино ба як қатор хусусиятҳо тақвият

мебахшад: салоҳиятҳои дорои шуури шахсии ба таҷриба нигаронидашудаи ҳам таълимгирандагон, ҳам таълимдиҳандагонро таъмин менамояд; ҷалбнокии донишҷӯён дар раванди қабули қарорҳо мавқеи субъектии онҳоро инкишоф дода, минбаъд ахиран ба субъектҳои мустақилона фикркунанда ва амалкунандаи ҳаёти худ табдил медиҳад; самтгирӣ ба азхудкунии фарҳанги инсоншиносӣ, ки дар матнҳои фарҳангӣ инъикос ёфта, аз тариқи матн (объектҳои ғайримоддӣ – донишҳо, амсилаҳо, ғояҳо, олами воқеӣ, воқеияти аломатӣ рамзӣ, психикаи инсонӣ, арзишҳо ва ғ.) ифода меёбад, ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро бо маъниҳо ва арзишҳои фарҳанги маънавий таъмин менамояд.

Дастгирии педагогии ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ дар раванди воқеии таҳсилотӣ имкон медиҳад, ки таъминоти илмию методӣ ҳамчун абзори барномавӣю технологияи фаъолияти муштаракӣ омӯҳгор ва таълимгиранда татбиқ карда шавад.

Дар заминаи вобастагӣ ва алоқамандии мутақобилаи падидаҳои воқеияти ихотақунанда мо чунин мешуморем, ки робитаи мутақобилаи раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён ва нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ – ин омиле мебошад, ки онро зимни таҳияи амсилаи раванди таҳқиқшаванда ба назар гирифта зарур аст.

Амсилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашудаи раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯ дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ равандҳои андӯхт, коркард ва азхудкунии иттилоотро оид ба арзишҳои фарҳанги маънавии инсоният ва шахсияти алоҳида инъикос мекунад, ки боиси афзоиши арзиши маъноҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳимме мегарданд, ки ба интиҳоби мустақилонаи ҳадафҳо ва воситаҳои рушди минбаъдаи ахлоқӣ мусоидат менамоянд. Амсилаи пешниҳодгардидаро дар муҳити таҳсилотии ҳар гуна донишгоҳ зимни риояи як қатор шароити марбут бо мубрамшавии мавқеи субъектии таълимгирандагон

дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим; ғанигардонии мазмуни муҳити бисёрфаҳангаи таҳсилотӣ бо маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ ва маънавӣ муҳим; дастгирии педагогии раванди ғанигардии таҷрибаи таълимгирандагон дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ татбиқ кардан мумкин аст.

Амсилаи таҳияшуда аз инъикоси сохтор ва робитаҳои ҷузъҳои ба фаъолият нигаронидашуда раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён тавассути муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ иборат буда, ба тамоми ҳалли масъалаи таҳқиқот даъво накарда, танҳо яке аз шаклҳои имконпазиро муаррифӣ менамояд.

Хулосаи боби якум

Таҳлили таҳқиқоти назариявӣ ва озмоишии масъалаи ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ имкон дод, ки хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

1. Таҷрибаи маънавии донишҷӯён – ин сифати ҳамгироёнаи шахсият буда, дар ташаккулёбии мавқеи субъектии донишҷӯёни донишгоҳ нисбат ба арзишҳои бисёрфарҳанга ҳамчун танзимгарони асосии фаъолияти таҳсилотӣ ва асоси ҳавасмнадсозии ҳалли созанда ва масъули вазифаҳои ҳаётан муҳим, ки ба тасдиқи симои асили инсонӣ дар одамон ва дар худ нигаронида шудаанд, ифода ёфтааст. Дар ҳаёти маънавӣ ва иҷтимоии донишҷӯён таҷрибаи маънавӣ як қатор вазифаҳоро иҷро мекунад: маърифатӣ (муносибатро ба ҷомеа ва субъектҳо муайян сохта, пояи дониширо дар соҳаи арзишҳои маънавӣ ташаккул медиҳад); маъниташаккулдиҳанда (қобилияти бошуурона машғул шуданро бо намудҳои гуногуни фаъолият дар асоси самтҳои ташаккулёфтаи арзишию маъноӣ муайян месозад); танзимгарӣ (муҳимияти рафтори маънавию, ки ба дарк ва дигаргунсозии олам ва ҳуди инсон нигаронида шудааст, кушода медиҳад).

2. Сохтори таҷрибаи маънавӣ бо маҷмӯи се ҷузъ: арзишию ҳавасмандсозӣ, шинохтию маърифатӣ ва фаъолиятӣ муаррифӣ шудааст. Ҷузъи арзишию ҳавасмандсозӣ бо меъёрҳои ҳавасмандсозӣ ва арзишӣ муаррифӣ шуда, вачҳҳои худшиносӣ ва худрушддиҳии маънавӣ, муносибати арзишӣ ба олами атроф, самтнокии маънавии амалҳо ва кирдорҳои шахсиятро дар бар мегирад; ҷузъи шинохтию маърифатӣ бо меъёри шинохтӣ муаррифӣ шуда, низоми донишҳои аз ҷониби шахсият азхудшударо дар бораи моҳияти таҷрибаи маънавӣ, меъёрҳои маънавият ва ахлоқро дар бар мегирад; тасаввур дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавӣ, принципҳои муносибати арзишӣ ба одамон, ки дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ қабул шудаанд; тасаввурро дар бораи арзишҳои маънавӣ, принципҳои муносибати арзишӣ инъикос менамояд; ҷузъи фаъолиятӣ, ки бо меъёри амалиявӣ муаррифӣ шуда, омодагиро барои амалисозии интихоби бошууронои қоидаҳои рафтор, қабули қарорҳо, муайян намудани маҳдудиятҳои зарурӣ дар рафтор дар асоси ҷаҳонбинии ташаккулёфта ва ҳудогоҳии рушдёфта, арзёбии паёмадҳои онҳоро инъикос менамояд.

Собит карда шудааст, ки ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён – ин раванди ҳадафмандонаи дастгирии педагогии афзудани мазмуни арзишию маъноии нерӯи субъектии худрушддиҳии шахсият мебошад, ки дар фаъолнокии ҳуди донишҷӯён асос ёфта, дар заминаи аз ҷиҳати инсоншиносӣ болоравандаи муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ амалӣ мешавад.

3. Муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ бо иҷрои вазифаҳои таълимӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ, фаъолиятнокӣ, рушддиҳанда, танзимгарӣ, ба эҷоди шароит барои дарк ва қабули фарҳанги маънавии аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳим, меъёрҳо ва намунаҳои рафтори одамони гурӯҳҳои гуногуни фарҳангӣ ва этникӣ, ташаккули маҳорати бурдани муқолимаи байнифарҳангӣ, такмилёбии маънавӣ, бамутобикшавӣ дар ҷомеа мусоидат менамояд. Нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ, ҳамчун хосияти рушдбандаи низомнокӣ, имкониятҳои

педагогӣ (шахсияти рушддиҳанда)-ро инъикос мекунад, ки имкон медиҳанд, то ки шароит ва захираҳои зарурӣ (таҳсилотӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ)-и ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён эҷод карда шаванд.

Амсилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашуда ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар муносибати ҳамгириёнаю фарҳангшиносӣ асос ёфтааст, ки принципҳои фарҳангсалоҳид, низомнокӣ, фардисозӣ, таҷрибаи маънавӣ, заминаи мусбати фаъолияти таълимгирандагонро муайян месозад; қисматҳои зерини бо ҳамдигар вобастаро аз ҷиҳати сохторӣ инъикос менамояд:

– методологӣ, ки талаботро ба сатҳи ниҳии ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар бар гирифта, фармоиши давлат ва ҷомеаро ба шахсияти касбан рушдёфта ва аз ҷиҳати маънавӣ ғанигардида, ки имкон медиҳад муносибатҳои калидӣ, принисҳои ташкили оқилонаи раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ интиҳоб карда шаванд;

– мазмунӣ, ки мақсад, воситаҳо, методҳо, шароит, намудҳо ва шаклҳои фаъолияти дарсӣ ва беруназдарсиро, ки ба ташаккули таҷрибаи маънавӣ мусоидат менамоянд, кушода медиҳад;

– натиҷавӣ, ки сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавию аз рӯи меъёрҳои фарқгузоштае тавсиф медиҳад, ки ваҳифаҳои робитаи мутақобиларо иҷро карда, ба муайянсозии афҳоишбандаи ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар асоси истифодаи тартиботи махсуси арзёбӣ имкон медиҳанд.

Ҳамин тариқ, шароити педагогие, ки дар рафти таҳқиқи назариявӣ асоснок карда шуданд (мубрамшавии мавқеи субъектии донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим; ғанигардонии мазмунии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ бо маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳимми фарҳанги маънавӣ, дастгирии педагогии ғанигардии таҷрибаи

маънавии донишчӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ), ба сифати танзимгари зарурӣ ва кифояи ғанигардии таҷрибаи маънавии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар ҷараёни татбиқи амсилаи таҳияшуд хизмат мекунад. Меъёрҳои самарабахшии маҷмӯи шароити педагогии ғанигардии таҷрибаи маънавии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотии донишгоҳ, ки пуррагии раванди таҳсилотӣ, нигоҳдории тамомият, ҳадафмандӣ ва самарабахшии онро таъмин менамоянд, меъёри хавасмандсозӣ (ваҷҳҳои худрушддиҳии маънавӣ, иштирок дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим), меъёри арзишӣ (худогоҳии маънавӣ, муносибати арзишӣ ба ҳаёт); шинохтӣ (дониши дорои ғояи баланди маънавӣ, меъёрҳои маънавият ва ахлоқ, ки дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ қабул шудаанд; тасаввур дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавӣ, принципҳои муносибати арзишӣ ба одамон) ва меъёри амалиявӣ (иштирок дар фаъолияти самтнокии маънавидошта) мебошанд.

БОБИ II. ЧАМЪБАСТИ НАТИЧАҲОИ КОРИ ТАҶРИБАВЌ-ОЗМОИШЌ ДОИР БА ТАҶРИБАИ ТАКМИЛЌБИИ ШУУРНОКИИ МИЛЛИИ ДОНИШЧЌЌН ДАР МУҲИТИ БИСЌРФАРҲАНГИИ ТАҲСИЛОТИИ ДОНИШГОҲЌ

2.1. Мантиқ ва вазифаҳои таҳқиқоти педагогӣ

Дар ин боб методика ва мазмуни озмоиши педагогӣ; методҳои ташхиси сатҳи таҷрибаи маънавии донишчўён; натиҷаҳои тасдиқи амсилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашуда, ки самарабахшии раванди таҷрибаи маънавии донишчўёнро таъмин менамояд, пешниҳод шудаанд.

Мантиқ ва вазифаҳои таҳқиқоти педагогӣ доир ба масъалаи татбиқи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар ғанигардонию таҷрибаи маънавии таълимгирандагон, натиҷаҳои таҳлили назариявӣ, амсиласозии раванди таҳсилотӣ санҷиши озмоиширо талаб карданд. Таҳти озмоиши педагогӣ дар педагогикаи муосир методи таҳқиқотеро мефаҳманд, ки бо мақсади маълум кардани самарабахшии корбасти методҳо ва воситаҳои алоҳидаи таълим ва тарбия истифода мешавад. Мантиқи ташкил ва гузаронидани кори озмоишӣ дақиқсозии ҳадафҳо ва вазифаҳои озмоиш, тавсифи шароити гузаронидани он, ҷудокунии марҳилаҳои корро талаб кард. Хусусияти мамҷӯии озмоиши педагогии дар ҷаҳорҷўби таҳқиқоти мо гузаронидашуда бо мамҷӯи методҳои истифодашаванда: мушоҳида, суҳбат, пурсишҳо, корҳои ташхисӣ, эҷоди вазиятҳои махсуси тарбиявӣ ва ғайра муайян карда шуд.

Ҳадафи озмоиши педагогӣ муайян кардани самарабахшии мамҷӯи шароити педагогии татбиқи амсилаи сохторию функционалии ғанигардонию таҷрибаи маънавии таълимгирандагон дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ мебошад.

Ҳадаф хусусияти вазифаҳои мушаххасро, ки аз ҷониби мо дар ҷараёни педагогӣ ҳал карда мешаванд, муайян кард:

- таҳияи барномаи кори озмоишӣ;
- эҷоди абзори ташхисии санҷиши натиҷаҳои кори озмоишӣ (меъёрҳо, методҳои ташхис);
- муайянсозии вазъи воқеии (ҷорӣ) сатҳи ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии таҷрибаи маънавии донишҷӯён;
- санҷиши озмоиши шароити педагогии самарабахшии амсилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашудаи ғанигардони таҷрибаи маънавии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ, ки дар ҷараёни таҳқиқ таҳия шуд;
- ошкор кардани хатарҳои имконпазири педагогӣ дар раванди ғанигарди таҷрибаи маънавии таҷрибаи маънавии донишҷӯён тавассути муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ.

Мантиқи ташкили озмоиши педагогӣ дар ҷадвали 6 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 6. Мантиқи ташкили озмоиши педагогӣ

Марҳилаҳо	Вазифаҳои марҳила	Методҳои асосӣ	Натиҷаҳо
Кори пешакӣ			
– муайянсозии соҳаи масъалавии таҳқиқот; – интиҳоби мавзӯи таҳқиқот; – тарҳрезии фарзия; – гузориши ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот; – омӯзиши амалияи воқеӣ доир ба ҳалли масъалаи мазкур; – омӯзиши тадбирҳои мавҷуда дар назария ва амалия, ки ба ҳалли масъала мусоидат менамоянд; – омӯзиши нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи	– таҳлили назариявӣ; – таҳлили таҷриба; – амсиласозии назариявӣ	Эҷоди амсилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашудаи ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ	

таҳсилотӣ, захираҳо ва имкониятҳои он, таҳияи амсила.			
Марҳилаи омодагӣ			
<p>– муайянсозии стратегия ва таҳияи барномаи озмоиши педагогӣ, дақиқсозии фарзия;</p> <p>– ташаккули гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ;</p> <p>– омодагӣ ба донишҷӯён ва омӯзгорон ба иштирок ба сифати коршиносон ва татбиқкунандагон ба барномаи озмоишӣ доир ба ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён;</p> <p>– таҳияи хусусиятҳои меъерии сатҳии ташаккули таҷрибаи маънавии донишҷӯён;</p>	<p>Гурӯҳбандӣ, омӯзиши санадҳои меъерии ҳуқуқӣ, таҳлили назариявии адабиёти илмӣ, арзёбии таҳлилии таҷрибаи педагогӣ, низомбандӣ, қиёс, таҳлилу таркиб, амсиласозӣ, мушоҳида.</p>	<p>– хусусиятҳои меъерии сатҳии ташаккули таҷрибаи маънавии донишҷӯён муайян карда шуданд;</p> <p>– ҳадафҳо ва мазмуни фаъолияти озмоишӣ дақиқ карда шуданд;</p> <p>– фарзияи таҳқиқот мушаххас карда шуд;</p> <p>– қисми семинарҳои таълимӣ ба донишҷӯён ва омӯзгорон гузаронида шуд.</p>	
<p>1. Интихоби методикаҳои барои омӯзиши ибтидоии объекти озмоишӣ, гузаронидани пурсиш, мушоҳида, барои эҷоди вазъиятҳои дахлдор, арзёбии коршиносӣ ва ғ.;</p> <p>2. Муайянсозии нишонаҳои, ки аз рӯи онҳо дар бораи тағйирот</p>	<p>Гузаронидани пурсиш, гузаронидани тест, коркарди омории маълумот, пешбинӣ.</p>		

дар объекти озмоиштаҳти таъсири таъсироти дахлдори педагогӣмуҳоки ма рондан мумкин аст.			
Марҳилаи 1	Ташхиси сатҳи ташаккулёфтаи ибтидоии таҷрибаи маънавии донишчӯён	Гузаронидани пурсиш, методҳои коркарди оморӣ, методи арзёбиҳои коршиносӣ, шарҳу тавзеҳи маълумоти бадастомада, мушоҳидаи ҳадафмандона, суҳбатҳо, мусоҳиба бо донишчӯён ва омӯзгорон.	– абзори таҳқиқотӣ мавриди тасдиқ қарор гирифта, маводи ибтидоӣ ба даст оварда шуда, мавриди таҳлил қарор гирифтанд; – сохтори мантиқии фаъолияти донишчӯён ва омӯзгорон доир ба омӯзиши ташаккулёфта и таҷрибаи маънавӣ дақиқ карда шуд.
Марҳилаи 2	Татбиқи барномаи озмоиш; дақиқсозии мазмуни кор доир ба ҳар як шарт, ислоҳсозии методҳои ғанигардонии таҷрибаи маънавии таълимгирандаг он дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ, чудо кардани ҷанбаҳои методии самарабахшии шароити педагогӣ, ки дар ҷараёни	Амсиласозӣ, гузаронидани пурсиш, гузаронидани тест, суҳбат, рутбабандӣ, муқоиса, озмоиши ташаккулдиҳанда, ҷамъбасткунӣ ва низомбандии маълумот, методи таҳлили хулосаҳо.	– амсилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашуда да ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳанга и таҳсилотӣ тарҳезӣ шуда, мавриди тасдиқ қарор гирифт; – шароити педагогӣ, ки ба самарабахшии тарбиявии он мусоидат менамоянд,

	таҳқиқот назариявӣ асоснок карда шуданд. Гузаронидани санчишҳои фосилавӣ ва таҳлили натиҷаҳо.		татбиқи гардиданд.
Марҳилаи 3	Ҷамъбасткунӣ ва иҷрои таҳлили муқоисавии натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣ (мушаххассозии ҳулосаҳои назариявӣ ва амалиявӣ, ниғориши маълумоти бадастомада.	Таҳлили миқдории натиҷаҳои таҳқиқот: коркарди математикӣ ва омории маълумоти бадастомада; низомбандӣ, ҷамъбасткунӣ.	тавсияҳои илимӣ амалӣ барои омӯзгорон оид ба ҳалли масъалаи ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯ таҳия ва ҷорӣ карда шуданд; – лоиҳаи “Ташаккули арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар донишҷӯёни донишгоҳ тавассути рушди таҳаммулпази рӣ таҳия ва татбиқи карда шуд.

Дар ҷараёни кори пешакӣ мо, бо муайян кардани майдони таҳқиқот, корҳои файласуфон, психологҳо ва педагогҳоро доир ба масъалаҳои ташаккули маънавии шахсият доир ба ғанигардии ташаккулёбии тарҷибаи маънавии навҷавонон ва духтарон то аввали таълим дар донишгоҳ мавриди омӯзиш қарор додем.

Интиҳоби мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ, тарҳрезии фарзия ва гузориши ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқотро аз нуқтаи назари таҳлили воқеа доир ба ҳалли масъалаи мазкур талаб карданд. Аз ҷониби мо пурсиши 550 донишҷӯёни донишгоҳи давлатии Кӯлоби ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар

шаҳри Кӯлоб гузаронида шуд. Натиҷаҳо нокифоягии фаҳмиши мазмуни мафҳумҳои «таҷрибаи маънавӣ», «ғанигардии таҷрибаи маънавӣ» аз ҷониби донишҷӯёнро (камтар аз 14%) нишон доданд. 1% посухдиҳандагон зарурати зоҳиркунии чунин сифатҳоро дар ҷомеа, ба мисли: адолат, дилсӯзӣ, таҳаммулпазирӣ нисбат ба намояндагони миллатҳо, динҳо, назарҳои гуногунро дарк карданд. Дар 29% посухдиҳандагон дар сохтори арзишҳо иҷрокунандагӣ, масъулиятнокӣ, ҳаёти фаъолна ҳохир шуд; 35,6% донишҷӯён арзишҳои маънавиро асосӣ намешуморанд, мақоми муҳимро дар онҳо вақтхушиҳо, озодӣ ва боварӣ ба худ ишғол менамоянд. 29,9% донишҷӯён худро истеъмолкунандагон мешуморанд, яъне дар сохтори арзишҳо онҳо «айфонҳо», «планшетҳо», таъминоти модӣ («доштани миқдори кифояи пул»)-ро ҷудо мекунанд.

Маълумоти аз ҷониби мо бадастомада, ки вазъияти воқеии номусоидии маънавиро дар муҳити ҷавонон нишон додааст, имкон дод тахмин карда шавад, ки дар раванди таҳсилоти ҳадафмандона масъалаи ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён ба таври нокифоя мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар ин робита, масъалаи ҷустуҷӯи воситаҳо, методҳо, шаклҳои мусоидати педагогӣ ба ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ зарур мешавад, ки имоният медиҳанд таъсири манфии омилҳои муҳит ва фарҳангӣ ба раванди васеъшавии тасаввуроти маънавӣ ба ҳадди ақал расонида шавад.

Омӯзиши тадбирҳои дар назария ва амалия мавҷуда, ки ба ҳалли масъалаҳо, имкониятҳо ва захираҳои муҳити таҳсилотии донишгоҳ, ки дар пояи онҳо таҳқиқот гузаронида шуд, имкон дод то шакли пешакии амсилаи ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯ дар муҳити бисёрфарҳангаи донишгоҳӣ таҳия карда шавад. Бисёрфарҳангӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти муҳити таҳсилотии донишгоҳро, ки дар озмоиш иштирок кард, муайян сохт, вале дар соҳаи педагогӣ он маънои махсусро касб намуд, зеро касби омӯзгорӣ, ки

донишчӯёни донишгоҳи педагогӣ ба он самт гирифтаанд, бо интиқоли арзишҳои фарҳанги маънавӣ ҳамоҳанг дошта, мавҷудияти фарҳанги фаъолияти педагогӣ (Л.Б. Соколова) ва таҷрибаи маънавӣ (Т.Г. Русаков)-ро пешбинӣ менамояд, ки самтнокии фаъолияти педагогӣ ва ҳудрушддиҳии педагогии донишчӯёнро муайян месозанд.

Таҳқиқи назариявии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ имкон дод захираҳо ва имкониятҳои воқеии донишгоҳҳо, ки дар озмоиши педагогӣ иштирок карданд, муқаррар карда шаванд; шароити педагогии таҷрибаи самарабахши асмилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашуда асмилаи ғанигардони таҷрибаи маънавии донишчӯ дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилот ислоҳ карда шавад.

Дар марҳилаи омодаسازی стратегия муайян карда шуда, барномаи озмоиши педагогӣ таҳия карда шуда, кор бо гурӯҳҳои академӣ ва ҷомеаи донишчӯён доир ба омодашавӣ ба иштирок дар озмоиш гузаронида шуд. Омодаسازیи донишчӯён ва омӯзгорон ба иштирок дар кори озмоишӣ ба сифати коршиносон ва таҷрибакунандагон барномаи озмоиши ғанигардони таҷрибаи маънавии донишчӯён дар шакли мусоҳибаи инфиродӣ бо ҳар як омӯзгор ва дар шакли гурӯҳӣ – бо донишчӯёни ҳар як гурӯҳе, ки дар озмоиш иштирок мекард, гузаронида шуд. Ҳам омӯзгорон, ҳам донишчӯён мароқ зоҳир карда, омодагии ҳудро барои кори муштарак изҳор карданд.

Кори таҷрибавӣ дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб аз рӯйи ихтисосҳои забон ва адабиёти тоҷик, рӯзноманигорӣ, забоншиносӣ ва технологияи нави иттилоотӣ гузаронида шуд. Ба сифати гурӯҳи озмоишӣ таълимгирандагон ихтисосҳои забон ва адабиёти тоҷик, рӯзноманигорӣ интихоб шуданд.

Меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои таҷрибаи маънавӣ (ваҷҳҳои ҳавасмандسازیи ҳудрушддиҳии маънавӣ, иштирок дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим, ҳудогоҳии арзиши маънавӣ, муносибати арзишӣ ба ҳаёт; шинохтӣ – донишҷӯи мазмуни ғояҳои маънавӣ,

меъёрҳои маънавият ва ахлоқ, ки дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти қабул шудаанд; тасаввур дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавий, принсипҳои муносибати арзиш ба одамон; амалӣ (иштирок дар фаъолияти самтнокии маънавидошта) – аз мавқеи имконияти ғанигардони онҳо дар муҳити бисёрфарҳангаи донишгоҳ мушаххас карда шуданд.

Мо, нишондиҳандаҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯёни донишгоҳиро ҳамчун нишонаҳое баррасӣ мекунем, ки аз рӯйи онҳо дар бораи тағйирот дар объекти озмоишӣ таҳти таъсири шароити дахлдори педагогӣ муҳокима рондан мумкин аст.

Зимни гузаронидани озмоиши педагогӣ вазифаҳое ҳал шуданд, ки ба ҳар як марҳила дахл доштанд.

Марҳилаи муқарраркунанда (**солҳои 2015–2016**) – интихоби абзори ташхисии таҳқиқот, муайянсозии ҳадафҳо, вазифаҳо, таҳияи шароити гузаронидани кори озмоишӣ, ошкоркунии сатҳи таҷрибаи маънавии донишҷӯён доир ба меъёрҳои арзишӣ, ҳавасмандсозӣ, шинохтӣ ва амалӣ; муҳокима ва дақиқсозии шароити педагогии ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯёни донишгоҳ бо гурӯҳи омӯзгорон ва маъмурияти донишгоҳ, ҷомеаи падару модарон, таҳияи ҳамроҳкунии методии ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯёни донишгоҳ ва назорати минбаъдаи аз болои татбиқ, муайянсозии сифат ва теъдоди донишҷӯён ва омӯзгороне, ки ба озмоиш шомил карда мешаванд.

Маҳилаи ташаккулиҳанда (**солҳои (2017 – 2019)**)– тасдиқи маҷмӯи шароити педагогии амсилаи сохтории ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ.

Марҳилаи назоратӣ (**солҳои 2020 – 2022**) – арзёбии натиҷаҳо аз рӯйи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ҷудо кардашуда, ҷамъбасти натиҷаҳои озмоиши педагогӣ, ифодаи хулосаҳо.

Ҳадафи кор дар марҳилаи муқарраркунандаи таҳқиқ муайянсозии сатҳи ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯёни гурӯҳҳои

озмоишӣ ва назоратӣ буд. Фаъолият доир ба ғанигардони тачрибаи маънавии таълимгирандагон дар гурӯҳи Н (назоратӣ) дар ҷаҳорҷӯби низоми анъанавии таҳсилотӣ гузаронида шуда, донишҷӯёни гурӯҳи О (озмоишӣ) аз рӯйи барномаи озмоишӣ машғул шуданд, ки ба шомилшавии даркшуда ба фаъолияти маънавию амалӣ ва таҳсилотӣ самт медиҳад. Интихоби методҳои таҳқиқоти илмию педагогӣ, ки сатҳи ташаккулёфтаи тачрибаи маънавии донишҷӯёнро ташхис мекунад, бо меъёрҳои ҳавасмандсозӣ, арзишӣ, амалиявӣ ва бошууроноӣ муассир (баланд), бетараф (миёна), бефаъолият (аз миёна паст), бухронӣ (паст) муайян карда шуданд, ки бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ тавассути рутбабандӣ, равандҳо, падидаҳо, вазъиятҳои самтнокии маънавий аз ҷонибидонишҷӯён андозагирӣ карда шуданд. Дар зери сатҳ мо арзёбии миқдорӣ ва сифатӣ ҷузъҳои сохтори мазмунии сифатҳои маънавии шахсияти донишҷӯён ва зоҳиршавии онҳоро дар рафтор ва фаъолият мефаҳмам.

Сатҳи бошууроноӣ муассир (баланд)-и ташаккулёфтаи тачрибаи маънавий бо он тавсиф меёбад, ки таълимгиранда донишро ҳамчун воситаи болоравӣ ба тамомияти худ истифода бурда, ба маърифат ва истифдаи намунаҳо ва мисолҳои рафторҳои маънавий (одамони воқеӣ, ҳодисаҳо, далелҳои таърихӣ) барои хурушиддиҳӣ саъю талош мекунад; дорои идеалҳо ва тачрибаи гузориши мустақилонаи ҳадафи хурушиддиҳии маънавий мебошад; ба фаъолияти маънавию амалӣ мароқ ва майл зоҳир карда, ба арзишҳои фарҳангии маънавий самт гирифта, хислати наҷиби ҳавасмандиро ба кирдорҳо зоҳир мекунад, ки аз рӯйи мазуни ботинии психологӣ ба қаҳрамонӣ шабоҳат дорад (Ф. Василюк) [36, с. 162]; ваҷҳҳо ва тамоюлотӣ фаъолияти маънавию амалӣ дорои хусусияти ботинӣ, дорои эҳсосоти ҳамдардонаи ҳолати рӯҳии инсонӣ дигар (ҳамдардӣ, дилсӯзӣ, ҳамшодмонӣ); дорои усули дастбӣ ба ҳадафҳои гузошташудае мебошанд, ки ба арзишҳои фарҳангии маънавии инсоният зид нестанд. Ҷидду ҷаҳди иродавӣ инкори пурраро аз нигариши худмарказӣ пешбинӣ менамояд, нақшаҳои хурушиддиҳиро

тархрезӣ мекунад, дурнамои инкишофи маънавии худро муайян мекуанд, табъ, вазъ ва муносибати худро ба атрофиён ба танзим медарорад. Ин сатҳ бо мавҷудияти самтгириҳои арзишии муайян мешавад, ки ба фаъолияти маънавию амалӣ, муқобилияти фаъол ба кирдорҳое, ки ба қоидаҳо ва меъёрҳои маънавӣ зиданд, нигаронида шудаанд.

Донишҷӯе, ки дорои сатҳи миёнаи ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавӣ мебошад, донишҳои ҷамъбастиро дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавии инсоният намоиш медиҳад; ӯ ба арзишҳои фарҳанги маънавӣ мароқ зоҳир карда, кӯшиш мекунад дар бораи арзишҳое бештар донанд, ки ба худрушдиҳии шахсият мусоидат менамоянд, ӯ дар бораи ормонҳои маънавӣ маълумот дорад, самтнокии маърифатиро ба мазмуни таҷрибаи худ, ба фаъолияти маънавию амалӣ зоҳир мекунад; арзишҳо шакли вачҳҳои «донисташуда»-ро касб мекунанд (Ф. Василюк) [36,162], вале онҳо ҳанӯз қоидаҳои рафтор намебошанд, балки ба интихобии вазъият таъя мекунанд; усули дастбӣ ба ҳадафҳои гузошташуда аз рӯи мантиқи меъёрнокии иҷтимоӣ ва интизороти иҷтимоӣ инкишоф ёфта, таълимгиранда дорои таҷрибаи гузориши мустақилонаи ҳадафи худрушдиҳии маърифатӣ буда, медонад, ки чӣ тавр табъи худ, муносибатро бо атрофиён ба танзим дарорад, вале на ҳамеша метавонад инро бо вазъияти мушаххас нисбат диҳад. Сатҳи мазкур бо тамоюл ба худрушдиҳии маънавӣ тавсиф меёбад, ки дар қушодагӣ ба дигаргунӣҳо ва таҷрибаи нави ҳаётӣ ва маънавӣ зоҳир меёбад.

Сатҳи аз миёна паस्तбо он тавсиф меёбад, ки асосҳои фарҳанги маънавӣ аз ҷониби донишҷӯён азхуд карда шудаанд, вале талабот ва вачҳҳои маънавӣ заиф ифода ёфтаанд; сатҳи дарки муҳимияти эътрофи ҷамъиятӣ ва худэҳтиромкунӣ баланд нест; донишҳои намунаҳо ва мисолҳои кирдорҳои маънавӣ дар донишҷӯён барои он кифоя нест, то ки онҳо фаъолона худро рушд дода, татбиқ намоянд, арзишҳо дар асоси эҳсосоти иҷтимоидошта (мутобиқшавии иҷтимоӣ) ташаккул меёбанд; танзими рафтор тавассути тақлиди бевосита ба одамони атроф аз тариқи талқин, иҷборкунӣ ва нусхабардории шаклҳои ташаккулёфтаи рафтор

амалӣ карда мешавад. Ҳамраъӣи оддӣ бо одамони атроф, хайрхоҳӣ ва бодикқатӣ ба онҳо зоҳир мешавад. Худрушддиҳиро донишчу аз мавқеи «худист» баррасӣ намуда, таҳти таъсири далелҳои беруна ва ботинӣ қарор мегирад, ки раванди худрушддиҳии шахсиятро душвор месозад. Сатҳи мазкур бо зоҳиршавии эҳсосоти худӣ тавсиф меёбад, ки бо ақидаи атрофиён ба миён омада, имкон намедиҳад, ки нақшаҳои худрушддиҳӣ тарҳрезӣ шуда, дурнамои инкишофи маънавии худ муайян карда шавад.

Сатҳи бухронӣ (паст) бо он тавсиф меёбад, ки дониши намунаҳо ва мисолҳои кирдорҳои маънавӣ дар донишҷӯён хусусияти порчавӣ дорад; донишҷӯ каноатмандиро бо таҷрибаи мавҷуда зоҳир мекунад, ввале чидду ҷаҳд ба маърифат вучуд надорад; донишчу ба қонеъгардонии талаботе, ки чидду ҷаҳдҳои маънавиро пешбинӣ наменамоянд, саъй мекунад; тамоюлоти носолим (худпарастона) бартарият доранд; дар чорабиниҳои гуногун беғайратона иштирок мекунад, танҳо он чизро иҷро мекунад, ки аз ӯ хоҳиш карда мешавад, муносибат ба атрофиён бо бесуботӣ тавсиф меёбад, ки таҳти таъсири омилҳои беруна ба миён омадааст, ва ин ба худрушддиҳӣ ва зоҳиркунии иродавии шахсият мусоидат наменамояд. Сатҳи мазкур бо рафторе фарқ мекунад, ки психологҳо онро ҳамчун танбалӣ – дар намуди тоза ё дар намуди ғайримустақилият, бефаъолиятӣ, ором будан, беазмӣ ва дигар тавсиф медиҳанд.

Нишондиҳандаҳои меъёри ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфаҳангаи таҳсилоти донишгоҳ аз ҷониби мо бо кумаки методҳои пурсиш, гузаронидани тест, методикаи арзёбии сатҳи рушди ҳудогоҳии маънавӣ, худшиносӣ методикаи ҳавасмандсозии рушди маънавии донишҷӯён; арзишноқӣ, самтгириҳои арзишӣ, гузаронидани пурсиш; қорҳои амалӣ – дар асоси пурсишнома доир ба омӯзиши ҳударзёбӣ мавриди ташхис қарор гирифтанд. Барои гузаронидани тест ва пурсиши донишҷӯён аз ҷониби мо варақаҳои махсус барои ҷавобҳо бо рӯйхаташон, ки имкон медиҳанд тамоюлоти маънавию арзишӣ ва афзалиятҳои ҷавонони муосир омӯхта шаванд ва

дастурамалҳо барои посухдиҳандагон, «калидҳои» коркарди иттилоот таҳия карда шуданд. Вақти пуркунии варақаҳои махсуси ҷавбҳо аз рӯйи ҳар як методика аз ҷониби посухдиҳандагон одатан аз 20 – 40 дақиқ зиёд набуд.

Методикаи арзёбии сатҳи ҳудогоҳии маънавӣ (дилеммаи Колберг) имкон медиҳад, ки одамон бо сатҳҳои конвенционалӣ ва постконвенционалии шуури маънавӣчудо карда шаванд. Сатҳи конвенционалии ҳудогоҳии маънавӣ ба инсон имкон медиҳад, ки аз ҷаҳорҷӯби меъёрҳо ва қоидаҳои умумиқабулшудаи ҷамъиятии ахлоқии рафтор, ки аз болои риояи онҳо назорати ҷамъиятӣ амалӣ карда мешавад, берун набарояд. Сатҳи ташаккули меъёрҳои хусусии ахлоқӣ инсонро ба тарҳрезии стратегияи ҳаётӣ аз рӯйи усули «худро шинос» самт медиҳад. Барои ин категорияи одамон аз аҳамияти калон ҷидду ҷаҳди доимӣ ба ғанигардонии таҷрибаи ҳаётии худ ва истифодаи он барои такмили ҳастии худ бархӯрдор аст.

Ба одамони бо сатҳи конвенционалӣ дастгирӣ намудани тартиби иҷтимоӣ, намоиш додани муносибати мусбат ба атрофиён, пайгирии қоидаҳои ҷамъиятӣ ва даъвати дигарон ба ин хосанд. Хусусияти хоси навъи ин ашхос шахсон саъю кӯшиш ба таснифи одамон аз рӯйи мақом, вазъияти моддӣ ва дараҷаи муҳиммият мебошад. Аз ин рӯ, онҳо аксар вақт ба онҳое пайваст мешаванд, ки рутба, мақом, арзиши баландтар дорад. Дар ин зимн онҳо ба иҷрои интизороти гурӯҳи ба ҳам алоқаманд ва иҷрои бечунҷарои вазифҳои гузошташуда ҳадафманд, принсиписалӣ буда, қатъият дар муҳокимарониҳо, дар рафтору кирдор бомулоҳиза буданро дар амалҳо ба роҳбарӣ мегиранд. Вазъияти проблемавино онҳо майл доранд аз он нуқтаи назар баррасӣ намоянд, ки дар дасти ки ҳокимияти бештар аст. Дар ин ҳолат сухан гуфтан дар бораи принсипҳои маънавӣ ва арзишӣ бефоида аст. Дар ин ҷо ба сифати принсипҳои пешбар мавқеи «Калимаи «меҳоҳам» вучуд надорад, калимаи «лозим аст» вучуд дорад», аз ин рӯ «Ба мо лозим аст»-ро чудо кардан мумкин аст, зеро чунин одамон аксар вақт худро бо дигарон айният медиҳанд ва

аксар вақт ба ҳаёлотӣ ягон ҳел маъниҳо, идеалҳо, ғояҳо фурӯ мераванд. Дар ин замина дар ҷомеа манҳараи ҳамачоя суарт мегирад, ки ҷомеаро «тамошобинона», «рамзӣ», «интерактивӣ», ва инсонро зуд ба фазои ноустувори иҷтимоӣ фарҳанӣ мутобиқ месозад. Ба ақидаи Лю Колберг, сатҳи конвенсионали худогоҳии маънавий марҳилаи «робитаҳои байнишахсӣ» ва «нигоҳдории тартиб»-ро дар бар мегирад. Хусусияти асосии ин маҳилаҳо аз он иборат аст, ки зимни самтгирӣ ба робитаҳои байнишахсӣ фард саъй мекунад, ки муносибатҳои гарми эҳсосотиро танҳо бо одамони муҳим – ҳешу табор ва дӯстон, нигоҳ дорад ва хангоми хоҳиш ӯ қоидаҳо ва меъёрҳои рафоро, ки ба ақидаи ӯ бояд бо тарзи барои онҳо ягона татбиқ карда шаванд, риоя мекунад.

Муайянкунандаҳо дар мавқеи донишҷӯён бо сатҳи конвенсиалии шуур қавлҳои навӣ: «умедҳои падару модар», «танҳо ба наздикони худ бовар кардан лозим аст», «ба маслиҳатҳои калонсолон гӯш додан зарур аст, зеро онҳо таҷрибаи бештар доранд»; марҳилаи IV – «ман ҳамеша медонам, ки кадом кирдор бад аст, ва кадом – хуб», «дар ман шубҳаҳо намешаванд», «ман шахси оқил ҳастам, ман ба таври воқеӣ вазъияте, ки дар он қарор мегирам, арзёбӣ мекунам», «ба якдигар кумак расонида, бо якдигар ростқавл будан даркор аст», «ба меъёрҳо зид баромадан мумкин нест», «агар ман ба чизе дастёб нашавам, ман ҳеҷ арзиш надорам!».

Бартарияти донишҷӯёни бо сатҳи захираҳои таҷрибаи худогоҳии маънавию (65%) дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ, пеш аз ҳама, бо он тавзеҳ додан мумкин аст, ки дар ин ҷо таваҷҷуҳи бештар ба донишҷӯёне зоҳир карда мешавад, ки дорои сифати баланди донишҳо буда, дар ҳаёти ҷамъиятӣ фаъолон иширок карда, ҷоизадорон ва ғолибони олимпиадаҳо, озмунҳо мебошанд, ки бешубҳа мақоми онҳоро баланд бардошта, ба намудҳои гуногуни фаъолият ҳавасманд месозад. Муассисаи таҳсилот, дар навбати худ, соҳиби эътиборе мешавад, ки барои ҷалби донишҷӯёни нав зарур аст.

Одамони бо шуури постконвенционалӣ бо қобилиятҳои назораткунӣ аз болои вазъи ботинии худ ва дар ин асос тарҳрезӣ намудани муносибатҳои маҳсулноқ бо ҷомеа, ҳатто агар ин муносибатҳо дар инсон боиси норухатӣ ҳам шаванд, фарқ мекунанд. Дар айни замон, ин одамон қобиланд, ки танқиди созандаро қабул карда, ба кумаки атрофиён муроҷиат кунанд. Дар онҳо қобилият ба худназораткунӣ рушд ёфта, ҳолати барномарезишуда ба ҷиҳати мусбӣ кумак мекунад, ки нобарориҳо оромона паси сар карда шуда, ба натиҷаи мусбати вазъиятҳои нохуш бовар кунанд. Шуури постконвенционалӣ ба фард имкон медиҳад, ки шарикӣ иҷтимоиро бо намояндагони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ амалӣ сохта, робитаҳои навро муътақид сохта, иқдом кунад, ба онҳое афзалият диҳад, ки мароқовар буда, аз нуқтаи назари ғанигардонии пояи донишӣ муфиданд.

Сатҳи меъёри арзишии таҷрибаи маънавӣ бо кумаки методикаи самтгириҳои арзишӣ ки барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифт. Методикаи дар боло зикршуда ҳамачониба, чандир ва дорои дараҷаи баланди боваринокӣ ва эътимодноқӣ мебошад. Тавассути тести ғавқуззикр мо самтҳои таълимгирандагони гурӯҳҳо назоратӣ ва озмоиширо ошкор кардем.

Методикаи зикргардида ин ин интиҳоби усули муайяни рафтор аз ҷониби шахсият мебошад, ки дар асоси он ҳам меъёри шахсӣ, ҳам ҷамъиятӣ қарор дорад. Таснифи арзишҳо тибқи ин методика ба тариқи зайл аст: арзишҳои маънавӣ, ки дар эътиқод ба зарурати доштани мақсадҳои ҳаётӣ ва ҷидду ҷаҳд ба дастёбӣ ба он асос ёфтаанд; арзишҳои абзорӣ, ки дар афзалиятҳои шахсиятӣ ба тарзи муайяни амалҳо асос ёфтаанд. Аз ин ҷо ду сатҳи арзишӣ ба вуҷуд меоянд: арзишҳо – ҳадафҳо ва арзишҳо – воситаҳо, ки, ба ақидаи мо ба амалисозии муносибати бонизом дар омӯзиши самтгирии арзишии шахсият имкон медиҳад. Бо кумаки тест, ки аз ду қисм иборат аст, нишондиҳандаи арзишии шахсиятро дар сатҳи эътиқодот ва сатҳи рафтор андозагирӣ кардан

мумкин аст. Ҷолиб дар методикаи мазкур имконияти ислоҳсозии рӯйхати арзишӣ ва нисбат доштани он бо вазифаҳои таҳқиқот мебошад.

Натиҷаҳои бадастомадаи ташхис аз нуқтаи назари хусусияти ҷанбаи мазмунии самтнокии шахсиятӣ, муносибати донишҷӯён ба ҷомеа ва ба худ, инъикоси самтҳои ҳастии онҳо, ки дар ниҳояти қор мафҳуми «таҷрибаи маънавӣ»- ро ташкил медиҳад, боиси тавачҷуҳ шуданд.

Дар марҳилаи ташаккулдиҳандаи озмоиши педагогӣ барномаи озмоишӣ доир ба татбиқи шароити педагогии ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯ дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ (мубрамсозии мавқеи субъектии донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим; мазмунии муҳити бисёрзабонаи таҳсилотӣ бо маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ ва маънавӣ муҳим; дастгирии педагогии раванди ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ ва тасдиқи амсилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашуда татбиқ гардиданд.

Амсилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашудаи ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ дар шароити раванди воқеии таҳсилотӣ бо иштироқи фаъоли муаллифи таҳқиқот мавриди тасдиқ қарор гирифт. Ба сифати асоси технологияи татбиқи амсилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашудаи ғанигардони таҷрибаи маънавии таълимгирандагон дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳӣ технологияҳои инсоншиносӣ интихоб шудаанд, ки имкон доданд, то ки раванди таҳсилотӣ бо маъниҳои фарҳангӣ ва ҷаҳонбинона пурра карда шавад.

Имрӯз зарурати татбиқи технологияҳои инсоншиноии байнифаннӣ вадорӣ сатҳҳои стратегӣ, методологӣ, технологӣ ва методӣ ба миён омадааст, ки ҳам бо тамоюлоти рушди илми муосир, ҳам хусусияти вазифаҳои ҳалшунанда, ба иқдомбахшии рушди салоҳиятнокии маънавии донишҷӯён, қорқарди қобилияти қабули мустақилонаи қарорҳо ва стратегияҳои татбиқи он мусоидат менамояд. Технологияҳои инсоншиносие, ки дар таҳқиқоти мо технологияҳои анъанавиро пурра

карданд, технологияҳои таҳсилоти муколимавӣ, лоихавӣ ва таҳқиқотӣ имкон доданд «воҳӯриҳо»-и донишҷӯён бо масъалаҳо дар илм, кор бо матнҳои таълимӣ, илмӣ ва фарҳангӣ, ва бо фаъолияти касбӣ, дар муошират бо одамон дар шароити гуногун: дар оила, гурӯҳ ва ғайра ташкил карда шавад; арзишҳои маънавӣ, ки дар муносибат, анъана, эътимод ба мавқеи омӯзгор ва ғайра хизмат мекунанд, ташаккул дода шавад.

Татбиқи ҳар як шarti педагогӣ бо дақиқсозии мазмуни кор, ислоҳсозии методҳои ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ, ҷудокунии ҷанбаҳои методии баланд бардоштани самарабахшии ҳар яке аз шартҳо ҳамроҳӣ дошт.

Дар марҳилаи назорати озмоиши педагогӣ натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣҷамъбасти гардида, таҳлили муқоисавии маълумоти бадастомада иҷро гардида, хулосаҳои назариявӣ ва амалиявӣ мушаххас карда шуданд.

Дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва назорати кори озмоишӣ барои ба даст овардани натиҷаҳои миқдорӣ методҳои коркарди математикии маълумот ба кор бурда шуданд. Муҳимияти омӯрӣ ва санҷидашудагии маълумоти озмоишӣ дар марҳилаи назоратӣ бо кумаки методи статистики тасдиқ карда шуд.

Хулосаҳо дар асоси маълумоти манзараи воқеӣ, ки дар ҷараёни таҳлили назариявӣ, коркарди математикӣ ва омӯри натиҷаҳои озмоиши педагогӣ, таҳлили муоқисавӣ ба даст омаданд, бароварда шуданд.

Дар марҳилаҳои дар боло зикршуда пурсишҳо, тестҳо, мушоҳидаҳо дар ҷомеаи донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб гузаронида шуд, ки имкон доданд сатҳи начандон баланди мароқи донишҷӯён ба арзишҳои аслии фарҳанги маънавӣ сабт карда шаванд. Соҳаи майлу рағбатҳои донишҷӯён бо намунаҳои фарҳанг ва санъати қалбакӣ маҳдуд мешуданд. Таҳлили нақшаҳои кори тарбиявӣ, шиносӣ бо хусусияти раванди таҳсилоти

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб на номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб имкон доданд чунин натиҷагирӣ карда шавад, ки гурӯҳҳои академии муассисаҳои таҳсилоти зикршуда ба кори муназзам, амиқ ва ҳадафманд доир ба ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён омода нестанд. Дар амалияи таҳсилотӣ ва тарбиявӣ порчагӣ, стихиянокӣ ва мавҷуд набудани таҳлили фаъолияти худ хузур доранд. Фаъолияти самтнокии маънавӣ дорои хусусияти гурӯҳӣ мебошад, ҳол он ки раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ шаклҳои шахсикунонидашудаи дастгирии педагогии раванди дар боло зикршударо талаб мекунад.

Мушоҳидаи педагогӣ аз ҷониби ҷомеаи донишҷӯён, шаклҳои гуногуни муошират имкон доданд, ки хислатҳои шахсии донишҷӯён ташаккул ёбанд, ки хусусияти фарқкнунандаи онҳо ҳолати бесуботи психикию эҳсосотӣ буд. Аз нуқтаи назари ҷисмонӣ ин дар асабоният, безобитагӣ, зоҳиркунии ошкорои дағалӣ, изтиробнокии болорафта зоҳир меёфт. Аз нуқтаи назари маънавӣ ҳударзёбии ғайриобъективона (аз баланди беасос то пастшуда), ҳамдардӣ вучуд надошт, сатҳи тасаввурот дар бораи арзишҳои маънавӣ хеле тира мебошанд (донишҳо дар бораи арзишҳо бо сатҳи оддӣ маҳдуд мешаванд).

Далели хушёрдиҳанда саъю талоши педагогҳое буданд, ки бо ҷомеаи донишҷӯӣ кор карда, меҳостанд камбудихоро дар рушди маънавии донишҷӯён тавассути методҳои авторитарӣ, қолибӣ бе назардошти майлу рағбатҳои донишҷӯён, даъвоҳо ва омодагии онҳо барои иштирок дар раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ пурра созанд.

Таҳлили вазъияти бавучудомада имкон дод, ки минтақҳои проблемавии раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён муайян карда шуда, онҳо ба сифати хатарҳои педагогӣ мушаххас карда шаванд:

– сатҳи пасти самтнокии башардӯстонаи донишҷӯён ба арзишҳои фарҳанги маънавӣ, омода набудани гурӯҳи омӯзгорон ба ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар шароити падидаҳои бухронӣ дар

соҳаи маънавию ахлоқии ҷомеаи тоҷик, коркард ва татбиқи нокифояи шаклҳои шахсикунонидашудаи ҳамкориҳои педагогии ғанигардониҳои таҷрибаи маънавии донишҷӯён;

– ҳолати бесуботи психикию эҳсосоти таълимгирандагон: изтиробнокии баландшуда, ҳудурзёбии ноустувор, асабоният, безобитагӣ, сатҳи пасти худтанқидкунӣ, ҳамдардӣ;

– самтгирии педагогҳо ба мавқеи авторитарӣ нисбати донишҷӯён, арзёбии субъектии ғанигардониҳои таҷрибаи маънавии онҳо.

2.2. Мазумуни ташкили корҳои тарбиявӣ доир ба ғанигардониҳои таҷрибаи такмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ

Озмоиши ташаккулдиҳанда чор марҳиларо дар бар гирифт: ҳавасмнадсозӣ (мубрамсозии нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ, ҳамкорӣ бо объектҳо ва субъектҳои ихотаи иҷтимоию фарҳангӣ, ки дар натиҷаи он дар донишҷӯён сазо кӯшиш ба худрушдиҳии маънавӣ, табдилдиҳии арзишҳои фарҳанги маънавӣ ба вучуд меояд); шинохтӣ (бавучудоии нақшаи амалҳо, барномаи ғанигардии маънавӣ дар раванди касби донишҳо оид ба усули худрушдиҳии маънавӣ); фаъолиятӣ (дохилшавии фаъол ба фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим); шуури шахсии ба таҷриба асосёфта (худтаҳлилкунӣ ва худислоҳсозии таҷрибаи маънавии худ).

Марҳилаҳои озмоиши ташаккулдиҳанда пайдарпайии мукамалро ба раванди тарбиявии ҷузъҳои сохтори муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилот инъикос менамоянд.

Кори озмоишӣ дар марҳилаи ташаккулдиҳанда бо назардошти шароити педагогӣ тарҳрезӣ шуд, ки ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ таъмин менамоянд.

Тасдики шарти якуми педагогӣ – мубрамсозии мавқеи субъектии донишчӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим бо воситаҳои фаъолияти таҳсилӣ ва ғайритаҳсилӣ амалӣ карда шуд.

Донишчӯён, ки субъектҳои фаъолият мебошанд, дар он дар ҳамаи марҳилаҳо: омодашавӣ, банақшаگیرӣ ва ташкил, татбиқи ҳадафҳо ва таҳлили натиҷаҳо иштирок мекунанд. Ҳар яке аз марҳилаҳо саҳми махсуси худро ба рушди шахсият мегузорад. Аз ҷумла, С.Г. Дехаль дар таҳқиқоти худ собит месозад, ки дар фаъолияти ҳадафгузорӣ озодӣ, мақсаднокӣ, шаъну шараф, ифтихор, мустақилият; зимни банақшаگیرӣ – мустақилият, ирода, эҷодкорӣ, созандагӣ, ташаббус, муташаккилӣ тарбия меёбанд. Дар марҳилаи татбиқи ҳадафҳо–меҳнатдӯстӣ, поквичдонӣ, маҳорат, иҷрокунандагӣ, фаъолнокӣ; дар марҳилаи таҳлил – муносибатҳо, ростқавлӣ, поквичдонӣ, масъулиятнокӣ ва ғайра ташаккул меёбанд [53, с. 18].

Дар ҷараёни татбиқи шарти аввал мо онро ба асос гирифтаем, ки эҷоди чунин шароите зарур аст, ки таҳаввули ин ҳадафи берунаро ба ҳадафи дохилӣ, аз ҷиҳати шахсиятӣ барои ҳар як донишчӯён муҳим таъмин намяд.

Барои ташаккул додани мавқеи фаъоли донишчӯён технологияҳои инсоншиносие истифода шуданд, ки пайдарпайии амалҳои педагогро дар шароити мушаххаси педагогӣ муаррифӣ карда, чунин ҳамкориеро бо донишчӯён таъмин менамоянд, ки ба рафтори онҳо аз ҳисоби истифодаи захираҳои таъсири ҳадафманд мерасонад, ки бо донишҳои инсоншиносӣ дар бораи шахсият (талабот, майлу рағбатҳо, вачҳҳо) алоқаманданд. Ҳамаи гуфтаҳои дар боло номбаршуда самарабахшии вазифаи ҳалшавандаи педагогӣ (таълим, тарбия, рушд ва ғ.)-ро ба таври назаррас баланд бардоштанд.

Татбиқи шарти якуми педагогӣ бо истифодаи чунин воситаҳои таҳсилотӣ, ба мисли: мубоҳиса, чорабинӣ, ки дар ҷараёни онҳо таълимгирандагон тадриҷан мавқеи субъектиро сайқал дода, ба субъекти фаъолият дар муҳити бисёрфарҳанги таҳсилотӣ табдил меёфтанд,

алоқаманд буд. Ба сифати мавзӯи муҳокима дар мубоҳисаҳои мавзӯии гурӯҳӣ масъалаҳои мушаххаси хусусияти маънавидошта хизмат карданд. Вазифаи чунин мубоҳисаҳо – ин рушди қобилияти дар таҷрибаи шахсӣ, ки ба мавзӯи пешниҳодшуда муносибат дорад, ташаккули малакаҳои муҳокимаи созандаи гурӯҳӣ, маҳорати гӯш кардан ва шунидан, ифодаи ҳукми худ дар шакли мушаххас мебошад.

Мавзӯҳои мубоҳисаҳои гурӯҳӣ дар соатҳои тарбиявии курси якум дар асоси арзишҳои тарҳрезӣ шуд, ки дар зарбулмасалҳо ва мақолҳои халқҳои гуногун ифода ёфтаанд: «Хайри беақлона аз ғоида холист», «Одатро мекорӣ», «Хислатро мекорӣ – тақдирро меғундорӣ». Мавзӯҳои мубоҳисаҳо барои донишҷӯёни курси дуюм: «Мо гуногуем, вале баробарем», «Некӣ бармегардад», «Меҳоҳӣ, киоламо дигар кунӣ, аз худ шурӯъ кун», «Озодӣ ва масъулиятинокӣ». Барои курси сеюм мавзӯҳои зерин пешниҳод гардиданд: «Ба ман бигӯй, ки дӯсти ту кист, ва меғӯям, ки ту кистӣ», «Дар кучое ки зиндагӣ накуни, аз хизмат кардан ҷойи гурез нест», «Хизмат дар артиш қарзи шахрвандист ё маҷбурияти гарон», «Раҳмдилӣ ва ҳассосӣ».

Қор бо масалҳо, ки дар онҳо ҳақиқати муайян гузошта шудааст, дарси муайян, қонуни хурду калони оламе, ки мо дар он ҳаёт ба сар мебарем, бозӣ як усули ташаккули мавқеи шахсият мебошад. Истифодаи ва интиҳоби вазъиятҳои махсуси педагогӣ ба мақсади ҷамъбастунии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дарк ва интиҳоби бодикқатро бо назардошти арзишҳои умумифарҳангии умуминсонӣ, умумитамаддунии маънавий, имкониятҳои муҳокимаро дар гурӯҳ талаб мекунад. Мо шаклҳои гуногуни қорро бо масалҳо: дарк ва шарҳи инфиродӣ, муҳокима дар гурӯҳҳои хурд, мубоҳисаҳои гурӯҳиро истифода бурдем. Масалан, ба донишҷӯён «Масал дар бораи оқсақол» пешниҳод гардид. «Дар як деҳа оқсақоли пиронсол дар ҳолати марг буд. Ба назди ӯ одамон барои алвидоӣ омада, ба ӯ меғӯянд: «Ба мо бигӯ, мӯйсафеди хирадманд, ҷӣ тавр ба ту муяссар гашт, ки чунин тартибро дар оила эҷод кунӣ, ки дар он ҳамаи келинҳо, духтарон ва домодҳо якҷоя дар мусолиҳа ва

ризоият зиндагӣ мекунанд?». Мӯйсафед аллакай қудрати сухан гуфтан надошт – ба ӯ қалам ва қоғаз медиҳанд, ва ӯ хеле вақти дароз менависад. Ва вақте ки аз дасти миранда варақ афтид, ҳамаи онҳо хеле ба таачҷуб омаданд – дар он 100 маротиба танҳо як калима навишта шуда буд – «таҳаммул». Сипас усули чархофалаки мубоҳисавӣ дар мавзӯй «Таҳаммулпазирӣ чист?» мавриди истифода қарор гирифт. Моҳияти ин усул аз он иборат буд, ки баранда нуқтаи назарро баён мекард, ва ҳамаи иштирокчиён бояд бо чизи шунаванда ё розӣ шаванд, бо тавзеҳи он ки барои чӣ, ё розӣ нашаванд, инчунин бо асоснок кардани сабаб. Баранда ҳар дафъа ба таълимгирандаи мушаххас мурочиат мекард, дигарон бошанд, агар ягон чизи гуфтани дошта бошанд, дар асоси таҷрибаи субъективи худ ҷавобро пурра месохтанд. Ба донишҷӯён пешниҳод карда шуд, ки эссе нависанд, ки эпиграфи он аз калимаҳои «Ҷони ширин»-и Мирзо Турсунзода гирифта шудаанд: «Ман бо касе алоқамандам, ки ба онҳо медиҳам. Ман танҳо онҳоеро мефаҳмам, ки бо онҳо бо гирехҳои канданашаванда пайвандам».

Дар машғулиятҳои аввал донишҷӯён тасвири шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ рушдфтаро ташаккул дода, аз мавқеҳои ҷаҳонбинона воқеиятро, ки дар он арзишҳои фарҳанги маънавӣ амал мекунанд, фаъолият мебаранд.

Барои татбиқи шартҳои дуҷуми педагогӣ – ғанигардонии мазмунии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ бо маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ ва маънавӣ муҳим – низ унсурҳои технологияҳои инсоншиносие мавриди истифода қарор гирифтанд, ки захираҳои муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотиро фаъолнок месозанд. Ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯёни донишгоҳ дар вақти таҳсил ва беруназтаҳсил, дар раванди амалияи корӣ татбиқ карда шуд. Ба ин мусоидат намуданд:

- омӯзиши фанҳои ҷамъиятӣ ва психологию педагогӣ аз ҷониби донишҷӯён;
- фаъолияти гуногунранг дар вақти беруназтаҳсилӣ;

– корҳои амалӣ.

Масалан, аз ҷониби муаллифи таҳқиқот дар раванди тадриси фанни «Психология» бо мақсади мустаҳкамкунии мавзӯи «Муошират» машғулияти амалӣ дар мавзӯи «Инсон дар миёни одамон» гузаронида шуда, дар он ба донишҷӯёни ихтисоси «Тадрис дар синфҳои ибтидоӣ» пешниҳод карда шуд, ки ба саволи зерин ҷавоб диҳанд: «Чӣ, ба назари Шумо, аз ҳама бештар ба муносибатҳои муътадил дар гурӯҳ ҳалал мерасонад ва чӣ чиз кумак мерасонад?» Ба донишҷӯён рӯйхати мафҳумҳои ахлоқӣ, ба мисли: боодобӣ, самимият, бепарвоӣ, хушодобӣ, меҳнатдӯстӣ, серталабӣ, принсипиалӣ будан, кушодагӣ, маҳорати қабули нуқтаи назари дигар, омодагӣ ба кумакрасонӣ ба каси дигар, худдорӣ, инчунин мафҳумҳои беахлоқӣ: ҳасисӣ, тарсончакӣ, бепринсипӣ, мутақаббирӣ пешниҳод карда шуд. Ба донишҷӯён пешниҳод карда шуд, се калимагиро аз ҳар як гурӯҳ интихоб карда, интихоби худро асоснок намоянд. Супориши мазкур бо мақсади ошкор кардани таҷрибаи субъективии маънавии донишҷӯён, дақиқсозӣ ва амиқсозии ин таҷриба истифода шуд. Дар раванди ин кор донишҷӯён хусусиятҳои ахлоқиро муайян карданд, ки ба муносибатҳои мутақобилаи муътадил дар гурӯҳ ҳалал ё кумак мерасониданд. Дар айни замон мустаҳкамшавии шуури ахлоқи донишҷӯ мустаҳкам шуда, дарку сарфаҳм рафтани арзишҳои маънавие аз ҷониби ӯ сурат мегирифт, ки ба муносибатҳои мутақобилаи ҳамкурсон таъсир мерсонданд. Дар дарси психология зимни омӯзиши мавзӯи «шахсият» муаллифи таҳқиқот бозии нақшии «илтифот»-ро гузаронид. Донишҷӯёни ихтисоси «забон ва адабиёти тоҷик» дар нақши роҳбари синф баромад карданд, ки дар маҷлиси падару модарон таълимгирандагонро тавсиф мебуданд. Ҳадафи бозии мазкури нақшофарӣ рушди мушоҳидакорӣ, бодикқатӣ ва қобилияти дидани хусусиятҳои мусбат дар инсон дигар, ки дар оянда кумак мекунад, то ки муошират бо одамон дар асоси эҳтиром, хайрхоҳӣ, эътимод бунёд карда шавад. Иштирокчиёни бозӣ дар варақчаҳои алоҳида исмҳои ҳамкурсонро сабт карда, зимнан қайд мекарданд, ки чӣ чиз дар ин иснон

ба онҳо маъкул аст, кадом хусусиятҳои хислат махсусан ҷалб мекунад. Ин кор бо таърибаи маънавии донишҷӯён иҷро гардид. Байни омӯзгор ва химикони оянда муколима дар бораи ҷӣ тавр ба дигарон бодикқат будан, дар онҳо дидани ҷанбаҳои мусбат, дар хотир доштани он, ки ҳар як инсон такрорнаёбанда, нодир буда, дар паси назарногирии зоҳирӣ метавонад олами ғании маънавии ҳиссиёт, ва афкор ниҳон бошад. Натиҷаи бозӣ ба чунин хулоса овард: барои он, ки дар одамони атроф чизи неқ ва хуб дида шавад, дар худ рушд додани хоҳиш ба муносибати бо ҳусни таваҷҷуҳ, кушодарӯ ва самимӣ будан дар муошират бо ӯ лозим аст.

Имкониятҳои калони воқеии ғанигардони таърибаи маънавиро амалияи таҳсилоти доро мебошад. Ба донишҷӯёни ихтисоси «Тадريس дар синфҳои ибтидоӣ» пешниҳод карда шуд, ки дарсро аз фанни «Олами атроф» дар синфи 3 дар мавзӯи «Насаби ман» мушоҳида кунанд. Донишҷӯён кори омӯзгорро доир ба шиносоии хонандагон дар синфҳои ибтидоӣ ба мероси маънавии Ватан аз тариқи таърихи оилаи худ мушоҳида карданд. Иттилооти омӯзгор бо маводе, ки аз ҷониби кӯдакон тайёр карда шуда буданд: аксҳои аз албоми оилавӣ, ҳуҷҷатҳо, мукофотҳо, мактубҳо ва рӯзномаҳои аъзои оила ғани гардонида мешуд.

Далелҳои таърихӣ, порчаҳои адабиро истифода бурда, омӯзгор кӯдаконро ба чунин фикр муътақид сохт, ки ному насабҳои онҳо метавонанд дар бораи таърихи мо чизи бисёрро нақл кунанд. Кӯдакон ба мавзӯи мароқи амиқ зоҳир карда, дар муколима бо омӯзгор фаъолона иштирок карданд, ва мауаллим, дар навбати худ, самтгириҳои арзишии кӯдаконро ошкор карда, ҳисси ифтихор ва эҳтиромро ба ниёгон, ки барои Ватан корҳои неқи бисёрро анҷом додаанд, инкишоф меод. Ҳангоми таҳлили муколима дар назди донишҷӯён вазифа гузошта шуд, ки ба нерӯи маънавии дарс баҳо дода, робитаи натиҷаҳои дарсро бо шахсияти омӯзгор, фарҳанги маънавии ӯ нишон диҳанд. Донишҷӯён на танҳо донишҳои амиқи омӯзгор ва саргармии ӯро бо касб, балки инчунин самтгирии баландахлоқонаи арзишӣ, инсондӯстӣ нисбати

кӯдакон, маҳорати тарҳрезии муколима дар заминаи маънавӣ қайд карданд, ки бешубҳа, ба сифати намуна нисбати омӯзгорони оянда хизмат мекунад. Дарси мазкур, кори омӯзгор, таҷрибаи шахсияти маънавиро мушоҳида карда, омӯзгорони оянда имкониятҳои худро арзёбӣ карданд: оё ман метавонам дарсро чунон гузаронам, то ки он дар хотири кӯдакон нақш бандад, тавонад чӣ тавр кӯдакон худро тағйир диҳад, чӣ тавр маҳорати маънавии худро ислоҳ ислоҳ кунад.

Бо мақсади амиқсозии донишҳо дар бораи арзишҳои маънавии ҷомеа, таҷрибаи маънавии шахсият, инчунин таҷрибаи ҳамкориҳои маънавии донишҷӯён (ихтисоси «забон ва адабиёти тоҷик») ва вазъиятҳои психологию педагогие пешниҳод гардиданд, ки чанбаи маънавию ахлоқӣ: вазъияти интиҳоб, ки арзёбии кирдорҳои қаҳрамонон ва асосноккунии ҳукмҳои худ; вазъиятҳои шинохтию маъноӣ («Чазо ё ҷиноят»)–ро, ки бо ҳаёти гурӯҳи таълимӣ, кирдорҳои донишҷӯёни алоҳида, гурӯҳ дар маҷмӯъ алоқаманданд, талаб мекард. Ба таълимгирандагон зарур буд то муайян кунанд, ки онҳо чӣ тавр рафтор мекунанд: чазоро дастгирӣ мекунанд ё барои ҳимоя баромад мекунанд, бепарвоӣ зоҳир мекунанд ё мавқеи фаъолро бо ошкоркунии гунаҳгорон зоҳир мекунанд; вазъиятҳои проблемавӣ чунин буданд: «Шумо дар кӯча рафта истодаед ва мебинед, ки дар роҳ одам хобидааст. Шумо чӣ кор мекунед? (интиҳоб байни безъиноӣ ва раҳмдилӣ); «Дар гурӯҳи шумо ду дугона ҳастанд, ки ба шумо маъқул нестанд. Дар яке аз рӯзҳо дугонаҳо аз нофаҳмӣ бо ҳамдигар ҷангӣ шуданд. Оё шумо онҳоро ошгӣ мекунонед?»(интиҳоб байни бепарвоӣ ва бадкинагӣ); «Шумо аълохон ҳастед. Дар кори санҷишӣ рафиқи (дугонаи) шумо аз шумо кумак пурсид ва ваъда дод, ки чизеро ки ба шумо зарур аст, тухфа мекунад. Шумо чӣ тавр рафтор мекунед?» (интиҳоб байни ғоида ва кумаки дӯстон); «Шумо маблағи калони пулро ёфтед ва медонед, ки кӣ онҳоро гум кардааст. Оё шумо онҳоро бармегардонед?» (интиҳоб байни ғоида ва ғамхорӣ дар бораи шахси наздик); «агар дар кӯча ба назди шумо шахси бо сарулибоси

камбағалона омада хошиш кунад, ки ба \bar{u} нон харида диҳед, шумо чӣ тавр рафтор мекунед?» (интихоб байни эътиной ва раҳмдилӣ).

Фарқият ва бархӯрди ақидаҳо, ки бо таҷрибаи гуногуни субъективӣ ба миён омадааст, донишчӯёнро дар назди масъалаи интихоб мегузошт, яъне имкониятҳои интихоби рафторро кушода дода, савол дода шавад: кадоме аз усули рафторро интихоб кардан лозим аст.

Навиштани эссеи мавзӯӣ низ воситаи муҳимми дарки арзишии воқеии фарҳанги маънавӣ ба шумор мерафт. Ба донишчӯёни гурӯҳи озмоишӣ мавзӯҳои зерин гузошта шуданд: «Шаъну шарафи инсон – кори шахсии ҳар як нафар аст ё дастоварди ҷомеа?», «Оё шахсият ба дараҷаи зиёд натиҷаи тарбия аст ё худтарбиякунӣ?», «Хотира барои одамон мемонад». Таваҷҷуҳи махсус ба муҳокимаи эссе дар гурӯҳ зоҳир карда шуд. Супориш оид ба навиштани эссе дорои хусусияти ғайриҳатмӣ буда, муҳлати навиштани он маҳдуд набуданд. Эссеҳои навишташуда ба муҳокимаи умумӣ пешниҳод карда шуданд. Вазифаи омӯзгорон ташкили мубоҳисаи саҳеҳ, пешниҳоди имконияти изҳори ақидаи шахсии худ ба ҳар як донишчӯ ба шумор мерафт.

Ба назари мо, дар раванди ғанигардони таҷрибаи маънавии донишчӯён намоиши намунаҳои зоҳиршавии таҷрибаи рафторҳои ахлоқӣ ба аҳамияти калон молик мебошад. Аз як ҷониб, намунаи рафторҳои ахлоқӣ боиси тақлид мегарданд, аз ҷониби дигар бошад, намунаҳои зиндаи муносибати арзиширо мушоҳида ва таҳлил карда, донишчӯён ба мазмун ва моҳияти шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ ғанӣ беҳтар сарфаҳм мераванд. Мо як силсила вохӯриҳоро бо намояндагони касбҳо ва навъҳои машғулиятҳои гуногунро бо номи «Вохӯриҳо бо одамони аҷиб» гузаронидем. Байни донишчӯён ва даъватшудагон муқолима дар бораи он зуд ба вучуд меомад, ки чӣ тавр ба нафароне, ки тӯро ихота мекунад, маҳорати диданиҷанбаҳои хуб дар одамон, оне, ки ҳар яке такрорнашаванда, нодир аст ва оне ки дар паси назарногирии зоҳирӣ метавонад олами ғании маънавӣ ниҳон бошад, муҳим аст. Донишчӯён ба чунин хулоса омаданд: барои он ки дар одамони атроф

чизи нек ва хуб дида шавад, дар худ рушд додани хоџиши муносибати бо хусни таваҷҷуҳ ба онҳо, кушодарӯӣ ва самимият дар муошират лозим аст.

Шарти сеюми педагогӣ – ин дастгирии педагогии ғанигардони тачрибаи маънави донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ мебошад. Бо мақсади рушди ғанигардони тачрибаи ахлоқии донишҷӯён дар мавзуи «Санъати сазоворона зистан дар чист?», мубохтиса ташкил карда шуд. Саволҳои, ки барои муҳокима пешниҳод гардиданд, дар назди ҳар як кас дар синни навҷавонӣ бармехезанд: «Ман кистам?», «Ман барои чӣ зиндагӣ мекунам?», «Оё ман дуруст зинадгӣ мекунам?», «Оё ман имрӯз дуруст рафтор кардам?», «Ман фардо чӣ хоҳам кард?», «Чӣ гуна ҷойро ман мехоҳам, ки дар зиндагӣ ишғол кунам?».

Ба донишҷӯён пешниҳод карда шуд, ки масъалаҳои зеринро муҳокима кунанд: «Кадам хусусиятҳои хислат, кирдорҳои одамони алоҳида имрӯз ба арзишҳои фарҳанги маънавӣ муҳолифанд? «Сазоворона зистан» аз чӣ ташкил ёфтааст? Зимни муҳокимаи масъалаҳои пешниҳодшуда донишҷӯён дар муқолима ғаълола ширкат варзида, ақидаи худро изҳор карда, ба нуқтаҳои назари гуногуни ҳамкурсон гӯш андохта, мавқеи худро бо мавқеи одамони дигар муқоиса карда, нерӯи маънавии худро арзёбӣ карданд.

Аз ҷониби муаллифи таҳқиқот дар амалияи таҳсилоти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар соатҳои тарбиявӣ бароҳмони силсилаи мавзӯҳои «Мақтаби одоби муошират» ташкил карда шуд. Ҳадаф: самтдиҳии донишҷӯён ба «Ман»-и худ, ташвиқи хударзёбӣ ва худтарбиякунӣ, ташаккули маҳорати азхудкунии як қатор меъёрҳои зебоиносӣ, ки дар вазъиятҳои мураккаб кумак мекунанд. Дар ҷаҳорҷӯби амалисозии ғаъолияти берунадарсӣ маҷмӯи ҷорабиниҳо доир ба самтҳои «Ман ва ҷома», «Ман ва оила», «Ман ва одоби муошират» ва ғайра таҳия карда шуда, татбиқ карда шуд. Машғулиятҳо ба донишҷӯён кумак расониданд, ки носозгориҳо бо олами атроф, бо

худ, одамони дигар паси сар намуда, боварӣ ба худ ва ба одамони дигарро пайдо кунанд. Мавзӯҳо ба масъалаҳои нигаронида шудаанд, ки донишҷӯёнро ба ҳаяҷон меоварданд ва ба дарки арзиши одоби муошират дар ҳаёти шахсии онҳо наздик карда, имкониятро барои арзёбӣ кардани одоби муошират аз нуқтаи назари талаботи шахсиятӣ фароҳам месохт. Ҳамзамон, дар ин зимн вазифаи ташаккули фарҳанг ва одоби муоширати касбии мутахассиси оянда ҳал мегардид. Мавзӯҳои пешниҳодшуда дорои хусусияти байнифарҳангӣ буда, ба ҳалли вазифаҳои зерин: ташвиқи мароқи маърифатӣ ба фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим, моҳият, муҳиммияти он; мусаллаҳсозии донишҷӯён бо низоми донишҳо дар бораи кирдорҳо ва муносибатҳои маънавӣ; қабули бошуурокаи арзишҳои появии маънавии тоҷик нигаронида шудааст. Ҳамаи мавзӯҳои, ки дар ҷаҳорҷӯби ин барнома омӯхта мешаванд, дорои 4 асосҳои зерин мебошанд:

- инсонигарӣ – муносибати нек, инсондӯстона ба одамон;
- анъанаҳо ва одатҳои, ки аз як насл ба насли дигар интиқол меёбанд;
- зебӣ, ки зебоии зоҳирӣ, ботинӣ ва зебоии тарзи амал ва рафторро дар бар мегирад;
- ақли солим, ҳадафмандӣ ва андешаи истифодаи ин қоидаҳо дар зиндагӣ;

Татбиқи барномаи мазкур дар машғулиятҳо дар машғулиятҳои назариявӣ (лексияҳо, суҳбатҳо. семинарҳо ва ғ.) ва амалӣ (практикумҳо, тренингҳо, мусоҳибаҳо ва ғ.) амалӣ карда шуд.

Ба баланд бардоштани таҷрибаи маънавии донишҷӯён истифодаи методи тартибдиҳии луғатномаи мафҳумӣ мусоидат намуд. Ба донишҷӯён, ки дар гурӯҳҳо муттаҳид шуда буданд, пешниҳод карда шуд, ки таърифоти шахсии мафҳумҳои «маънавият», «таҷрибаи маънавӣ», «ғанигардони таҷрибаи маънавӣ» тартиб дода, онҳоро бо таърифоти категорияҳои номбаршуда дар луғатномаҳо, донишномаҳо,

маълумотномаҳо нисбат дода, ин категорияҳо таҳлил намуда, чизи умумӣ ва махсусро қайд кунанд.

Доираи назари маънавии донишҷӯён аз ҳисоби чалб ба фаъолияти лоиҳавию таҳқиқотӣ тавсеа ёфт, ки ба вазифаи онҳо ташаккули салоҳиятҳои появӣ ва сифатҳои шахсиятии мутахассиси оянда, ки барои худтатбиқкунии бомуваффақият заруранд; рушди қобилиятҳои эҷодии донишҷӯён; такмили малакаҳои суҳанронӣ дар назди шунавандагон, муоклиами илмӣ; чалби ҳарчӣ шумораи бештари донишҷӯён, падару модарони онҳо, намояндагони ҷомеа ба фаъолияти муштарак доир ба лоиҳасозии эҷодӣ; тавсеаи ҳудудҳо доир ба истифодаи корхое, ки барои донишҷӯён эҷод шудаанд; таквияти эътбори дониши маънавӣ дохил буданд. Зимни арзёбии муваффақиятнокии фаъолияти лоиҳавию таҳқиқотии донишҷӯён таъкиди асосиро мо на ба он чизе, ки ба даст омад, балки ба раванди дастёбӣ ба натиҷа, ба ташаккулҳои нав дар таҷрибаи маънавии донишҷӯён намудем. Аз ин рӯ, барои донишҷӯён иштирок дар фаъолияти лоиҳавию таҳқиқотӣ имконияти ба ҳадди аксар кушода додани нерӯи эҷодии худ, воситаи худтатбиқкунӣ, ташвиқи мароқ ба масъалаҳои муайяни маънавӣ гардид, ки ҳалли онҳо мавҷудияти донишҳо ва самтгириҳои арзиширо талаб мекунад.

Натиҷаҳои кори гурӯҳи омӯзгорон дар иштироки донишҷӯёни донишгоҳ, ки дар асоси онҳо озмоиш гузаронида шуд, дар корҳои зерини лоиҳавию таҳқиқотӣ инъикос ёфтанд: реферати «Фарзандон содиқи Ватан» (дар бораи ҳарбиён – башардӯстон, аз рӯйи нигороҳии осорхонавӣ), «Мо – ояндаи Тоҷикистон», реферати «Инъикоси рамзҳои давлати Тоҷикистон дар кандакории хонагӣ», реферати «Қаҳрамони тоҷикон дар Ҷанги бузурги ватанӣ».

Намудҳои зерини кор бо падару модарон: инфиродӣ (бо падару модарони алоҳида); дастаҷамъона (бо гурӯҳи падару модарон); гурӯҳӣ (бо ҳамаи падару модарон: маҷлисҳо, шомии саволҳо ва ҷавобҳо ва ғ.) ба кор бурда шуданд, инчунин бо падару модарон чунин методҳои кор, ба мисли равшаннамоӣ (маърузаҳо, лексияҳо, конференсияҳои падару

модарон доир ба мубодилаи тачриба, маҷлисҳо, ташкили фаъолияти муштарак бо кӯдакон (иди модар, зодруз, ташкили лоихаҳои эҷодӣ, корҳои таҳқиқотӣ), иттилоъдиҳии падару модарон оид ба натиҷаҳои тестҳо, пурсишҳо, мушоҳидаҳо, фиристодани раҳматномаҳо мавриди истифода шуданд. Ҳамкорӣ бо падару модарон дар қисми экскурсионӣ, сафарҳои рӯзи истироҳат зоҳир ёфта, омилҳои қавии таъсири маънавий ба шахсияти донишҷӯён буд. Дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ мониторинги мунтазам дар миёни падару модарон гузаронида мешавад, ки дар асоси он мавзӯи «Донишгоҳи педагогӣ» муайян карда мешавад. Шаклҳои гузаронидани машғулиятҳо: суҳбатҳо, лексияҳо, практикумҳо буданд. Онҳо ба мусаллаҳшавии падару модарон бо донишҳои зарурӣ, асосҳои фарҳанги педагогӣ, шиносшавӣ бо масъалаҳои мубрами тарбияи кӯмак расонида, ба барқарорсозии робитаи падару модарон бо ҷомеа, гурӯҳи педагогии донишгоҳ мусоидат менамоянд. Дар факултети филологияи тоҷик ва журналистика, омӯзгорӣ ва фарҳанги Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ рӯзҳои машваратии падару модарон гузаронида мешаванд, ки дар ҷараёни онҳо ҳар яку падару модар метавонад дар машғулияти таҳсилӣ гурӯҳе, ки фарзанди онҳо таҳсил мекунад, хузур дошта, машварат ё маслиҳати омӯзгор, куратори гурӯҳ ва маъмуриятро гирад. Мустақамкунии муносибатҳои мутақобилаи оилавии донишҷӯён ва падару модарон аз тариқи зайл амалӣ карда мешавад:

– гузаронидани чорабиниҳои фарҳангии дилхушӣ, варзишию оммавии «Рӯзи саломатӣ», «Рӯзи модар» (8 март бо ҷомеаи падару модарон);

– фаъолияти маҳфилҳо: «Дар бораи оила, сохтори он, аҳамияти он дар зиндагии фард ва ҷомеа»; «Бароҳати психологӣ», «Шароити муоширати бенизоҳ дар оила».

Дар таҳқиқоти мо ба сифати яке аз зухуроти рафтори тачрибаи маънавий муносибат ба зебӣ, саъй ба ҳамоҳангӣ ва камолот, маҳорати таҳлил намудани асари санъат, фарқ кардани асл аз санъати қалбакӣ баррасӣ шуд. Ба ин машғулиятҳо дар маҳфилҳо, студияҳо; боздид аз

намоишгоҳҳои санъати тасвирӣ ва ороиши амалӣ ва иштироки ғаёл дар чунин намоишгоҳҳо ба сифати муаллиф мусоидат намуданд. Донишҳо дар бораи пайдоиши халқҳо, ки бо намояндагони онҳо муошират дар бораи худвижагии одоби муоширати миллӣ, маросим, маишат, либос, санъат, хунарҳои бадеӣ, идҳо на танҳо ба сатҳи умуифарҳангии шахсият таъсир мерасонанд, балки инчунин таҷрибаи маънавиро ғанӣ мегардонанд.

Нақши назаррасро дар тарбияи маънавию ахлоқии насли ҷавон эҷодкорӣ бозӣ мекунад. Дар давоми солҳои зиёд Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ иштирокчиҳои ғаёли ғаёлияти намоишгоҳӣ мебошад. Аз нуқтаи назари ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён намоишгоҳҳои зерин муҳим буданд: «Маснуоти хунарҳои мардумӣ» (корҳои зиёди донишҷӯён донишгоҳ ба маъраза гузошта шуданд), «Либоси миллӣ» ва ғ. Иштирокчиёни намоишгоҳ мубодилаи таассурот карданд: «Дил гарм ва гуворо аз он аст, ки ту ба одамоне табъи болида тухфа кардӣ» (донишҷӯ К.), «Ҳеч гоҳ фикр накарда будам, ки маҳсули дастони туро чунин бошавку завқ арзёбӣ мекунад. Ба ман чунин менамуд, ки ягон чизи махсусро эҷод намекунам!» (донишҷӯ М.), «Баъди иштирок дар намоишгоҳ ман фаҳмидам, ки ибораи «Зебойҷаҳонро наҷот медиҳад», хеле мубрам аст» (донишҷӯ В).

Дар ҷомеаи донишҷӯён ҳаракати «рахмдилӣ» ғаёлона рушд меёбад. Барои мубодилаи таҷрибаи худ, муттаҳидсозии саъю талошҳо барои расонидани кумак ба одамоне муҳтоҷ, донишҷӯён дар ш. Кӯлоб гурӯҳи «Худихтиёр»-ро ташкил карданд. Навҷавонон ва духтароне, ки бепарво нестанд, ба собиқадорон ва одамоне пиронсол кумак расонида, тарзи ҳаёти солихро ташвиқу тарғиб намуда, бо ҳамсолон ва дигарон дӯстии ҳақиқӣ мекунад. Шиори «Бурдани некӯкорӣ ва хурсандӣ ба одамоне» барои онҳо на танҳо калимаҳо мебошанд. «Вақте ки ту дарк мекуни, ки ҳақиқатан ба одамоне лозим ҳастӣ, ки ба вазъияти душвори зиндагӣ гирифта шудааст, – нақл мекунад донишҷӯи курси IV Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ М., хоҳиши

ба таври доимӣ машғул шудан бо фаъолияти худихтиёрона ба хотири чашмони хурсанди нафари пиронсол ва табассуми кӯдаки маъюб ба вучуд меояд». «Вақте ки корҳо ва кирдорҳои ин бачаҳоро мебинед, ки мукофот талаб накарда, бо даъвати қалб некӣ ва раҳмдилӣ зоҳир мекунанд, дар қалб оромӣ барои ояндаи мо пайдо мешавад», – қоил мешавад, декани факултети филологияи тоҷик ва журналистика Абдусамадзода Эраҷ Абдусамад.

Ҳамин тариқ, шомилсозии донишҷӯён ба фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим ба яке аз воситаҳои самарабахш табдил ёфт, ки ба ҳударзёбии онҳо, инкишофи чунин сифатҳо, ба мисли: раҳмдилӣ, ҳамдардӣ, муносибати инсондӯстона ба олами атроф, таҳаммулпазирӣ, маҳорати равона кардани фаъолияти худ ба нафъ ва хушнудии одамон, худрушдидихӣ ва худтатбиққунӣ мусоидат менамоянд.

Татбиқи шарт – дастгирии педагогии раванди ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён дар асоси таҳнологияҳои муосири инсоншиносӣ – гузаронидани шӯроҳо ва семинарҳо барои омӯзгорон ҳамчун воситаи фаъоли муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар раванди ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён талаб кард. Дар ҷаҳорҷӯби семинарҳо ва шӯроҳои илмӣ факултетҳо масъалаҳои ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор гирифтанд:

– шӯроҳои илмӣ факултетҳо масъалаҳоеро дар бар мегирифтанд, ки бо кушода додани мафҳумҳои маънавият, таҳнологияҳои ташаккули тачрибаи маънавии донишҷӯён алоқаманд буданд;

– дар семинарҳои методӣ абзори ташхисии муайянсозии нишондиҳандаҳои ташаккулёфтаи тачрибаи маънавӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, хусусиятҳои ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён тавассути истифодаи методҳо ва усули таҳнологияҳои инсоншиносӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, мутобиксозии донишҳои махсус аз соҳаи инсоншиносӣ ба раванди ташаккули меъёрҳои фарҳанги маънавӣ амалӣ карда шуд.

Дар заминаи татбиқи шартӣ фарзияи худ, ки бо дастгирии педагогии раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб марбут буд, дар байни омӯзгорон пурсишнома гузаронида шуд. Саволҳои пешниҳодшуда дар мавзӯҳои «Нақши омӯзгор дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии шахсияти донишҷӯён» гузаронида шуд. Омӯзгорон дар баробари фикру ақидаи худро оид ба масъалаи пешниҳодшуда баён намудан, ҳамзамон ибраз намуданд, ки дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён «ҷомеа» «донишгоҳ», «оила», «шарикони иҷтимоӣ», «падару модарон» мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Омӯзгорон дар асоси сарчашмаҳои психологӣ, таҳлилу таҳқиқи масъалаи мазкур мавқеи худро донишҷӯён, падару модарон, намоёндагонӣ ҷомеа ва омӯзгоронро баён намуданд.

Ҳамзамон, ба омӯзгорон пешниҳод карда шуд, ки оид ба масъалаи «Манбаъҳои ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён изҳори ақида намоёнд. Оид ба масъалаи мавриди назар аз ҷониби омӯзгорон якчанд нуқтаҳои назар доир ба масъалаи мавриди таҳқиқ пешниҳод гардид, ки ҳам аз классикони педагогика ва психология, ҳам аз педагогҳо – амалиятатбиқкунандагон иқтибос шудаанд. Пешниҳодҳои маъмултари омӯзгоронро: «Таҷрибаи маънавӣ аз олами ботинии инсон, ки аз худ таваллуд асос гузошта мешавад, иборат мебошад»; «Ба инсон аз табиат мабдаи маънавӣ ато карда шудааст, вале таъсири номусоиди олами атроф ба гумшавии он боис мешавад»; «Таҷрибаи маънавӣ – ин асоси рушди инсон аст; «Таҷрибаи маънавӣ – ин арзёбии ботинии инсон ва он чизе, ки ӯро ихота мекунад ва интихоби самтҳои ҳаётии худ мебошад»; «Таҷрибаи маънавӣ – ин кори доимӣ аз болои худ, роҳи худтакмилдиҳӣ мебошад»; «Таҷрибаи маънавӣ ба қадри калонсолшавии инсон, иҷтимоишавии он ба даст меояд».

Марҳилаи дигари пурсишнома таҳлили маводе гардид, ки аз ҷониби «коршиносон» аз ҷумлаи омӯзгорони фанҳои педагогика ва психология

доир ба натиҷаҳои боздид аз чорабиниҳои самтнокии тарбиявидошта дар донишгоҳ, мусоҳиба бо намояндагони шарикони иҷтимоӣ, пурсиши ҷомеаи падару модарон омода карда шуда буданд. Сипас ба иштирокчиён пешниҳод карда шуд, ки шаклҳои роҳҳои ҳалли масъалаи ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро тавассути интихоби яке аз шаклҳо бо далелҳо мавриди муҳокима қарор диҳанд.

Ақидаҳое, ки аз ҷониби омӯзгорон пешниҳод шуданд, ба тариқи зайл буданд: «Дар ҷомеа зарур аст, ки таъкид ба чунин арзишҳои фарҳанги маънавӣ, ба мисли: инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, таҳаммулпазирӣ қардан зарур аст»; «Ёд додани муколама бо одамони гурӯҳҳои гуногуни этникӣ ва мазҳабӣ»; «Дастгирии педагогӣ ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ – ин ҳамкорӣ, ҳамэҷодкунӣ, ҳамрушдэбии омӯзгор ва донишҷӯён мебошад»; «Роҳи ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ – ин шиносӣ бо зебоҳои зодгоҳи худ, Тоҷикистон, олам дар маҷмӯъ мебошад»; «Боигарии маънавии шахсият ватандӯстӣ, иштирокдорӣ дар тақдири Тоҷикистон, ба гузашта ва ҳозираи он мебошад».

Дар марҳилаи ниҳой омӯзгорон натиҷаҳои пурсишнома ва мубоҳисаро ҷамъбаст намуда, андозаи таъсири онро ба раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён, яъне имконияти изҳор қардани ақидаи худро доир ба ҳалли масъалаи мавриди таҳқиқ аз ҷониби ҳамаи хоҳишмандон арзёбӣ намуданд.

Тавачҷуҳи бештарро дар омӯзгорони донишгоҳ чунин савол боис шуд: «Ба кадом андоза донишгоҳ ба раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён бо назардошти воқеиятҳои мавҷуда, вақте ки дар ҷомеа маънавият коста шудаасту бесарумосомонии ғоявӣ ҳукмфарост, таъсир расонида метавонад?». Манзараи ҷавобҳо чунин аст: «Дар донишгоҳ бояд принсипи зерин қор кунад: шахсият шахсиятро тарбия мекунад, педагог – манбаи намунаи маънавӣ барои пайравӣ мебошад»; «Донишгоҳ донишҳои касбиро медиҳад, инсон худро бояд худааш тарбия кунад»; «Дар донишгоҳ мавқеи субъектии донишҷӯён ба роҳ мондан зарур аст. Танҳо муносибатҳои шариконаи омӯзгорон ва донишҷӯён

манбаи ғанигардии таҷрибаи маънавии донишчӯён мегардад»; «Ғанигардии таҷрибаи маънавии инсон – ин раванди мураккаб буда, синни навҷавонӣ давраи маҳсулноктарин мебошад, зеро самтҳои ҳаёти ханӯз мустаҳкам нашудаанд, арзишҳо бошанд, азхуд карда нашудаанд. Аз ин ҷо донишгоҳ на омили самарабахштарини таъсиррасон ба ин раванд мебошад».

Асосноккунии нақши ниҳоди ҷомеа дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии инсонӣ калонсолшаванда боиси муҳокимаи зинда дар миёни омӯзгорони факултет гардид. Гуногунии мавқеъҳои омӯзгорон доир ба ин масъала ба тариқи зайл аст: «Падару модар дар сароби тарбияи маънавий қарор доранд, зеро анъанаи оила, нерӯи ибрати аъзои калонсоли оила дар таъсиррасонӣ ба соҳаи маънавии кӯдак бо ҳеҷ чиз андозагирӣ карда намешавад»; «Вазифаи асосии оила эҷоди фазои муҳаббат, самимият, эҳтироми тарафайн мебошад. Дар он ҷойе, ки фиреб, муносибатҳои хусуматомезона, худпарастӣ ҳукмфармо ҳастанд, дар он ҷой асоси маънавий, аз ин ҷо, таҷрибаи маънавий низ вучуд надорад»; «Дар ҷомеаи муосир ятимии иҷтимоӣ паҳн шудааст, вақте ки падару модарон аз тарбияи фарзандон худ канорагирӣ мекунанд. Ҷавоб ба саволи: «Кӣ ба кӯдакони беоиламонда кумак мекунад, ки ба шахсиятҳои пурарзиши бо таҷрибаи маънавий мубаддал шаванд», кушода боқӣ мемонад.

Савол дар бораи он, ки чӣ қорҳои некро ба ҷомеа, оила, муассисаи таҳсилотӣ анҷом додан зарур аст, то ки шахсияти аз ҷиҳати маънавий бой тарбия карда шавад, ҷавобҳои зеринро боис шуд: «Барои он, ки сифатҳои маънавий дар донишчӯён тарбия карда шаванд, ба омӯзгорон лозим аст, пеш аз ҳама, ба худ мурочиат кунанд, то ки онҳое, ки мо таълиму тарбия медиҳем, моро ҳамчун ибрат барои пайравӣ шуморанд. Оё мо ба таври кифоя ба худ серталаб ҳастем, чӣ чизро мо бояд дар худ тағйир диҳем, то ки ибрат бошем? Чӣ чизро мо ба онҳо ёд дода метавонем ва бояд омӯзонем ва чӣ тавр инро иҷро кард, то ки туро шунаванд? Чӣ тавр бояд амал кард, то ки қори тарбиявии

гузаронидашаванда бо суҳбатҳо ва пандомӯзиҳо маҳдуд нагардида, балки баръакс, ҷавонро водор созад, то ки аз рӯйи кирдорҳои худ андеша кунанд?». Таҷрибаи маънавиро танҳо бо ибрати шахсии падару модар ва кӯшишҳои худ инсон ташаккул додан мумкин аст. Ва кӯшишҳои муассисаи таълимӣ дар кумак кардан ба нафари ҷавон дар ин самт бояд ҳадафманд, мазмуннок ва нишонрас бошанд ва танҳо дар дар ин сурат мо метавонем дар намунаи рафтори беҳтарини инсониро дар донишҷӯён тарбия намоем»; «Намунаҳои беҳтарини дастовардаҳои рӯҳияи инсониро ҷилавагаркунандаро, муътақидона намоиш дода, ба омӯзиши амиқтари худ, худтакмилдиҳӣ таҳрик додан зарур аст»; «Қор доир ба ғанигардонии таҷрибаи маънавии насли наврас ба ҷумлаи натиҷанокҳо мансуб намебошад. Оё осонтар нест, ки ба фарзандони худ имконият диҳем, то ки бо «санҷишҳо» ва «хатогиҳо» таҷрибаи ҳаётӣ, аз ҷумла маънавиро касб кунанд.

Барои таҳқиқоти мо натиҷаи муҳимми пурсишномаи зикргардида хулосаи зерин гардид: дастгирии педагогӣ – ин иштирокдории амиқ дар олами ботинии инсон, қор доир ба эҷоди ташаккулҳои нав дар шахсияти донишҷӯён мебошад, ки таъсири боэҳтиёт, дурустро ба шуури онҳо, рафтор ва ташаккули мавқеи субъектӣ талаб мекунад.

Дар асоси гуфтаҳои боло оид ба ташкили раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён тавсияҳои методӣ пешниҳод шуданд:

1. Сабю талоши бошшууронаи ҳар як омӯзгор ба инкишофи шахсии маънавии худ ва расонидани кумак ба донишҷӯён дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии онҳо.

2. Эҷоди фазои кумаки мутақобила, ҳамкорӣ ва ҳамэҷодкунии омӯзгорон ва донишҷӯён дар асоси муносибатҳои ҳамгироёна дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ.

3. Таҳияи хатсайрҳои инфиродии тарбиявӣ ва таҳсилотӣ барои донишҷӯён бо мақсади ҳамкории самарабахш доир ба ғанигардонии таҷрибаи маънавии онҳо.

4. Ҳамкорӣ бо ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳаракатҳо, ташкилотҳои шаҳрвандию ватандӯстӣ, фарҳангӣ, экологӣ ва ҷавонон, ки дар фаъолияти худ арзишҳои появии миллии тоҷикиро қорбаст намуда, барои мусоидат ба инкишофи маънавии ҷавонон омодаанд.

5. Баланд бардоштани фарҳанги педагогии падару модаронон аз тариқи вохӯриҳо дар гирди мизи мудаввар ва тренингҳо.

Ба сифати замима ба тавсияҳои методӣ феҳристи соатҳои мавзӯии гурӯҳӣ хизмат намуд. Масалан, «Тафохум дар ҷӣ асос ёфтааст», «Вохӯрӣ бо худ. Худтавсифдихӣ», «Ман дар оилаи худрушддихӣ», «Муносибатҳои мо», «Зебоии асил ва сунъӣ», «Ман худро ҷустуҷӯ мекунам», «Вичдон – ҳазорҳо гувоҳ», «Муомила дар оила, «Муомила бо одамони калонсол», ки масъалаи ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯёнро мубрам сохт.

Аз ҷониби педагогҳо – иштирокчиёни озмоиши педагогӣ – дар ҷараёни тренингҳо ва семинарҳо салоҳиятҳои педагогӣ муайян карда шуданд, ки барои ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён заруранд. Ҳамин тариқ, дар раванди ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён бо воситаҳои муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ нақши омӯзгор, сифатҳои шахсиятӣ, салоҳиятҳои ӯ яке аз нақшҳои аввалиндараҷаро дар баланд бардоштани самарабахшии дастгирии педагогӣ бозӣ кард.

Салоҳиятҳои педагогӣ дар фаъолияти омӯзгор доир ба ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён дар ҷадвали 7 пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали 7. Салоҳиятҳои педагогӣ дар фаъолияти омӯзгор доир ба ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён

Салоҳиятҳои педагогӣ		Вазифаи омӯзгор	Нишондиҳандаҳои салоҳиятнокӣ
1	2	3	4

Худрушдиди касбию шахсиятӣ			
1.1	Боварӣ, қувваҳо ва имкониятҳои донишҷӯён	Кушодани имкониятҳои воқеии донишҷӯён	– маҳорати эҷоди муваффақият; – маҳорати амалисозии тарбияи босаводонаи педагогӣ; – маҳорати ёфтани ҷанбаҳои мусбат, дастгирии нерӯҳои мусбати рушд; – маҳорати таҳияи лоиҳаҳои фард –
1.2	Тавачҷуҳ ба олами ботинии донишҷӯён	Сафбандии тамоми фаъолияти педагогӣ бо таълимгирандагон.	– маҳорати тавзеҳ додани афзалиятҳои инфиродӣ, имкониятҳои таълимгирандагон, душворихое, ки бо онҳо дучор мешаванд; – маҳорати нишон додани маънои шахсияти таълим бо назардошти хусусиятҳои инфиродии
1.3	Кушодагӣ ба қабули мавқеъ, нуқтаҳои назари дигар.	Қаубли мавқеъ ва нуқтаҳои назари дигар, расонидани дастгирӣ дар олатҳои истидлоли кифоя.	– эътиқодмандӣ дар он, ки ҳақиқат метавонад яқто бошад; – тавачҷуҳ ба ақидаҳо ва мавқеъҳои дигар; – ба инобат гирифтани нуқтаҳои назари дигар дар раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён.
1.4	Устувории эҳсосотӣ	Нигоҳдории объективият дар аразбӣ таълимгирандагон	– дар вазъиятҳои душвор педагог оромиро нигоҳ медорад; – низои эҳсосотӣ ба объективияти арзбӣ таъсир намерасонад.
1.5	Самтнокии мусбат ба ҳамкориҳои педагогӣ	Боварӣ ба қувваҳои худ, самарабахшии шахсӣ, муносибатҳои мусбат бо ҳамкорон ва таълимгирандагон.	– даррки ҳадафҳо ва арзишҳои ҳамроҳии педагогӣ; таъби мусбат, хударзбӣи баланди касбӣ.
2. Ташкили дастгирии педагогии ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ			
2.1	Маҳорати гузоштани ҳадафҳо ва вазифаҳо	Фардиосзии раванди ғанигардонӣ	– дониستاني хусусиятҳои синну солии донишҷӯён

	Мутобиқи хусусиятҳои синну солӣ ва инфиродии таълимгирандагон	Дар асоси таҷрибаи маънавии донишҷӯён	– дониستاني стандартҳои таҳсилотӣ ва барномаҳои онҳоро татбиқкунанда.
2.2	Маҳорати таъмини муваффақият дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавий нигаронидашуда.	Салоҳиятнокие, ки ба таълимгирандагон имкон медиҳад, то ки ба ҳушӯроҳои худ бовар кунанд.	– дониستاني имкониятҳои донишҷӯён; шомилсозӣ ба фаъолият мутобқунии имкониятҳо
2.3	Маҳорати табдил додани вазифаи иҷтимоӣ ба вазифаи аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим.	Таъмини ҳавасмандӣ ба ғанигардони маънавий.	– дониستاني майлу рағбатҳои таълимгирандагон, олами ботинии онҳо; – самтгирӣ дар фарҳанг; – маҳорати нишон додани нақши таҷрибаи маънавий дар татбиқи нақшаҳои шахсӣ
3. Қобилияти самтгирӣ ба маҷрои иттилоотӣ, интихоби методҳо, усул, технологияҳои зарурӣ			
3.1	Салоҳиятноки дар методҳои ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён	Таъмини муносибати инфиродӣ дар рушди шахсият.	– дониستاني методҳо ва методикаҳои меъёрӣ; – намоиши методҳои шахсият – меҳвари ғанигардии таҷрибаи маънавий; – дониستاني дастовардҳои муосир дар соҳаи тарбияи маънавию ахлоқӣ
3.2	Маҳорати мустақилона бурдани ҳустуҷӯи иттилоот	Таъмини инкишофи доимии касбӣ ва муносибати эҷодӣ ба фаъолият доир ба ғанигардони маънавии шахсияти донишҷӯён	– мароқшоҳиркунии касбӣ; – маҳорати истифодаи технологияҳои гуногуни иттилоотию ҳустуҷӯӣ.
4. Барномаҳои дастгирӣ педагогӣ			
1	Маҳорати таҳияи барномаи ғанигардони таҷрибаи маънавий	Таъмини татбиқи принципи озодиҳои академикӣ дар асоси барномаҳои инфиродӣ	– дониستاني стандартҳои таҳсилотӣ; – мавҷудияти барномаҳои аз ҷиҳати шахсӣ таҳияшуда

Ҳамин тариқ, фаъолияти педагогии муаллифи таҳқиқот ва кори гурӯҳи педагогии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи

Рӯдакӣ оид ба шароити педагогии ғанигардони тачрибаи маънавии донишчӯён ҳамчун маҷмӯи ҳолатҳои беруна, татбиқи нерӯи муҳити бисёрфарҳангаи донишгоҳ ва хусусиятҳои ботинии субъектҳои фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим, боқимонии ягонагӣ, пуррагии раванди таҳсилотӣ, ҳадафмандӣ ва самарабахшии онро таъмин намуда, шомилсозии мафҳуми тачрибаи маънавии донишчӯёнро, ки дар барномаҳои таҳсилотӣ ва тарбиявӣ кушода мешаванд, муайян месозад. Ҳамзамон, корҳои тачрибавӣ-озмоишӣ оид ба истифодаи технологияҳои муқолимавӣ, ки мавқеи шахсии ҳар як донишчӯро дар муайянсозии усули ҳастии маънавии шахсият таъмин менамоянд, ошкор карда шуда, татбиқи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти, ки ба кушода додани воситаҳои тарбиявӣ, иртиботӣ, ташкилии муҳити мазкур нигаронида шудааст, асоснок карда шуд.

2.3. Суръатафзоии натиҷаи корҳои тачрибавӣ-озмоишӣ оид ба тақмилибии шуурнокии миллии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ

Дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ мо ташаккулёбии тачрибаи маънавии донишчӯёнро дар асоси хусусиятҳои меъёрию сатҳии муайян кардашуда бо кумаки методикаҳои ташхисӣ мавриди омӯзиш қарор додем.

Дар чараёни таҳқиқи масъалаи ташаккулёбии тачрибаи маънавӣ-ахлоқии донишчӯён ба онҳо пешниҳод карда шуд, ки ба силсилаи саволҳои марбут бо фаҳмиши маъноӣ мафҳумҳои «маънавият», «таҷрибаи маънавӣ» ҷавоб диҳанд. Кушода додани мазмуни дорои ҷанбаи ахлоқидоштаи саволҳои мазкур на танҳо тасаввуроти дар донишчӯён мавҷударо инъикос менамояд, балки онҳоро ба сарфаҳм рафтани донишҳо дар бораи маънавият, тачрибаи маънавӣ ташвиқ мекунад, ки ханӯз кирдорҳои онҳоро муайян намекунад, вале дар

танзими рафтор иштирок мекунад. Шарҳу тавзеҳи маводи бадастомадаи озмоишӣ ба он ишора мекунад, ки донишҳои донишҷӯён дар бораи моҳияти таҷрибаи маънавӣ дар сатҳи шуури муқаррарӣ ташаккул меёбанд, яъне ҳамчун азнавҷодкунӣ дар шакли таҷрибаи ҳолатҳои зиндагӣ, инъикоси ҳодисаҳои, ки дар атроф рух медиҳанд ё тавассути воситаҳои ахбори умум, аз ҷумла дар шабакаи Интернет, паҳш мешаванд.

Аз ҷониби мо натиҷаҳои зер ба даст омаданд: аз ҷумлаи ҳамаи посухдиҳандагон танҳо 16% донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ ва 15,5% гурӯҳи назоратӣ тасаввуроти дақиқро дар бораи таҷрибаи маънавӣ доранд ва чунин меҳисобанд, ки «таҷрибаи маънавӣ» – ин зохиршавии тарбиянокӣ, инчунин донишҳо дар соҳаи фарҳанг мебошад, таҷрибаи маънавӣ – ин «донистани меъёрҳо ва қоидаҳои ахлоқии ҷомеа», «дониш дар бораи арзишҳои умумиинсонӣ», «маҳорати муносибати масъулоне ба корҳо ва кирдорҳо» мебошад. 45,% донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ ва 44,2% донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ тасаввуроти дақиқро дар бораи падидаи мазкур надошта, онро танҳо бо «маҳорати рафтор кардан дар ҷомеа», «доштани донишҳо дар соҳаи «фарҳанг», «этиқодот ба урфу одат ва анъанаҳо» айният медиҳанд. 40,% донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ ва 38,9% донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ донишҳоро дар бораи моҳияти таҷрибаи маънавӣ надошта, чунин меҳисобанд, ки таҷрибаи маънавӣ – ин «сифати ба ҳамаи одамон хос», «сифати шахсиятӣ», «доштани донишҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа» мебошад.

Андарёфт ва таҳлили маводи бадастомадаи таҷрибавӣ дар бораи дараҷаи нокифояи дарки мазмуни моҳияти «таҷрибаи маънавӣ» гувоҳӣ медиҳанд. Дар рави таҳқиқ муқаррар карда шуд, ки аксарияти донишҷӯён бо категорияҳои ҳастии маънавӣ, тарбияи маънавӣ шинос нестанд. Танҳо 23,6% донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ ва 21,2% донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ дорои донишҳои амиқ дар бораи сифатҳои маънавӣ мебошанд. Ба саволи: «Қадам сифатҳои маънавиро шумо медонед?» – донишҷӯён ҷавобҳои тартиби гуногун: «меҳрубонӣ, таҳаммулпазирӣ,

тарбияёфтагӣ, тоқатпазирӣ, меҳнатдӯстӣ, одоби муошират» (донишҷӯ А.), «донишҳо, маҳоратҳо, ҷавонмардӣ» (донишҷӯ Г.), «инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, раҳмдилӣ» (донишҷӯ С.)-ро доданд. Дар донишҷӯёни боқимонда ё тасаввуроти сатҳӣ дар бораи сифатҳои маънавӣ ҳузур доштанд, ё маълумоти тасаввурот тамоман вучуд надоштанд (дар 78,8% донишҷӯёни гурӯҳи Б ва дар 76,4% донишҷӯёни гурӯҳи А). Ба саволи: «Шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ ғанӣ бояд кадом сифатҳоро дошта бошад?» ҷавоб дода, 35,9% донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ ва 30,1% донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ ишора карданд, ки хусусияти асосӣ бояд «боодобӣ нисбати одамони атроф» бошад. Вале дар ҳарду гурӯҳ ҷавобҳои нобаробармаъно низ дучор меомаданд: «ростқавлӣ нисбати одамони атроф ва ба худ» (донишҷӯ А.), «эҳтиром ба насли калон» (донишҷӯ Р.). «маҳорати таҳаммулпазир будан» (донишҷӯ Б.). 86% донишҷӯён шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ ғаниро якҷониба тавсиф медиҳанд. Дар ҷавобҳои онҳо чунин ақида бартарӣ дорад, ки мавҷудияти таҷрибаи маънавӣ дар инсон иҷрои уҳдадорихои худро аз ҷониби ӯ талаб мекунад. Дар ҷавобҳои худ донишҷӯён ҷанбаи берунаи таҷрибаи маънавиро, ки ба онҳо дастрастар аст, инъикос менамоянд. Вале чунин фаҳмиши таҷрибаи маънавӣ мутлақо бисёрҷанбагии ин ташаккули нави шахсиятиро инъикос наменамояд. Таҷрибаи маънавӣ аз ҷониби донишҷӯён ҳамчун хосияте дарк мешавад, ки аз ҳадафҳои инсон, муносибати он ба ҷомеа вобаста намебошад. Аз ин рӯ, онҳо таърифи дақиқи мафҳуми «таҷрибаи маънавӣ»-ро шарҳ дода натавонистанд. 42% донишҷӯён ба сифати ҷузъи таркибии таҷрибаи маънавӣ маҳорати риояи меъёрҳои аҳоликӣ, 22% – доштани донишҳои зеҳнӣ, 19% – ростқавлӣ дар назди одамон, 14% – қобилияти барқарорсозии муносибатҳои нек бо атрофиён, 3% – муҳаббат ба Ватан, пайравӣ ба анъанаҳои халқи худ, дифои манфиатҳои онро мешуморанд. Танҳо дар 15% ҷавобҳо мафҳуми сарфаҳмрафтаи таҷрибаи маънавӣ дода шуда, шахсияти ҳуди ҷавобдиҳанда кушода дода мешавад. Донишҷӯ П. аз курси 3 менависад: «Ман чунин меҳисобам, ки таҷрибаи маънавӣ ин на танҳо донишҳои

инсон дар соҳаи фарҳанг, балки инчунин пайравӣ ба анъанаҳо, одатҳои халқи худ, эҳтиром ба намояндагони гурӯҳҳои гуногуни этникӣ ва динӣ мебошад».

Ҷавобҳои донишҷӯён дар таърифи дақиқи моҳияти «таҷрибаи маънавӣ» мавриди таҳлил қарор дода, мо ошкор кардем, ки барои 36% посухдиҳандагон таҷрибаи маънавӣ – ин дониш дар бораи арзишҳои мебошад, ки инсоният сайқал додааст. «Агар ҳамаи одамон нисбати якдигар тоқатпазир буда, саховатмандӣ ва хайрхоҳӣ зоҳир мекарданд, он гоҳ дар ҷомеа низоъ намебуд» (донишҷӯ Г.). «Дӯст доштани наздикони худ, Ватани худ, хотираи ниёгонро гиромӣ доштан, фаромӯш накардани бобоҳо ва падарҳо – мана ин чизест, ки моро қавитар ва бовариноктар месозад» (донишҷӯ К.). Чунин ақидаҳои донишҷӯён дар бораи дарки моҳияти хусусиятҳои маънавии шахсият аз ҷониби онҳо гувоҳӣ медиҳанд. Бо вучуди бартарияти шумораи бо донишҳои нопурра дар бораи моҳияти мафҳуми «таҷрибаи маънавӣ», мавҷудияти донишҳои пароканда дар бораи маънавият ҳамчун дар бораи мафҳуме, ки бо таҷрибаи маънавӣ, ё вучуд надоштани он ба таври ҷудонашаванда марбут аст, бояд қайд кард, ки пешзаминаҳои воқеӣ барои ташаккули тасаввурот дар бораи мазмуни мафҳумҳои мазкур дар донишҷӯён мавҷуданд, зеро ақарияти посухдиҳандагон ба мавзӯи мазкур тавачҷух зоҳир карданд. Сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавӣ аз рӯйи меъёрҳои рафтори ахлоқӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ дар ҷадвали 8 пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали 8. Сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавӣ аз рӯйи меъёрҳои рафтори ахлоқӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ

Сатҳ	ГН (гурӯҳи А) (%)	ГО (гурӯҳи Б) (%)
1	2	3
Бошууроною муассир (баланд)	2	3
Бетараф (миёна)	11,2	12,1
Бефаъолият (аз миёна паст)	24,5	25,2
Бухронӣ (паст)	27,1	29,1

Сатҳи рушди меъёри ҳавасмандии таҷрибаи маънавии донишчӯён аз ҷониби мо бо кумаки методикаи арзёбии сатҳи худогоҳии маънавий ташхис карда шуд. Аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқот посухдиҳандагон ба ду зергурӯҳ тақсим карда шуданд: ба гурӯҳи аввал донишчӯёне дохил карда шуданд, ки қисми бештари ҷавобҳои онҳо оид ба худогоҳии маънавий дар сатҳи инкишоф қарор доштанд, яъне давра ба давра рушди маънавий онҳо инкишоф меёбад (65 – ГН, 75 – ГО). Ба гурӯҳи дуюм донишчӯёне дохил карда шуданд, ки ҷавобҳои онҳо оид ба худогоҳии маънавий вобаста аст ба қону қоидаҳои ахлоқии аз тарафи умум қабулшуда ва мувофиқи анъанаҳо (35% – ГН, 25% – ГО).

Афзалиятҳои донишчӯёнро зимни интихоби категорияҳои ҳавасмандӣ мавриди таҳлил қарор дода, мо фарқиятҳои назаррасро байни интихоби донишчӯёни гурӯҳи якум, ки бештари ҷавобҳои онҳо оид ба худогоҳии маънавий дар инкишофёбӣ қарор доштанд, (яъне давра ба давра) мушоҳида намудем.

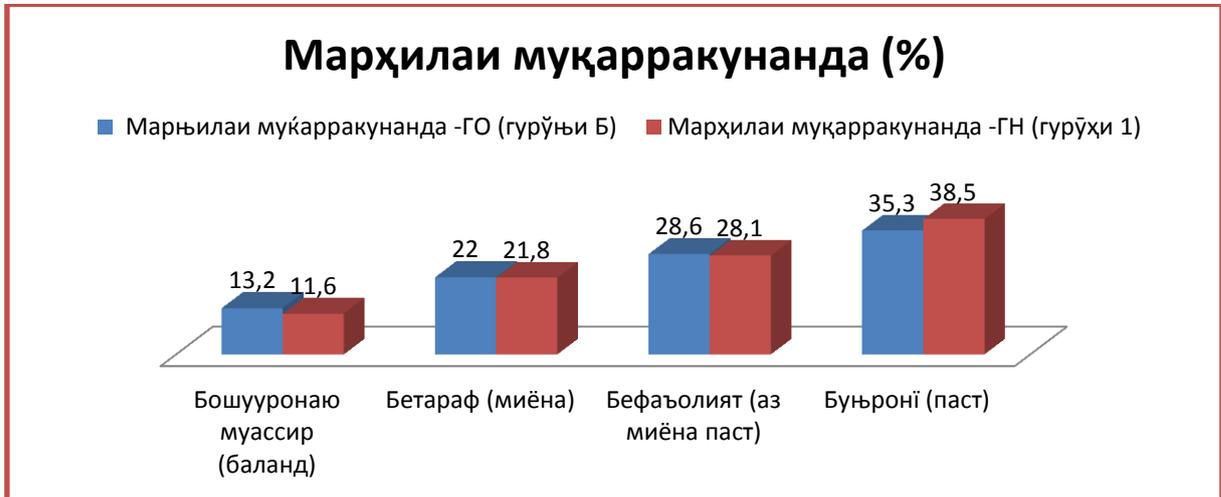
Дар интихоби донишчӯёни гурӯҳи дуюм оид ба худогоҳии маънавий камтаваҷҷуҳӣ мушоҳида карда шуд, яъне тасаввуроти онҳо бошууроноӣ муассир набуд.

Ҳамин тавр таҳлили натиҷаҳои бадастомада имкон дод муайян карда шавад, ки ҳам донишчӯёни гурӯҳҳои назоратӣ, ҳам озмоишӣ ба таври сатҳӣ категорияҳои худогоҳии маънавидоштаро арзёбӣ карда метавонанд. Ин аз душвориҳо дар фаҳмиши мазмуни арзишҳои фарҳанги маънавии донишчӯён гувоҳӣ медиҳад. Сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишчӯён аз рӯйи меъёри ҳавасмандӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ дар ҷадвали 9 пешниҳод шуданд.

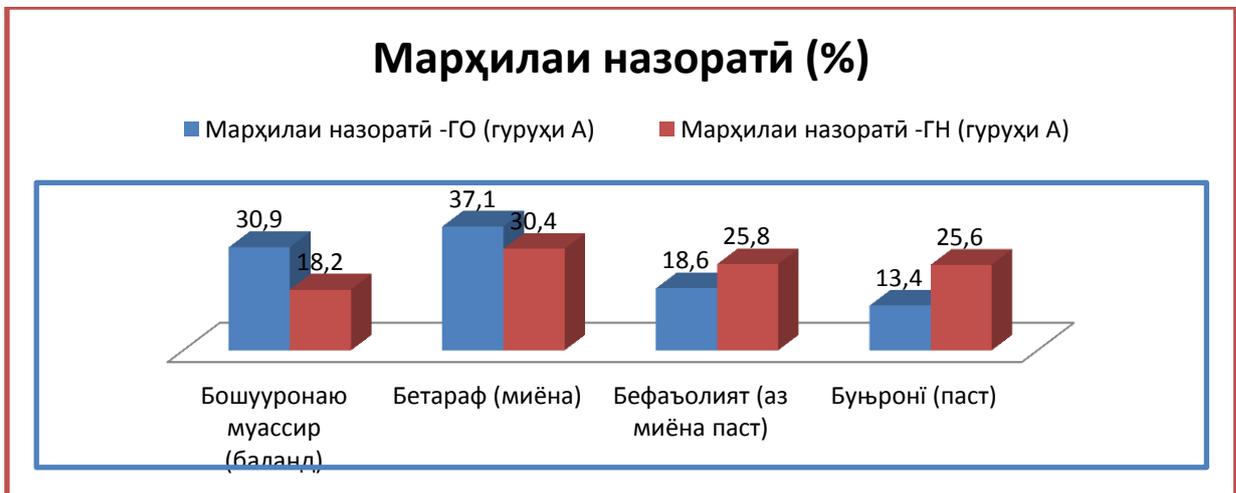
Ҷадвали 9. Сатҳҳои ташаккулёфтагии таҷрибаи маънавии донишчӯён аз рӯйи меъёри ҳавасмандӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ

Сатҳ	ГН (гурӯҳи А) (%)	ГО (гурӯҳи Б) (%)
1	2	3

Бошууроноаю муассир (баланд)	13,2	10,3
Бетараф (миёна)	26,2	27,4
Бефаъолият (аз миёна паст)	28,4	29,1
Бухронӣ (паст)	32,2	33,2

Диаграммаи №1. Таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар марҳилаи муқарракунда

Диаграммаи №2. Таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар марҳилаи муқарракунда

Маълумоти бадастомада ба сатҳи нокифояи ташаккулёбии меъёри хавасмандсозии таҷрибаи маънавии донишҷӯёни ҳам гурӯҳи назоратӣ,

хам гурӯҳи озмоишӣ, мавҷудияти донишҳои сатҳӣ, нофаҳмо, иштибоҳона аз соҳаи маънавӣ ишора мекунад.

Методикаи модификатсияшудаи М. Рокичро истифода бурда, ба донишҷӯён пешниҳод карда шуд, то ки арзишҳои дар ҷадвали 10, 11 ишорашударо рутбавандӣ намуда, онҳоро аз рӯйи дараҷаи муҳимияти шахсиятӣ рақамгузорӣ намоянд. Қисми арзишҳо (1, 2, 3, 6), ба ақидаи мо, самтнокии бисёрфарҳангаро доро мебошанд, ки дар заминаи таҳқиқоти мо хеле мубрам мебошад. Рутбаҳое, ки аз ҷониби донишҷӯён ба ин ё арзиш дода шуданд, дараҷаи муҳимияти онро барои онҳо тавсиф медиҳанд.

Таҳқиқот нишон дод, ки ба яке аз ҷойҳои аввалин донишҷӯёни ҳам гурӯҳи назоратӣ, ҳам гурӯҳи озмоишӣ чунин арзишҳо, ба мисли: озодӣ, таъминоти моддӣ, озодии амалҳо, кори эҷодӣ, эътирофи хизматҳо аз ҷониби ҷомеа, фаъолияти вақтхушкунандаро гузоштанд. Интихоби ин арзишҳо ба сазо талоши донишҷӯён ба равонасозии муносибатҳо ба барқарорсозии робитаҳо бо одамони дигар ишора мекунад. Фаъолияти эҷодӣ барои донишҷӯён авлабиятнок намебошад, ва чунин арзишҳо, ба мисли: таҷрибаи ҳаётӣ, шукӯҳу шаҳомати олами атроф, ҳаёти хушбахтонаи одамони дигар аз ҷониби онҳо ба мавқеаҳои охир нисбат дода шуданд. Ин дар бораи сатҳи нокифояи таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯйи меъёри арзишӣ гувоҳӣ медиҳад. Гуруҳбандии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз ҷониби донишҷӯёни донишгоҳ дар ҷадвали 10 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 10. Гуруҳбандии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз ҷониби донишҷӯёни донишгоҳ

Т/р	Арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ	Дараҷаи арзиш	
		ГН (гурӯҳи А)	ГО (гурӯҳи Б)
1	2	3	4
1.	Ҳаёти фаъол	9	8
2.	Хиради ҳаётӣ	16	18
3.	Саломатӣ	5	7
4.	Кори мароқовар	4	6
5.	Зебоии табиат ва санъат	13	15
6.	Муҳаббат	10	12

7.	Зиндагии аз ҷихати моддӣ таъминбуда	3	5
8.	Мавҷуд будани дӯстони хуб ва вафодор	2	3
9.	Эътирофи ҷамъиятӣ	3	5
10.	Маърифат	14	16
11.	Зиндагии маҳсулноқ	8	9
12.	Рушд	15	17
13.	Вақтхушӣ	4	6
14.	Озодӣ	1	1
15.	Ҳаёти хушбахтонаи оилавӣ	13	15
16.	Хушбахтии дигарон	12	14
17.	Эҷодкорӣ	10	11
18.	Боварӣба худ	11	9

Маълумоти бадастомада ба он ишора мекунанд, ки барои донишҷӯёни гурӯҳи А ва гурӯҳи Б арзишҳои дорои аҳамияти махсус мебошанд, ки ба зеринҳо мансубанд: мустақилият аз атрофиён, худинтизомнокӣ, дақиқӣ дар иҷрои супоришҳо, мавҷуд будани сатҳи таҳсилотӣ, муносибати мусбат ба ҳаёт. Арзишҳои тартиби дигар, ки барои донишҷӯён аз муҳимият бархӯрдоранд, ба тариқи зайл гуруҳбандӣ шуданд: мавҷуд будани иродаи қавӣ, равшанфикрӣ, таҳаммулпазирӣ, ботартибӣ. Ба мавқеҳои охир арзишҳои зерин дохил карда шуданд: доираи назар, даъвоҳои баланд, рафтори амалӣ, тоқатпазир будан. Гуруҳбандии арзишҳои маънавӣ-ахлоқии аз ҷониби донишҷӯён арзёбишуда дар ҷадвали 11 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 11. Гуруҳбандии арзишҳои маънавӣ-ахлоқии аз ҷониби донишҷӯён арзёбишуда

Г/р	Арзишҳои маънавӣ-ахлоқии	Ҷойи ишғолшуда (то озмоиш)	
		ГН (гурӯҳи А)	ГО (гурӯҳи Б)
1	2	3	4
1.	Дақиқкорӣ	4	6
2.	Тарбиянокӣ	9	11
3.	Дархостҳои баланд	16	17
4.	Хурсандӣ аз ҳаёт	1	3
5.	Солимагардонӣ	1	3
6.	Мустақилият	1	2
7.	Номусолиҳакорӣ бо камбудихои худ ва дигарон	16	15
8.	Таҳсилгирифта	4	5
9.	Масъулнокӣ	12	14
10.	Хирадноқӣ	10	11

11.	Худназораткунӣ	5	6
12.	Чуръатнокӣ	13	18
13.	Иродаи қавӣ	5	7
14.	Тоқатпазирӣ	9	10
15.	Васеъгии назарҳо	12	14
16.	Поквичдонӣ	60	80
17.	Ҳассосӣ	13	15

Натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳанд натиҷагирӣ карда шаванд, ки ҳавасмандии ботинӣ, ки рафтори воқеан бошууронои донишҷӯёнро ташкил медиҳанд, ҳанӯз ба пуррагӣ ташаккул наёфтаанд. Сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯи меъёри арзишӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ дар ҷадвали 12 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 12. Сатҳҳои ташаккулёфтагии таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯи меъёри арзишӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ

Сатҳ	ГН (гурӯҳи А) (%)	ГО (гурӯҳи озмоишӣ) (%)
1	2	3
Бошууроноаю муассир (баланд)	9,5	13,8
Бетараф (миёна)	14,4	16,5
Бефаъолият (аз миёна паст)	30,6	29,3
Бухронӣ (паст)	45,5	40,4

Натиҷаҳои таҳлили меъёри таҷрибаи маънавий нишон медиҳанд, ки арзишҳои маънавий дар шури донишҷӯён ҷойи пешбарро тамоман ишғол наменамоянд. Тоқатпазирӣ, васеъгии назарҳо, оштинопазирӣ бо камбудии дар худ, самарабахшии натиҷаҳои фаъолият, ҳассоснокӣ ба таври нокифоя рушд ёфтаанд, ки дар бораи суст ифодабии сифатҳои маънавии шахсият гувоҳӣ медиҳад.

Сатҳи ибтидоии ташаккулёфтагии таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро доир ба меъёри амалиявӣ мо дар асоси ошкоркунии ҳавасмандии иштироки донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим, омодагӣ ва муносибат ба фаъолияти чунин навъ таҳлил намудем. Ба донишҷӯёни гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ саволи марбут бо ҳавасмандии онҳо ба иштирок дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим пешниҳод шуд. Ба

донишчӯён зарур буд, ки аз шаклҳои ҷавобҳо ҳамонро интихоб кунанд, ки ба таҳрирот бештар мувофиқат мекард:

- ман ин намуди фаъолиятро дӯст медорам (ба ман маъкул аст);
- баҳои (эроди) манфиро гирифтани намехоҳам;
- дар ин дӯстони ман иштирок мекунам;
- ман мехоҳам, ки ба одамон некӣ кунам;
- интихоб вучуд надорад, зеро ҳамаро ҷалб менамоянд.

Ба посухдиҳандагон инчунин ба саволи зерин ҷавоб додан зарур буд: «Дар кадом ҳолатҳо шумо қаноатмандиро аз иҷрои чунин корҳо ба даст меоред?» ва тасдиқҳои дахлдорро қайд кунанд: а) ҳамеша; б) вақте ки инро ба даст мегиранд; в) дар он ҳолатҳо, ки фоидаи воқеиро аз онҳо мебинам; г) вақте ки ягон хел фоида мегирам; д) ҳеҷ гоҳ, зеро иштирок намекунам. Ваҷҳҳои иштироки донишчӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим дар ҷадвали 13 пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали 13. Ваҷҳҳои иштироки донишчӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим

Ваҷҳҳо	Ҳолҳо	ГН (гурӯҳи А) (%)	ГО (гурӯҳи Б) (%)
1	2	3	4
Мавҷуд набудани ваҷҳҳо	0	15,3	13,7
Мавҷуд будани ҳавасмандии манфиати шахсидошта	1	32,7	28,3
Мавҷуд будани ваҷҳҳои беруна	2	25,4	34,8
Мавҷуд будани ҳавасмандии ботинӣ	3	26,6	23,2

Дар аксарияти мутлақ асосҳои пешбар барои иштирок дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим ваҷҳҳои манфиати шахсидошта ва беруна мебошанд (вақте ки барои ин таҳсин мегӯянд, зеро рафיקони ман иштирок мекунам ва ғ.). Натиҷаҳои бадастомада имкон медианд натиҷагирӣ карда шавад, ки ҳавасмандии ботинӣ, муносибати ба таври воқеӣ бошуурона ба фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим дар донишчӯён ташакул наёфтаанд, аз ҷумла, онҳо на ҳамеша омодаанд, ки ба одамон новобаста аз миллат, мақоми динӣ ва этнофарҳангии онҳо кумак кунанд. Таҳқиқот инчунин муқаррар сохт, ки баъзе донишчӯён дар

чавоб ба саволҳои марбут бо иштироки онҳо дар чорабиниҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим душворӣ кашиданд. Фаровонии иштироки донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим дар ҷадвали 14 пешниҳод шудааст.

«Дар чавоб душворӣ мекашам», дарвоқеъ маънои мавҷуд набудани иштироки посухдиҳандагонро доир ба расонидани дастгирӣ ба одамони эҳтиҷманд дорад. Ба сифати чорабиниҳои аз ҷиҳати маънавӣ муҳимро мо иштирок дар чорабиниҳои хайриявӣ, ба мисли: «Ба наздикон кумак нам», «Некӣ биофар», «Кӯдакро барои мактаб омода мекунем», «Арзи сипос ба собикадор», «Рӯзи худихтиёр», «Марафони корҳои нек» баррасӣ менамоем.

Ҷадвали 14. Фаровонии иштироки донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим

Аксар вақт		Аҳёнан		Ҳеч гоҳ		Дар чавоб душворӣ мекашам	
1		2		3		4	
1. Ман дар чорабиниҳои оид ба расонидани кумак ба одамони эҳтиҷманд иштирок мекунам							
ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)
17,6	13,4	32,4	34,6	37,3	44,4	12,7	17,6
2. Ман кори бисёрро анҷом медиҳам, то ки ба одамон кумак кунам							
ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)
1,4	1,3	25,2	17,8	62,8	69,2	10,6	11,7
3. Ман барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ба мақомотва ташкилотҳои дахлдор мурчиат мекунам							
ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)
17,6	13,4	32,4	34,6	37,3	44,4	12,7	17,6
4. Ман аънаҳои миллӣ ва оилавиро риоя мекунам							
ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)
28,1	28,5	38,7	36,7	29,3	31,7	3,9	13,1

Тавре ки аз маълумоти дар ҷадвал зикргардида бар меояд, чунин далел таваҷҷуҳро ба худ ҷалб мекунад, ки танҳо 6,8% донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ ва 4,9% донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ кӯшиш намекунанд, ки ҳаётро дар атрофи худ беҳтар созанд, ки дар бораи ноҳолами ишғоли мавқеи муассир дар ҷомеа, бартарияти шуури ба майлу рақбатҳо ва кирдорҳои амиқан шахсӣ самтгиридошта гувоҳӣ медиҳад. Инчунин ин

манзара дар бораи сатҳи пасти ташаккулёфтаи меъёри амалии таҷрибаи рафторҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён маълумот дода, дар бораи фаъолияти дучанд барои мурочиат ба сохторҳои ҳокимияти гувоҳӣ медиҳанд. Фоизи пасти посухдиҳандагони эҳтиёҷманд (1,4% донишҷӯёни гурӯҳи А ва 1,3% донишҷӯёни гурӯҳи Б) ба мавҷуд набудани тавачҷуҳ ба татбиқи ҳуқуқҳои иҷтимоии худ ба ҳисоб мераванд. Фоизидонишҷӯёни, «аҳёнан риоякунандаи» анъанаҳои миллӣ ва оилавӣ: 38,7 (ГН) ва 36,7 (ГО) ё онҳоро тамоман «риоянакунанда»: 29,3 (ГН) ва 31,7 (ГО) ба ҳисоб мераванд. Сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯйи меъёри амалӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ дар ҷадвали 15 пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали 15. Сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯйи меъёри амалӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ

Сатҳ	НГ (гурӯҳи А) (%)	ГО (гурӯҳи озмоишӣ) (%)
1	2	3
Бошууроною муассир (баланд)	12,2	20,5
Бетараф (миёна)	22,4	23,5
Бефаъолият (аз миёна паст)	26,3	26,3
Бухронӣ (паст)	39,1	29,7

Маълумоти бадастомадаро дар бораи вазъи таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯйи меъёри амалӣ дар марҳилаи муқарраркунанда шарҳу тавзеҳ дода, мо ба хулоса омадем, ки сатҳи категорияи аз ҷониби мо таҳқиқшуда бо нишондиҳандаҳои паст тавсиф меёбад. Бефаъолияти донишҷӯён дар раванди фаъолияти ҳаётӣ, ки дорои муҳимияти маънавӣ мебошад, бо хусусияти сохтакорона тавзеҳ меёбад.

Иштироки донишҷӯён дар шомҳои мавзӯӣ, озмунҳо, конференсияҳо, экскурсияҳо, чорабиниҳо ба ҷузъи дониши тадбирҳо нигаронида шуда, шавқу завқи омӯзгорон ва падару модарон ба ҷалбкунии донишҷӯён ба фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим вучуд надошта, шаклҳои инноватсионии фаъолият ғайрифаволонистифода шуда, хусусиятҳои

синну солӣ ва психологию педагогии донишчӯён ба назар гирифта намешуданд.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои озмоиши муқарраркунанда, ки дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рудакӣ ва Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб гузаронида шуд, дар бораи он гувоҳӣ медиҳанд, ки донишҳои донишчӯён дар бораи сифатҳои шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ ғанӣ бо сатҳе тавсиф ёфта, ба шуури маъмулие мансуб аст, ки дар ҳаёти воқеӣ ба вуқӯъ пайваस्ताаст. Далели вуқӯд доштани чунин сифатҳои маънавӣ дар донишчӯён, ба мисли: боадолатӣ, раҳмдилӣ, хоҳиши кумак карданро қайд карда, ҳамзамон, таъкид намудан лозим аст, ки ҳузури онҳо дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим бо бефаъолиятӣ, бепарвоӣ, беэътностӣ тавсиф меёбад. Натиҷаҳои таҳлили меъёрию сатҳии нишондиҳандаҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишчӯён дар марҳилаи муқарраркунандаи озмоиш дар ҷадвали 16 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 16. Натиҷаҳои таҳлили меъёрию сатҳии нишондиҳандаҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишчӯён дар марҳилаи муқарраркунандаи озмоиш

Сатҳҳо	ГН (гурӯҳи А)				ГО (гурӯҳи Б)			
	Бошурунаю муассир (баланд)	Бегараф (миёна)	Бефаъолият (аз миёна паст)	Бухронӣ (паст)	Бошурунаю муассир (баланд)	Бегараф (миёна)	Бефаъолият (аз миёна паст)	Бухронӣ (паст)
Эътирофшуда	11,2	24,5	27,1	37,2	12,1	25,2	29,1	33,6
Ҳавасмандсозӣ	13,2	26,2	28,4	3,2	10,3	27,4	29,1	33,2
Арзишӣ	9,8	14,2	30,6	45,4	10,2	15,8	29,3	44,7
Амалӣ	12,2	22,4	26,3	39,1	20,1	23,4	26,8	29,7

Натиҷаҳои озмоиши муқарраркунанда ба зарурати татбиқи шароити педагогии ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишчӯён тавассути муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ишора намуданд.

Омӯзиши сатҳи таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар марҳилаи назоратии озмоиш тавасути методикаҳои таҳхисӣ амал карда шуд, ки дар марҳилаи муқарраркунанда ҳузур доранд. Алгоритми таҳқиқи озмоишӣ, самтнокии мантикии он, таҳлили маълумоти ба даст омада бо хусусиятҳои сохторӣ, сатҳ ва меъёрии падидаи «таҷрибаи маънавӣ» муайян шуданд. Сатҳи донишҳои мазмуни мафҳумҳои «таҷрибаи маънавӣ» ва «ғанигардони таҷрибаи маънавӣ»-идонишҷӯёни ГН ва ГО тавассути методикаи тартибдиҳии луғатномаи мафҳумҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифта, имкон дод, ки тасаввуроти донишҷӯёни ГО дар бораи мафҳумҳои дар боло зикршуда баъди марҳилаи назоратӣ дар донишҳои даркшуда ифода ёбанд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣ имкон дод муқаррар карда шавад, ки фоизи донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ (ба 18,8%) зиёд шуд, ки дар маҷмӯъ донишҳои мазмуни категорияи «таҷрибаи маънави-роҳамчун маҷмӯи сифатҳои шахсият ташаккул доданд, ки ба худтатбиқкунӣ, худтакмилдиҳӣ, муносибати башардӯстона ба одамон, рушди фарҳанги «татбиқи талаботи маънавӣ», «танзими бошуурокаи ғайолияти худ», «азхудкунии арзишҳои фарҳанги маънавӣ» мусоидат менамоянд. Аксарияти донишҷӯён чунин эътиқодно ташаккул доданд, ки шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ ғанӣ – ин имконияти озод будан дар интихоби самтҳои ҳаёти дар заминаи самтнокии маънавии шахсият мебошад.

Дарачаи ташаккулёбии тасаввурот дар бораи таҷрибаи маънавӣ аз ҷониби мо дар донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ мавриди омӯзиш қарор гирифт, ки аз рӯйи тарҳи стандартӣ машғул мешуданд (донишҷӯён ба ҷорабиниҳои тарбиявӣ, ки тобиши шахсии самтнокии маънавиеро, ки аз робита бо таҷрибаи субъективӣ маҳруманд, ҷалб карда мешуданд); омӯзгорон методҳои анъанавии таъсиррасониро ба соҳаи маънавии донишҷӯён, бе истифодаи муносибатҳои шахсиятӣ – меҳвар, шаклҳои муқолимавии қор, методҳои инноватсионии ҷалб ба ғайолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим истифода бурданд. Аз ин ҷо сатҳи донишҳо дар бораи моҳияти таҷрибаи маънавӣ дар донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ ба таври

ночиз (ба 6,6%) зиёд шуда, шумораи донишчӯён ГО, ки дорои донишҳои пароканда дар бораи таҷрибаи маънавӣ мебошанд, ба 21,9% кам шуд.

Шумораи донишчӯёни гурӯҳи назоратӣ, ки донишхояшон дар бораи таҷрибаи маънавӣ порчагӣ буданд, ба 12,9% дар муқоиса бо марҳилаи муқарраркунанда зиёд шуд.

Ташхиси такроран гузаронидашуда имкон дод собит карда шавад, ки шумораи донишчӯёни гурӯҳи озмоишӣ, ки дорои донишҳои сатҳӣ ё пурра мавҷуд набудани онҳо дар бораи мазмуни мафҳуми «таҷрибаи маънавӣ» мебошанд, ба 21,9% дар муқоиса бо донишчӯёни гурӯҳи назоратӣ кам шуд, ки дар он камшавӣ ба 12,9% сурат гирифт.

Ғанигардии таҷрибаи маънавии донишчӯёни гурӯҳи озмоишӣ бо донишҳо дар бораи хусусиятҳои сифатии мафҳумҳои мавриди таҳқиқ бояд қайд карда шавад. Донишчӯёни ГО ба таври кифоя озодона, бо мисолҳо тасвир карда, чунин мафҳумҳоро, ба мисли: «муносибати инсондӯстона ба атрофиён» (68,7%), «муносибати тоқатпазирона ба одамон» (56,3%), «самарабахшӣ дар иҷрои кор» (42,6%), «иштирок дар ғаъолияти аз ҷиҳати ҷамъиятӣ муҳим» (34,2%), «рахмдилӣ ва ҳамдардӣ ба одамоне, ки дар вазъияти душвори ҳаётӣ қарор гирифтаанд» (23,3%) иситифода мебаранд. Аз рӯйи ташхис афзоиши донишчӯёни гурӯҳи назоратӣ, ки сифатҳои шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ ғаниро дуруст муайян карданд, ба қадри ночиз (ба 0,9%) зиёд шуд.

Ҳолатидарки вазъи шахси дигар аз ҷониби донишчӯёни гурӯҳи озмоишӣ дорои таҷрибаи маънавии инсонӣ бо чунин сифат, ба мисли: қобилият ба ҳамдардӣ ва дарки ҳолати инсонӣ дигар (ба 18,1%) тавсиф меёбад, муайян карда шуд. Бояд қайд кард, ки шумораи донишчӯёни гурӯҳи озмоишӣ, ки ба чунин сифатҳои шахсиятӣ, ба мисли: «тоқатпазирӣ», «эҳтиром ба одамони дигар» (ба 7,5%) моиланд, зиёд гардид.

Ҳамаи гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, қайд кардан зарур аст, ки мавҷуд набудани тасаввуроти дақиқ дар донишчӯёни гурӯҳи озмоишӣ дар бораи категорияҳои «таҷрибаи маънавӣ», «ғанигардонии таҷрибаи

маънавӣ»то иштирок дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим бо андарёфт иваз шуда, таҷрибаи амалиро дар ин намуди фаъолият арзёбӣ менамоем. Афзоишҳои нишондиҳандаҳои ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯёни ГН ва ГО доир ба меъёри арзиши ахлоқӣ дар марҳилаи назоратии кори озмоишӣ дар ҷадвали 17 пешниҳод шудааст.

Методи гузаронидани пурсиш ба мо имкон дод, ки вачҳҳои иштироки донишҷӯёнро дар фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим муқаррар карда шавад. Натиҷаҳои таҳлили гузаронидашуда ба афзоиши назарраси донишҷӯёни ГО ишора мекунад, ки ба онҳо иштирок кардан дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ «маъқул аст», зеро ман талаботро ба расонидани кумак ба одамон эҳсос мекунам ва камшавии шумораи посухдиҳандагонро ишора мекунад, ки дар асоси нигаришҳои «то ки омӯзгорон сарзаниш накунад» ё «интиҳоб нест, зеро ҳамаро ҷалб менамоенд», «барои он ки дӯстони ман иштирок мекунад» амал мекунад. Афзоиши шумораи донишҷӯёни гурӯҳи Б, ки «ҳамеша» аз иҷрои фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим қаноатмандиро ба даст меоранд, ва камшавии шумораи донишҷӯёне, ки мехоҳанд ба кори мазкур ҷалб шаванд, «вақте ки дар он ҷоидаи воқеиро мебинанд» ё тамоман иштирок накунад ба мушоҳида мерасад.

Ҷадвали 17. Афзоиши нишондиҳандаҳои ғанигардии таҷрибаи маънавиидонишҷӯёни ГН ва ГО доир ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар марҳилаи назоратии кори озмоишӣ

Сатҳ	НГ (гурӯҳи А) (%)	ГО (гурӯҳи озмоишӣ) (%)
1	2	3
Бошууроноя муассир (баланд)	18,1	24
Бетараф (миёна)	32,4	42,4
Бефаъолият (аз миёна паст)	24,2	18,3
Бухронӣ (паст)	25,3	15,3

Дар асоси таҳқиқот зиёдшавии ночизи шумораи донишҷӯёни гурӯҳи зати муқаррар карда шуд, ки дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ, дар асоси мандиҳои ботинӣ, иштирок мекунад. Вачҳҳои иштирок дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим дар ҷадвали 18 пешниҳод шудаанд ва афзоиши

ккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯйи меъёри ҳавасмандӣ дар ҳоли назоратӣ ва озмоишӣ дар марҳилаи назоратии озмоиш дар ҷадвали 19 иҷод шудааст.

Ҷадвали 18. Ваҷҳҳои иштирок дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим

Т\р	Ваҷҳҳо	Ҳолҳо	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)
1.	Мавҷуд набудани ваҷҳҳо	0	15,3	13,7	12,3	4,6
2.	Мавҷуд будани ҳавасмандиҳои ба таҷриба асосёфта	1	32,7	28,3	32,1	21,5
3.	Мавҷуд будани ваҷҳҳои беруна	2	25,4	34,8	35,8	45,1
4.	Мавҷуд будани ҳавасмандиҳои ботинӣ	3	26,6	23,2	19,8	28,8

Ҷадвали 19. Динамикаи ташаккулёбии таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯйи меъёри ҳавасмандӣ дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар марҳилаи назоратии озмоиш

Сатҳ	ҒН (гурӯҳи А)(%)	ҒО (гурӯҳи Б) (%)
1	2	3
Бошууроноаю муассир (баланд)	24	32,5
Бетараф (миёна)	42,4	37,2
Бефаъолият (аз миёна паст)	18,3	18,7
Бухронӣ (паст)	15,3	11,6

Зиёдшавии шумораи донишҷӯёне, ки ба сатҳи баланди ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавий аз рӯйи меъёри ҳавасмандӣ (дар гурӯҳи Б афзоиши 22,2%, дар гурӯҳи А – 10,8%) расиданд, ба қайд гирифта шуд.

Ба натиҷаҳое, ки зимни омӯзиши сатҳи ташаккулёбии таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯйи меъёри арзишӣ бо кумаки методи М. Рокич «Самтгириҳои арзишӣ» ба даст омаданд, мурочиат мекунем. Ҳадафи гузаронидани пурсиши донишҷӯён омӯзиши арзишҳои маънавий бо кумаки гурӯҳбандии бевоситаи рӯйхати арзишҳои ҳадафнок махсуб

меёфт. Натиҷаҳои гурӯҳбандии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз ҷониби донишҷӯён дар ҷадвали 20 пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали 20. Натиҷаҳои рутбавандии арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз ҷониби донишҷӯён

Т/р	Арзишҳои терминалии маънавӣ	Ҷойи ишғолшаванда то озмоиш	Ҷойи ишғолшаванда то озмоиш	Ҷойи ишғолшаванда баъди озмоиш	Ҷойи ишғолшаванда баъди озмоиш
		ГН	ГО	ГН	ГО
1	2	3	4	5	6
1	Ҳаёти дӯстдоштаи фаёл	8	9	8	2
2	Хиради ҳаёти	18	16	13	9
3	Саломатӣ	7	5	1	6
4	Кори шавқовар	6	4	3	1
5	Зебоии табиат ва санъат	15	13	14	12
6	Муҳаббат	12	10	11	10
7	Ҳаёти аз ҷиҳати моддӣ таъмин	2	3	6	13
8	Мавҷуд будани дӯстони хуб ва вафодор	3	2	2	14
9	Этирофи ҷамъиятӣ	5	7	7	17
10	Маърифат	16	14	12	9
11	Ҳаёти маҳсулноқ	9	8	9	16
12	Рушд	17	17	15	7
13	Вақтхушиҳо	4	6	4	15
14	Озодӣ	1	1	5	18
15	Ҳаёти хушбахтонаи оилавӣ	13	15	17	8
16	Хушбахтии дигарон	14	12	16	4
17	Эҷодкорӣ	10	11	10	3

Дар асоси таҳқиқот муқаррар карда шуд, ки тамоюли бартаридоштаи арзиши донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратиро дар марҳилаи назоратӣ арзиши «саломатӣ» ишғол намуд (мавқеи монандро арзиши мазкур дар марҳилаи муқарраркунанда низ ишғол намуд). Чунин арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ, ба мисли: «рушд», «маърифат», «кори шавқовар» барои донишҷӯёни ҳарду гурӯҳ баъди озмоиш муҳим гардиданд. Боиси тавачҷуҳ мустаҳкамшавии мавқеъҳо доир ба дараҷаи муҳимияти субъективии чунин арзишҳо, ба мисли:

«хаёти хушбахтонаи оилавӣ», «хушбахтии дигарон», «эҷодкорӣ», «боварӣ ба худ» барои донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ шуд.

Гурӯҳи чунин арзишҳо, ба мисли: «зебоии табиат ва санъат», «хиради хаётӣ» ба якчанд мавқеъҳо баланд шуд ва чунин арзишҳои муҳим, ба мисли: «хаёти аз ҷиҳати моддӣ таъмин», «вақтхушиҳо», «озодӣ» дар шуури донишҷӯён яке аз ҷойҳои охиrho ишғол намуданд.

Маълумоти ташхисӣ нисбат ба гурӯҳбандии арзишҳои маънавий аз ҷониби донишҷӯён дар бораи он гувоҳӣ медиҳанд, ки барои онҳо «тарбиянокӣ», «боигарии маънаӣ», «хассосӣ», «тоқатпазирӣ», «худназораткунӣ» муҳим гардиданд. Мавқеъҳои худро чунин арзишҳо, ба мисли: «мустақилият», «ичрокунандагӣ», «хушбахтии хаётӣ», «дархостҳои баланд» аз даст доданд. Мавқеи чунин арзишҳо, ба мисли: «хирад», «ҷуръатнокӣ», «васеъгии назарҳо» амалан тағйир ёфт. Натиҷаҳои гурӯҳбандии арзишҳои маънавий-ахлоқӣ дар ҷадвали 21 пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали 21. Натиҷаҳои гурӯҳбандии арзишҳои маънавий-ахлоқӣ

№ №	Арзишҳои маънавий-ахлоқӣ	Ҷойи ишғол-шаванда то озмоиш	Ҷойи ишғол-шаванда то озмоиш	Ҷойи ишғол-шаванда баъди озмоиш	Ҷойи ишғол-шаванда баъди озмоиш
		ГН	ГО	ГН	ГО
1	2	3	4	5	6
1.	Дақиқкорӣ	6	4	5	6
2.	Тарбиянокӣ	7	9	7	1
3.	Дархостҳои баланд	17	16	16	12
4.	Хурсандии хаётӣ	3	1	2	18
5.	Иҷрокунандагӣ	2	3	1	6
6.	Мустақилият	1	2	6	14
7.	Оштинопазирӣ ба камбудии худ ва дигарон	16	15	17	15
8.	Маълумотнокӣ	4	5	3	10
9.	Боигарии маънаӣ	12	14	18	2
10.	Хирад	11	10	10	11

11.	Худназораткунӣ	5	6	4	7
12.	Чуръатнокӣ	13	10	11	16
13.	Иродаи қавӣ	8	7	5	13
14.	Тоқатпазирӣ	10	9	9	3
15.	Васеъгии назарҳо	14	12	13	17
16.	Ростқавлӣ	9	8	8	4
17.	Самарабахшӣ дар корҳо	19	17	14	8
18.	Ҳассосӣ	15	13	12	5

Маъламоти бадастомадаи таҷрибавӣ имкон медиҳад, ки симои арзишии донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ баъди марҳилаи назоратӣ муайян карда шавад. Самтҳои бартаридоштаи ҳаётии донишҷӯёни синну соли мавриди омӯзиш мо: «боигарии маънавӣ», «тарбиянокӣ», «тоқатпазирӣ», «ҳассосӣ», «ростқавлӣ» гардиданд, ки дар муқоиса бо афзалиятҳои арзишии донишҷӯён дар марҳилаи муқарраркунанда дар бораи тағйироти суратгирифта дар самтҳои арзишӣ ба манфиати ғанигардони таҷрибаи маънавии онҳо гувоҳӣ медиҳад. Масалан, донишҷӯ П. баъди иштирок дар фаъолият доир ба эҷоди лоиҳаи «Низоми тарбияи таҳаммулпазирӣ дар муҳити ҷавонон» чунин қайд кард: «Танҳо таҳаммулпазирӣ ва тарбиянокӣ имкон медиҳад, ки ба одамони дигар гӯш карда, онҳо шунида шаванд, ба туфайли ин сифатҳо мо шахсиятҳои аз ҷиҳати маънавӣ ғани мешаваем», Ин падида ба туфайли бартарияти арзишҳои маънавии ҷавонони синну соли мавриди омӯзиши мо тафовутдоранд, имконпазир гардид. Чунин арзишҳо, ба мисли: «ростқавлӣ», «ҳассосӣ», «масъулиятнокӣ», «тарбиянокӣ», «ичроқунандагӣ» дар шури донишҷӯён мутобиқан мавқеҳои ибтидоиро ишғол менамоянд, ки дар бораи самтҳои маънавию ахлоқии онҳо гувоҳӣ медиҳад.

Тибқи натиҷаҳо, ки дар ҷараёни марҳилаи назоратии озмоиш ба баст омаданд, арзишҳои маънавӣ дар шури донишҷӯён мавқеҳои баландро ишғол менамоянд, ки таъсири мусбати фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳимро ба ғанигардии таҷрибаи маънавӣ собит месозад.

Аксарияти донишчӯён қайд намуданд, ки инсони аз ҷиҳати маънавӣ ғанӣ – ин на он нафаре аст, ки исроркорона дар бораи корҳои нек изҳор мекунад, балки он нафарест, ки кирдорҳои некро содир карда, онҳоро эълон накарда, бо даъвати қалб ба кӯдакон, маъюбон, одамони пиронсол кумак расонида, дар чорабиниҳои хайриявӣ иштирок мекунад. Афзоиши нишондиҳандаҳои ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишчӯён ГН ва ГО аз рӯи меъёри арзишӣ дар марҳилаи назоратии кори озмоишӣ дар ҷадвали 22 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 22. Афзоиши нишондиҳандаҳои ғанигардии таҷрибаи маънавии донишчӯёни ГН ва ГО аз рӯи меъёри арзишӣ дар марҳилаи назоратии кори озмоишӣ

Сатҳ	ГН (гурӯҳи А) (%)	ГО (гурӯҳи озмоишӣ) (%)
1	2	3
Бошууроною муассир (баланд)	20,6	28,4
Бетараф (миёна)	26,8	36,5
Бефаъолият (аз миёна паст)	28	18,6
Бухронӣ (паст)	24,6	16,5

Маълумоти таҷрибавӣ дар бораи вазъи меъёри арзишии таҷрибаи маънавии донишчӯён дар бораи он гувоҳӣ медиҳад, ки донишчӯёни дар таҳқиқи озмоишӣ иштироккарда дар марҳилаи назоратӣ то дараҷаи бештар ба нисбат додани худ ба самтҳои арзишии шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ ғанитар, назар ба марҳилаи муқарраркунанда тамоюл доранд.

Вазъи мазкур дар натиҷаҳои низ асос меёбад, ки зимни омӯзиши сатҳи ташаккулёбии таҷрибаи маънавии донишчӯён доир ба меъёри амалӣ ба даст омадаанд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда дар бораи афзоиши назарраси шумораи донишчӯёни ГО, ки «аксар вақт» дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ иштирок мекунанд (39,5%), гувоҳӣ медиҳад. Дар гурӯҳҳои, ки дар речаи анъанавӣ машғул мешаванд, афзоиш 22% ташкил дод. Ин аз он вобаста аст, ки гурӯҳҳои донишчӯёни А ба фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ амалан

чалб карда нашуданд. Камшавии шумораи донишҷӯёни гурӯҳи Б ба қайд гирифта шуд, ки «ҳеч гоҳ кӯшиш намекунанд ба одамон кумак расонанд (дар гурӯҳи Б ба 26,3%, дар гурӯҳи А – ба 7,8%). Натиҷаҳои таҳқиқ ба 26,7% шумораи посухдиҳандагони ГО ишора мекунанд, ки «аксар вақт барои кумак барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ба мақомот ва ташкилоти дахлдор муроҷиат мекунанд». Далели мазкурро бо он тавзеҳ додан мумкин аст, ки ба донишҷӯёне, ки дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим иштирок мекунанд, барои ба даст овардани иттилооти лозима, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ногузир рост меояд, ки бо сохторҳои ҳокимиятӣ ва мақомоти гуногуни иҷтимоӣ робита барқарор созанд.

Ҷоизаи баланди посухдиҳандагони ба ин эҳтиҷоманд ба мавҷуд будани манфиатнокӣ ба татбиқи ҳуқуқҳои граждании худ ишора менамоянд. Дар гурӯҳи назоратӣ аз рӯйи ин нишондиҳанда 0,1% ташкил медиҳад. Ба 23,4% шумораи донишҷӯёни ГО, «ҳеч гоҳ анъанаҳои оилавино риоя накардаанд» ва ба 11,8% - шумораи донишҷӯёни ГН кам шуданд. Сатҳи иштироки донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим дар ҷадвали 23 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 23. Сатҳи иштироки донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим

Аксар вақт		Аҳён		Ҳеч гоҳ		Дар ҷавоб душворӣ мекашам	
1		2		3		4	
1. Ман дар ҷорабиниҳои оид барасонидани кумак ба одамони эҳтиҷоманд иштирок мекунам							
19,8	52,9	38,7	41,3	34,0	4,8	7,5	1,0
2. Ман кори бисёрро анҷом медиҳам, то ки ба одамон кумак кунам							
ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)
5,7	34,9	30,2	31,6	33,0	9,7		
3. Ман барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ба мақомот ва ташкилотҳои дахлдор муроҷиат мекунам							
ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)
13	28,0	22,6	42,4	67,4	18,4	8,7	11,2
4. Ман анъанаҳои миллӣ ва оилавино риоя мекунам							
ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)

30,3	46,5	46,9	44,2	19,2	JU	3,6	1,0
------	------	------	------	------	----	-----	-----

Ба даст овардани маълумоти объективӣ дар бораи сатҳи рушди таҷрибаи маънавии донишҷӯён доир ба меъёри амалӣ тавассути методи чамъбасткунии хусусиятҳои мустақилонаи коршиносон аз «ҷумлаи омӯзгорони донишгоҳ, падару модарон, намояндагони ҷомеа» амалӣ карда шуд. Таҳлили маълумоти бадастомада имкон дод, ки арзиши миёнаи арзёбии коршиносӣ аз рӯйи ҳамаи нишондиҳандаҳои фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим муайян карда шуда, онҳо бо натиҷаҳои марҳилаи муқарраркунанда муқоиса карда шаванд. Шарҳу тавзеҳи ҷавобҳои коршиносон имкон медиҳанд, ки дар бораи афзоиши шумораи донишҷӯёни гурӯҳи Б, «аксар вақт ба мақомоти иҷтимоӣ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ муроҷиаткунанда» (ба 26,7%), «ичроқунандагони кори бисёр, то ки ба одамон ягон хел кумак кунанд» (ба 30,0%) ва дар бораи камшавии шумораи донишҷӯёни гурӯҳи Б, «ҳеҷ гоҳ барои кумаккунӣ ба одамони эҳтиҷманд иштирок намекунанд» (ба 39,6%), «ҳеҷ гоҳ анъанаҳои оилавино риоя намекунанд» (ба 23,4%) хулоса бароварда шаванд. Бояд диққат дод, ки нишондиҳандаҳои шуморавӣ дар гурӯҳи А мавриди тағйироти назаррас қарор нагирифтанд.

Маълумоти оморие, ки дар марҳилаи назоратии озмоиш ба даст омаданд, суҳбатҳои шахсӣ бо донишҷӯён дар бораи баландшавии назарраси сатҳи ташаккулёбии таҷрибаи маънавии донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ доир ба меъёри амалӣ, инчунин дар бораи он, ки амалҳои онҳо акнун бо он «маҷмӯи арзишҳо» ва он малакаҳои амалӣ муайян шудаанд, ки онҳоро дар раванди фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим ба даст овардаанд, гувоҳӣ медиҳанд.

Афзоиши нишондиҳандаҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ ва озмоишӣ доир ба меъёри амалӣ дар ҷадвали 24 пешниҳод шудааст.

Чадвали 24. Инкишофи нишондиҳандаҳои ташаккулёбии таҷрибаи маънавии донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ ва озмоишӣ доир ба меъёри амалӣ

Сатҳ	ГН (гурӯҳи А) (%)	ГО (гурӯҳи озмоишӣ) (%)
1	2	3
Бошууроноаю муассир (баланд)	19,4	38,6
Бетараф (миёна)	32,3	32,4
Бефаъолият (аз миёна паст)	24,3	18,8
Бухронӣ (паст)	24	10,2

Нишондиҳандаҳои миёнаи ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар чадвали 25 ва расмҳои 2 ва 3 пешниҳод шудаанд.

Чадвали 25. Нишондиҳандаҳои миёнаи ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар марҳилаҳои муқарраркунанда ва назоратии озмоиши педагогӣ

Сатҳ	Марҳилаи муқарраркунанда (%)		Марҳилаи назоратӣ (%)	
	ГО (гурӯҳи Б)	ГН (гурӯҳи Б)	ГО (гурӯҳи А)	ГН (гурӯҳи А)
1	2		3	
Бошууроноаю муассир (баланд)	13,2	11,6	30,9	18,2
Бетараф (миёна)	22#	21,8	37,1	30,4
Бефаъолият (аз миёна паст)	28,6	28,1	18,6	25,8
Бухронӣ (паст)	353	38,5	13,4	25,6

Бо мақсади собит сохтани хулосаҳои нуктаҳои аз ҷониби мо барои собитсозии фарзияи таҳқиқот истифодашаванда мо методҳои дуюмдараҷаи коркарди омории маълумоти озмоиширо ба кор бурдем. Вазифаи мо аз муқоисаи тақсимооти фаровонии фоизи маълумот иборат буд.

Тибқи чадвали арзишҳо – меъёри ҳудудӣ (бухронӣ), ки ба эҳтимолиятҳои гуногуни ҳатогии қобили қабул ва дараҷаҳои гуногунии озодӣ мувофиқат мекунанд, мо ошкор кардем, ки арзиши дар таҳқиқоти

мо бадастомадаи дар гурӯҳи озмоишӣ то дараҷаи зиёд аз арзиши чадвалии дараҷаҳои озодӣ хеле зиёд буда, дар гурӯҳи назоратӣ камтар аст, яъне натиҷаи афзоиш ночиз аст.

Ҳамин тариқ, таҳлили сифатии ташхисҳои муқоисақунанда ва коркарди ташхисии натиҷаҳо самарабахшии кори таҳқиқоти гузаронидашударо доир ба ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён тавассути нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ нишон медиҳад. Тамоюли баландшавии сатҳи таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар марҳилаи назоратии кори озмоишӣ дар бораи самарабахшии амсилаи сохтори аз ҷониби мо таҳияшудаи ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён тавассути нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ зимни истифодаи маҷмӯи шароити муайян кардашудаи педагогӣ гувоҳӣ медиҳад. Ин асос медиҳад чунин ҳисобида шавад, ки вазифаҳои дар таҳқиқот гузошташуда иҷро гардида, фарзияи пешниҳодшудаи назариявӣ тасдиқи амалии худро ёфт.

Хулосаи боби дуюм

Дар ҷараёни кори гузаронидашудаи озмоишӣ тасдиқи амсилаи ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён тавассути нерӯи педагогии муҳимти бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ амалӣ карда шуда, вазифаҳои гузошташуда ҳал шуда, хулосаҳои зер ба даст омаданд:

1. Маҷмӯи интихобшуда ва асоснокшудаи методикаҳои ташхисӣ, ки ба муайян кардани афзоиши нишондиҳандаҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён нигаронида шуданд, ҳам дар марҳилаи муқаррарқунанда, ҳам дар марҳилаи назоратии озмоиш мавриди истифода қарор гирифт; сатҳи ташаккулёбии таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯи меъёрҳои ҳавасмандӣ, арзишӣ ва амалӣ дар асоси методикаҳои муосири ташхисӣ андозагирӣ карда шуд, ки тавассути онҳо самарабахшии кори гузаронидашудаи озмоишӣ собит карда шуда,

афзоиши мусбати натиҷаҳои раванди ғанигардии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар бораи собит шудани фарзия гувоҳӣ медиҳад.

2. Бо мақсади санҷиши самарабахшии шароити педагогии ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ ташкил карда шуд, марҳилаҳои кори озмоишӣ муайян карда шуданд: муқарраркунанда (муайян кардани ҳадаф, вазифаҳо, таҳияи алгоритм ва шароити гузаронидани таҳқиқот, муайян кардани сатҳи ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯйи меъёрҳои муайяншуда, таъмини инфрасохтор, муайян кардани ҷаҳорҷӯби замони кори озмоишӣ ва ғ.); марҳилаи ташаккулдиҳанда (ҷамъбасти маълумоти дар ҷараёни марҳилаи муқарраркунанда бадастомада, татбиқи шароити педагогие, ки ба баланд бардоштани сатҳи таҷрибаи маънавии донишҷӯён нигаронида шудаанд; марҳилаи назоратӣ (арзёбии натиҷаҳо аз рӯйи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои муайян кардашуда, таҳлили натиҷаҳои татбиқи шароити педагогӣ, ҷамъбасти натиҷаҳо ва муқосисаи онҳо бо ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳқиқот, ифодаозии хулосаҳо).

3. Сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавии дар аксарияти донишҷӯён бартаридошта аз рӯйи меъёрҳо муайян ва ошкор карда шуданд.

Аз рӯйи меъёри арзишҳои ахлоқӣ сатҳи бухронӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи озмоиш (гурӯҳи А– 37,2%, гурӯҳи Б–33,6%) ба он ишора кард, ки донишҷӯи гурӯҳи дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавии шахсият ҳамчун восита барои худшиносии нерӯи маънавии худ, инчунин қобилият ба таҷриба, маҳорати мустақилона гузоштани ҳадафи худрушдидии маънавий ба сатҳи нерӯи интиҳобшудаи маънавий ва арзишҳои ба он хос мувофиқат намекарданд. Аз рӯйи сатҳи меъёри ҳавасмандӣ (гурӯҳи А–32,2%, гурӯҳи Б–33,2%) дар донишҷӯёни ГН ва ГО донишҷӯ сатҳӣ, нофаҳмо, дар бораи таҷрибаи маънавий, дар бораи ҷамъбасти таҷрибаи маънавий ҳамчун дар бораи мафҳуми бо он ба таври ҷудонашаванда алоқаманд; ҷавобҳои бемантиқ дар бораи сифатҳои шахсияти аз ҷиҳати маънавий ғанӣ ба қайд гирифта шуданд, ки дар

бораи мавҷуд набудани донишҳо дар бораи фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим, тасаввурот дар бораи арзишҳо, фарҳанг, ҷорабиниҳои хайриявӣ, ҳадамоти иҷтимоӣ, кумаки психологӣ дар аксарияти донишҷӯёни мавриди озмоиш қароририфта гувоҳӣ медиҳад.

Аз рӯйи меъёри арзишӣ сатҳи бухронӣ (гурӯҳи А– 45,4%, гурӯҳи Б– 44,7%) онро нишон дод, ки чунин арзишҳои фарҳанги маънавӣ, ҳамчун ҳаёти фаъол (пуррагӣ ва ғановати ҳаёт), хушбахтии дигарон (некӯаҳволӣ, рушд ва такмили одамони дигар, тамоми халқ, тамоми инсоният дар маҷмӯъ), эътирофи ҷамъиятӣ (эҳтироми атрофиён, гурӯҳ), рушд (қор аз болои худ, такмили доимии ҷисмонӣ ва маънавӣ), мавқеи ҳаётӣ, зебоии табиат ва санъат, муҳаббати маънавӣ дар шуури донишҷӯёни синну соли мавриди омӯзиш ҷойҳои охир (10 – 15)-ро ишғол менамоянд. Аз рӯйи меъёри амалӣ сатҳи бухронӣ (гурӯҳи А–39,1 %, гурӯҳи Б– 32,6%) дар бораи фаъолнокии пасти маънавии донишҷӯён, дар бораи майл надоштани онҳо дар ишғоли мавқеи фаъол дар ҷомеа, дар бораи мавҷуд будани шуурнокии нопурраи донишҷӯён дар аксарияти посухдиҳандагон гувоҳӣ медиҳад.

4. Дар ҷарҷаёни қори озмоишӣ маҷмӯи шароити педагогие татбиқ шудд, ки ба баланд бардоштани самарабахшии раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён нигаронида шудааст:

- муҷбрамшавии мавқеи субъектии донишҷӯён ва фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим;
- ғанигардонии мазмунии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ бо маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ ва маънавӣ муҳим;
- дастгирии педагогии раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ.

5. Натиҷаҳои қори озмоишӣ ҷамъбаст қарда шуда, мавриди таҳлил қарор гирифтанд.

Муқоисаи маълумоте, ки дар марҳилаи муаррарқунандаи озмоиш бо натиҷаҳои марҳилаи назоратӣ ба даст омаданд, ба тағйироте ишора мекунад, ки дар сатҳи ташаккулёбии таҷрибаи маънавии донишҷӯёни

гурӯҳи озмоишӣ аз рӯйи меъёри арзишҳои ахлоқӣ сурат гирифт. Сатҳи баланди ташаккулёфтаи донишҳо дар бораи таҷрибаи маънавӣ ба 11,8% донишҷӯёни гурӯҳи Б ва ба 6,9% донишҷӯёни гурӯҳи А баланд шуд. Сатҳи бухронӣ (паст) ба 18,3% дар донишҷӯёни гурӯҳи Б ва ба 11,9% дар донишҷӯёни гурӯҳи А кам шуд. Шумораи донишҷӯёни аз рӯйи меъёри ҳавасмандӣ, ки дар сатҳи паст (ниҳой) қарор гирифта буданд, (ба 16,9% дар ГН ва ба 21,6% дар ГО) кам шуда, шумораи донишҷӯёне, ки ба сатҳи бошууроноя муассири ташаккулёби таҷрибаи маънавӣ аз рӯйи меъёри ҳавасмандӣ ноил шуда буданд, афзоиш ёфт (дар гурӯҳи Б афзоиш ба 22,2%, дар гурӯҳи А – ба 10,8%-ро ташкил дод). Натиҷаҳои меъёри арзишӣ, ки дар чараёни марҳилаи назоратӣ ба даст омаданд, ба он ишор мекунанд, ки арзишҳои фарҳанги маънавӣ дар шуури донишҷӯён мавқеъҳои аз ҳама охиристо ишғол накарда, ҷунбиши мусбати дарки «таҷрибаи маънавӣ», «ғанигардии таҷрибаи маънавӣ» дар «мачмӯи арзишҳо»-и донишҷӯён сурат гирифт (афзоиш дар гурӯҳи Б аз рӯйи сатҳи бошууроноя муассир 18,2%, дар гурӯҳи А – 10,8%-ро ташкил дод); шумораи донишҷӯёни дар сатҳи бухронӣ (паст) қароргирифта кам шуд (дар гурӯҳи Б – 28,2%, дар гурӯҳи А – 20,8%); шумораи донишҷӯёне, ки дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим иштирок карданд, дар асоси ҳавасмандии ботинӣ зиёд шуд, ки самарабахшии шароити корбастшудаи педагогиро собит месозад. Мониторинги сатҳи ташаккулёфи таҷрибаи маънавӣ аз рӯйи меъёри амалӣ дар асоси шарҳу тавзеҳи ҷавобҳои коршиносон ва донишҷӯён ба зиёдшавии шумораи донишҷӯёни ГО ишора мекунанд, ки ба одмаони эҳтиҷманд, кӯдакон, собиқадорон, риоякунандагони анъанаҳо кумак мекунанд (афзоиш аз рӯйи меъёри амалӣ дар гурӯҳи Б – 18,5%, дар гурӯҳи А – 7,2%-ро ташкил дод); сатҳи бухронӣ (паст) дар гурӯҳи Б – 19,5%, дар гурӯҳи А – 7,2% кам шуд.

Барои собитсозии самарабахшии кори озмоишӣ ва тасдиқи муҳимияти боэътимоди тағйироти суратгирифта аз ҷониби мо методи омории ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот мавриди истифода қарор гирифт.

Методи мазкури омили математикӣ аз ҷониби мо бо мақсади муқоисаи тақсимои фоидаи маълумот ва имконияти истисно кардани хатогиҳои эҳтимоли ғайри амалисозии коркарди омили маълумот мавриди истифода қарор гирифт.

ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ ВА ТАВСИЯҲО

Қорҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ нишон медиҳанд, ки ғайри гардонидани таҷрибаи шуури миллии хонандагон дар муҳити таълимии гуногунфарҳангӣ ба муносибатҳои ҳамгирошуда ва фарҳангӣ, ки ба фарҳангмувофиқӣ, муназзамӣ, фардӣ, асоси эҳсосоти мушбати донишҷӯён, ки давомнокии таҷрибаи шахсиро муайян мекунад, асос ёфтааст, аз рӯи сатҳи сохторӣ-қисматҳои худ чунин ифода мешаванд: мақсаднокӣ (ғайри гардонидани таҷрибаи маънавии донишҷӯён), муносибат, принципҳо, самтҳо) ва сохтори баҳодихӣ (таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯи меъёрҳои ҳавасмандӣ, арзишӣ ва амалия).

Технологияҳои муосири антропологии татбиқшаванда (муқолама, таҷрибавӣ, лоихавӣ-таҳқиқотӣ, тарбияи маънавий-ахлоқӣ) дорои механизмҳои бозгашт мебошанд, ки имкон медиҳанд таҷрибаи донишҷӯён ба талаботи фарҳангии муосир мутобиқ карда шаванд. Маълумоти таҷрибавии бадастомада имкон медиҳад, ки тасвири арзишҳои донишҷӯёнро гурӯҳи таҷрибавӣ пас аз марҳилаи назорати таҷриба эҷод карда шавад. Муҳимтарин самтҳои ҳаёти донишҷӯён инҳо буданд: «сарвати маънавий», «маърифат», «таҳаммулпазирӣ», «ҳассосият», «инсоф», ки дар афзалиятҳои арзишманди донишҷӯён дар марҳилаи муайянкунӣ зоҳир ёфта, ба ғайри гардонидани таҷрибаи маънавии онҳо мусоидат мекунад.

Дар диссертатсия тавсияҳои зерин пешниҳод шудаанд, ки барои ғайри гардонидани таҷрибаи шуури миллии донишҷӯён дар муҳити

таълимии бисёрфарҳангии донишгоҳ дар чараёни таълиму тарбия мусоидат мекунад.

Муҳити таълимии бисёрфарҳангии донишгоҳ имкон медиҳад, ки омилҳои иҷтимоию сиёсӣ, психологию педагогӣ, ки таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёнро ғанӣ мегардонанд, муайян карда шавад:

1. Мавқеи ҳуди донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангӣ ба аз худ намудану ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён афзалият пайдо мекунад.

2. Омӯзиш, ҷамъбасти натиҷаҳо ва паҳнкунии таҷрибаи минтақавӣ ва ҷумҳурӣ доир ба таҷрибаи ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯён ва дар ҳамин асос таҳияи консепсияи тарбияи ахлоқӣ бо назардошти анъанаи тарбияи миллӣ.

3. Ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён чун раванди ҳадафмандонаи дастгирии педагогии афзудани мазмуни арзишию маъноии нерӯи субъектии худрушдиҳии шахсият мебошад, ки ба фаъолияти ҳуди донишҷӯён асос ёфта, дар заминаи аз ҷиҳати инсоншиносӣ болоравандаи муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ амалӣ мешавад.

4. Амсилаи сохтори ба фаъолият нигаронидашудаи ғанигардони таҷрибаи ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар муносибати ҳамгироёнаю фарҳангшиносӣ асос меёбад, ки принсипҳои фарҳангсалоҳдид, низомнокӣ, фардисозӣ, ба таҷрибаи шахсӣ асосёфтаи маънавӣ, заминаи мусбати рафтори донишҷӯёнро муайян месозад.

5. Меъёрҳои самарабахшии маҷмӯи шароити педагогии ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ, ки қабул шудаанд, ба рушди шахсияти таълимгирандагон мусоидат менамоянд.

6. Заминаи ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён аз ҷониби мо ҳамчун раванди дастгирии ҳадафмандонаи педагогии

афзудани мазмуни арзишии хушрушддиҳии шахсият дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ фаҳмида мешавад.

7. Исбот карда шуд, ки имкониятҳои воқеӣ ва захираҳои ошкоршудаи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён, ки тасаввуроти муосири илмиро дар бораи ҳадафҳо, принципҳо, методҳои татбиқи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ ва тарбияи маънавӣ-хлоқии донишҷӯён пурра месозанд, таъсири муассир доранд.

8. Маҷмӯи шароитҳои педагогӣ (мавқеи шахсии ҳуди донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ муҳимми таҳсилотӣ, амалисозии ғанигардони мазмун ва муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти шахсият бо маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати маънавӣ муҳим, лоиҳасозӣ ва дастгирии маънавии раванди ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ), ки ба сифати танзмкунандаи тачрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳ хизмат мекунанд, муайян карда шуд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот дар амал

Ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар сурате самараи дилхоҳ медиҳад, ки агар:

– муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ имкон медиҳад, ки омилҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва психологию педагогии тачрибаи ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯён муайян карда шавад.

– стратегияи фаъолияти муассисаи таҳсилоти олии касбӣ аз нуқтаи назари муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ бо истифода аз анъанаҳои этникӣ амалӣ карда шавад.

– дастгирии педагогии раванди ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ лоиҳасозӣ карда шавад.

– чаҳорчӯбаи раванди ташаккули маҳоратҳои педагогии омӯзгорони муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бо назардошти муносибати инфиродӣ ба банақшаگیرӣ, ташкили тарбияи шуурнокии миллии донишчӯён бо истифодаи анъанаҳои миллӣ таҳия ва назорат карда шавад.

– сохтори таҷрибаи маънавӣ бо меъёрҳои ҳавасмандсозӣ ва арзишӣ муаррифӣ шуда, вазҳҳои худшиносӣ ва худрушддиҳии маънавӣ, муносибати арзишӣ ба олами атроф, самтнокии маънавии амалҳо ва кирдорҳои шахсиятро дар бар гирад.

– мавқеи ҳуди донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ ба аз худ намудани меъёрҳои шуурнокии ахлоқӣ афзалият пайдо кунад;

– раванди ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ бо тавсияҳои методи илман асоснок таъмин карда шавад.

Айни замон дар диссертатсия на ҳамаи масъалаҳои тақмили таҷрибаи ғанигардони шуурнокии миллии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ ҳаллу фасл гардидаанд. Бинобар ин, масъалаи мазкур омӯзиши минбаъдaro тақозо мекунад, яъне:

1. Мавқеи муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯён.

2. Асосҳои педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯён зимни ташкилу гузаронидани чорабиниҳои фарҳангӣ.

11. Безюлева. Т.В. Психолого–педагогическое сопровождение профессиональной адаптации учащихся в системе профессионального образования: автореф. дис. психол. наук 19.00.07/ [Текст] Безюлева. Т.В.– М., 2006.–26 с.
12. Белозерцев, Е.П. Образование. Историко–культурный феномен: монография / [Текст] Е.П. Белозерцев. Юридический центр Пресс–, 2004. – 352 с.
13. Бердяев, Н.А. О назначении человека // [Текст] Н.А.Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
14. Бердяев, Н.А. Философия свободы // [Текст] Н.А. Бердяев. — М.: ЛОТ, 2009. – 317 с.
15. Бережлова, Л.Н. Полиэтническая образовательная среда: монография. – СПб.: Изд–во РТПУ им. А.Л. Герцена, 2003. – 202 с.
16. Бернс, Р. Развитие «Я–концепция» и ее воспитание // [Текст] Под общ. Ред. В.Я. Пилнновского.–М.: Прогресс, 1986.–420 с.
17. Библер, В.С. Школа диалога культур: введение в программу / В.С. Библер // [Текст] Прогнозное сон наш, моепроектирование: теоретико–методологическое и методические проблемы. М.: Наука, 2004. С. 239.
18. Бим–Бад. Б.М. Очерки по истории и теории педагогики // [Текст] Б.М.Бим– Бад. – М.: УРАО, 2003. – 269 с.
19. Биушкин, Т.И. Духовные аспекты воспитания молодежи в региональном культурном пространстве // [Текст] Т.И. Биушкин Оренбургский край: история, традиции, культура: материалы Всероссийской научно–практической конференции. – Оренбург, 2009. – С. 237–249.
20. Блауберг, И.В. Становление и сущность системного подхода // [Текст] И.В.Блауберг, Э.Г. Юдин. М.: Наука, 1973. 271 с.

21. Бобкова, М.Г. Формирование профессиональной установки педагога на эмпатийный способ взаимодействия. – М.: Просвещение, 1994. – 158 с.

22. Богданова, А.И. Поликультурная образовательная среда // [Текст] Современные научные технологии. – 2011. – № I. – С. 113.

23. Божович, Л.И. Избранные психологические труды. Проблема формирования личности // [Текст] Л.И.Божович; под ред. Д.И.Фельдштейна. М.:Междунар. пед. академия, 1995. – 212 с.

24. Бокачев, И.А. Гуманизация современной системы образования как доминанта инновационного развития общества // [Текст] И.А. Бокачев Общество знаний и проблемы инновационного развития региона: XXVIII с–5, научн. ст. (по материалам в серо с. научн.–практ. конф.). – Ставрополь: Бюро новостей, 2012. – С. 152–157.

25. Бокачев, И.А. Духовность в контексте социально–философского анализа // [Текст] И.А. Бокачев. – М.: Ставрополь: Изд–во Сев. Каз ГТУ, 2000. 299 с.

26. Бондаревская, Е.В. Воспитание как встреча с личностью: избранные педагогические труды: в 2 т. // [Текст] Е.В. Бондаревская. – Ростов н/Д.: Изд–во РГПУ, 2006.–924 с.

27. Бондаревская. Е.В. Воспитание как возрождение человека культуры и нравственности. – Ростов–на–Дону, 1991. – 285 с.

28. Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Миграция (сущность и явления).–М.: Изд–во Московск. Соц. Психол. Ин–та; Воронеж: из–во НПО «МОДЭК», 2004.–296.

29. Борытко, Н.М. В пространстве воспитательной деятельности. // [Текст] Н.М.Борытко. – ВолЮ1 рад, 2001.237 с.

30. Бочарова, В.Г. Социальная микросреда как фактор формирования личности школьника: автореф. дис. ... д–ра пед. наук 13.00.01 // [Текст] Бочарова Валентина Георгиевна. М., 1991. 42 с.

31. Братусь, Б.С. Смысловая сфера личности // [Текст] Б.С. Братусь Психология личности в трудах отечественных психологов. – М., 2000. – С. 56–57.
32. Буева, Л.Н. Человек, деятельность, общение. – М., 1978. – 216 с.
33. Бурцева, Е.А. Проблема духовного бытия: экзистенциально-феноменологический философский подход: автореф. дис. канд. философ. наук: 09.00.01 // [Текст] Бурцева Екатерина Александровна. Иваново. 2007. – 23 с.
34. Бушмарина, Н.Н. Молодежные субкультуры как предмет педагогического исследования / автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Верб, М.Л. Эстетические потребности и духовное развитие личности / М.Л. Верб. – Л.: Лениздат, 1981. – 82 с.
35. В.В. Серикова Личностно-ориентированное образование: поиск новой парадигмы: монография // [Текст] В.В. Серикова. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 18 с.
36. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций // [Текст] Ф.Е. Василюк. – М.: Изд-во Москов. Ун-та, 1984. – 200 с.
37. Власова, Т.И. Субъективная духовность как предмет отечественного психологического дискурса в контексте духовно ориентированной системы воспитания // [Текст] Т.И. Власова Известия Южного федерального университета. Пед. Науки. Ростов Н/Д., 2009. №5. С. 22–33.
38. Власова, Т.И. Теоретико-методологические основы и практика воспитания духовности современных школьников / автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06 // [Текст] Власова Татьяна Ивановна. – Ростов-на-Дону, 1999. – 26 с.
39. Выготский, Л.С. Психология // [Текст] Л.С. Выготский. – М.: ЭКС МО – Пресс, 2000. – 994 с.

40. Гадамер, ХТ. Истина и метод: Основы философской герменевтики // [Текст] Х.Т.Гадамер: пер. с нем. – М.: Прогресс, 1988. – 409 с.

41. Гармаза, И.В. Модель обогащения духовного опыта студента в условиях поликультурной образовательной среды колледжа / И.В. Гармаза // У Вестник. УТЛО. – 2015. – Л'е 5. – С. 23–30.

42. Гармаза, И.В. Педагогический потенциал проектно–исследовательской деятельности в обогащении духовного опыта студентов колледжа И.В. Гармаза // [Текст] У Среднее профессиональное образование. – 2015. – Кч 9, – С. 53–58.

43. Гармаза, И.В. Педагогический потенциал поликультурной образовательной среды колледжа в обогащении духовного опыта студента // [Текст] И.В. Гармаза У Среднее профессиональное образование. – 2015. Ле 12. – С. 64– 67.

44. Гаязов, А.С. Образование и образованность гражданина в современном мире: Монография // [Текст] Л.С.Гаязов. М.: Наука, 2003. 256 с.

45. Гегель, В.Ф. Наука логики: в 3 т. В.Ф. Гегель. – М., 1980. т. 1.– 501с.

46. Горбачев, АЛ. Психологические условия и механизмы духовно нравственного развития личности студентов: автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07 // [Текст] Горбачев Алексей Леонидович. – Нижний Новгород, 2009. – 24.

47. Григорович Л.А. Проблемы нравственного развития старшего подростков.–М.: НОУ ВПО «МПСУ», 2014.–240 с.

48. Гулмадов Ф. Ҳамгирии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол. Монография // [Матн] Ф. Гулмадов. Душанбе: Ирфон, 2014. – 299 с.

49. Гулмадов, Ф. Теоретические основы формирования духовно–нравственных убеждений учащихся начальных классов. // [Матн] Ф. Гулмадов. Душанбе: Ирфон, 2016.–340 с.
50. Гусейнов, А.А. Об идее абсолютной морали // [Текст] А.А. Гусейнов Вопросы философии. – 2003. – №3. – С. 15–19.
51. Давыдов, В.В. Российская педагогическая энциклопедия, в 2 – х т. Гл. ред. В.В. Давыдов м: «Большая Российская энциклопедия», 1999. – 1160 с.
52. Демисенова, Н.С. Поликультурная среда как средство саморазвития студентов педагогического вуза: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 // [Текст] Демисенова Шнар Сапаровна. Челябинск: Южно–Уральский государственный университет, 2009. – 23 с.
53. Дехаль, С.Г. Обогащение опыта нелеп слагающей деятельности старшеклассников во временном детском коллективе: автореф. дис. канд. пед. наук 13.00.01 // [Текст] Дехаль Светлана Георгиевна. – Новосибирск, 2005. – 22 с.
54. Джишкариани, Т.Д. Взаимодействие общеобразовательных учреждений и вузов по духовно–нравственному воспитанию учащейся молодежи: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – М., 2004. – 24 с.
55. Джурицкий, А.Л. Педагогика межнационального общения: Дьюи, Дж. Демократия и образование/ // [Текст] Дж. Дьюи. – М.: Педагогика. – Пресс, 2000. – 384 с.
56. Еренкова, Н.В. Обогащение духовного опыта студента в культурно – динамической среде колледжа/ автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.01 / Еренкова Н. В. – Оренбург. 2013. – 25 с.
57. Зеличенко, А.И. Психология духовности // [Текст] А.И. Зеличенко. – М.: Изд– во Трансперсонального ин–та, 1996. 400 с.
58. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования Ойдос.–2006.–№ 11.– С 24–32.

59. Зинченко, В.Л. Деятельность. Знание. Духовность // [Текст] В. Л. Зинченко Высшее образование в России. – 2003. – № 5. – С. 81–91.
60. Зосимовский, А.В. Критерии нравственной воспитанности. – М., 2001. – 185 с.
61. Зотов, Н.Д. Духовная активность личности: сущность и этапы становления // [Текст] Н.Д. Зотов М.: Просвещение. – 2010. – 160 с.
62. Игнатова, В.В. Педагогические факторы духовно–нравственного становления личности в образовательном процессе: монография // [Текст] В.В. Игнатова; СибГТУ – Красноярск, 2СКХ). – 272 с.
63. Ильенков, Э.В. Философия и культура / Э.В. Ильенков. М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
64. Илюшин, Л.С. Образовательная мотивация: теория и методология исследования: монография // [Текст] Л.С. Илюшин. СПб.: Издательство НАН, 2002. – 216 с.
65. Каган, М.С. Философия культуры // [Текст] М.С. Каган. – СПб.: Петрополис, 1996. – 416 с.
66. Каган, М.С. Философия теории ценностей / М.С. Каган. – СПб: Петрополис, 1997. – 205 с.
67. Кант, И. Избранные мысли и суждения // [Текст] И. Кант. Калининград: Янтар, 2009. – 173 с.
68. Караковский, В.А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности – основа целостного учебно–воспитательного процесса // [Текст] В.А. Караковский. – М.: НМ ОТворческая педагогика, 1993. – 77 с.
69. Караковский, В.А. Управление воспитательной системы школы: проблемы и решения // [Текст] под ред. В.А. Караковского, Л.И. Новиковой, Е.И. Селивановой, Е.И. Соколовой. – М.: Пед. Общ–во России. 1999. – С. 47–48.
70. Каргапольцев, С.М. Человек и личность как эстетические феномены обучаемого в вузе / С.М. Каргапольцев // Вестник ОГУ.– 1999.

–№3. – С.29–37. // Психологическая наука и образование. – 2001. – № 2. С. 14–19.

71. Каримова, И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикских школ И.Х. Каримова // [Матн], автореф. дис. ...док–ра пед. наук. – Душанбе, 2000. – 46 с.

72. Карпова, Е.М. Поликультурная образовательная среда как средство социального воспитания старшеклассников // [Текст] Педагогика. – 2001. – №4. – С.18–26.

73. Кирякова А.Е. Теория ориентации личности в мире ценностей: монография // [Текст] Кирякова А.Е. – Оренбург, 1996. – 187 с.

74. Клименко, Н.В. Социально культурное формирование личности студентов в процессе языков образовани: автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.05 // [Текст] Клименко Н.В. – Москва, 2007. – 27 с.

75. Козырев, В.А. Гуманитарная образовательная среда педагогического университета: сущность, модель проектирование: монография. – Спб.: Изд–во ЛГПИ им. Герцена, 2004. – 327 с.

76. Колоницкая, О.Л. Реализация концепции поликультурного образования и ее влияние на профессиональное становление личности обучающего в вузе // [Текст] Психологическая наука и образование. – 2001, №2. – С.14–19.

77. Коменский, Я.А. Избранные педагогические сочинения. – М.: Учпедиз, 1955. – 655 с.

78. Кон, И.С. Психология ранней юности // [Текст] И.С. Кон. – М.: Наука, 2005. – 255 с.

79. Консепсияи миллии тарбия дар Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2006. – 24 с.

80. Концепция общеобразовательной школы Таджикистана. – Душанбе, 1994.

81. Корнетов Т.Б. Система воспитания творчески активной личности учащихся во внеклассной деятельности: автореф. дис. ... док.пед. наук:13.00.01 .– Воронеж,2010.– 26 с.
82. Кошифи, Н.В. Футуватномаи Султонӣ. – Душанбе: Адиб, 1991–200 с.
83. Крылова, Н.Б. Культурология образования //[Текст] Н.Б. Крылова. – М.: Нар.образование, 2000. 269 с.
84. Ксенофонов, А.Н. Педагогическая теория речевой деятельности: монография //[Текст] А.Н. Ксенофонтова. М.: Аспект Пресс, 2010. 166 с.
85. Кудина, О.Н. Накопление духовно–нравственного опыта будущими учителями в процессе их профессионально–личностного становления: автореф.дис. канд. пед. наук: 13.00.08 //[Текст] Кудина Ольга Николаевна. – Магадан, 2008. –27 с.
86. Куликова, Л.Н. Саморазвитие личности: психолого–педагогические основы //[Текст] Л.Н. Куликова. – Хабаровск: Изд–во Хабар, гос. пед. ун–та, 2005. – 320 с.
87. Культурная среда и духовное формирование личности //[Текст] М.М. Хайруядаев. – Ташкент: Изд–во ФАН, 1981. –156 с.
88. Кулюткин, Ю., Тарасов, С. Образовательная среда и развитие личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nanie.org/jomal/p1_01/obraz_sreda.html.
89. Қодиров Қ. Таърихи тарбия аз аҳди бостон то замони Сомониён. Монография //[Матн] Қ. Қодиров. Душанбе: 2012. – 240 с.
90. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2013. – №7. –С. 342 – 376
91. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». Қонуни амалкунанда.

Санаи қабул: 2.08.2011 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, №7– 8, мод. 8.

92. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Санаи қабул: 28.08.2007 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с..2017, №6. Мод.7.

93. Латипов, Д. Этнокультурное образование и национальное единство // [Матн] Д. Латипов. – Душанбе: Ирфон: 2011. –316 с.

94. Лебедева, И.Л. Компетентность педагогов в воспитанию духовнонравственной культуры детей и молодежи [Электронный ресурс] // [Текст] Н.Л.Лебедев Межрегиональный профессиональный союз работников домашнего хозяйства «8 МАРТА». – 2010. – Режим доступа: http://omsk8marta.hut2.ni/page_3-4-12.html.

95. Лекторский. В.А. Идеалы и реальность гуманизма // [Текст] В.А.Лекторский // Вопросы философии. – 1994. – № 6. – С. 25–36.

96. Леонтьев, А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. – М., 1984.–С. 162–173.

97. Леонтьев, Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций // [Текст] Д.А. Леонтьев. – М.: СМЫСЛ, 1992. – 117 с.

98. Лепехина, Р.Х. Духовно–нравственное воспитание учащихся в условиях социальных перемен в обществе: автореф. дис. ... канд. пед. наук:01 // [Текст] Лепехина Роза Хайдаровна/ М., 2003. – 24 с.

99. Лефевр, В. А. Рефлексия: монография // [Текст] В.А. Лефевр.– М.: Когню– центр, 2003. – 496 с.

100. Лифшиц, Р.Л. Духовность и бездуховность личности // [Текст] Р.Л.Лифшиц. – Екатеринбург: Изд–во Урал, ун–та, 1997. – 152 с.

101. Лихачев. Д.С. Избранные работа в 3т. // [Текст] Д.С. Лихачев. – Л.: Худож. лиг., 1987. – 520 с.

102. Локк, Дж. Сочинения в 3 т. – М.,1985. – 3 т. – С. 412.

103. Лосев, А.Ф. Философия. Мифология. Культура // [Текст] А.Ф. Лосев. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.

104. Лосский, Н.О. Мир как осуществление красоты // [Текст] Н.О. Лосский. – М.: Прогресс–Традиция, 1998.–416 с.
105. Лузина, Л.М. Понимание как духовный опыт (о понимании человека) /Л.М.Лузина. – Псков, 1997. 167 с.
106. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. Осори педагогӣ. // [Матн] М. Лутфуллоев.– Душанбе: Маориф, 2015. – 704 с.
107. Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. Монография // [Матн] М. Лутфуллоев– Душанбе: 1997.–150 с.
108. Лутфуллоев, М. Тоҷикистони соҳибистиклол ва масъалаҳои тарбия // [Матн] Лутфуллоев, М. – Душанбе – 49 с.
109. Маджидова, Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье. // [Текст] Б. Маджидова. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 298 с.
110. Маджидова, Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье. [Текст] // Б. Маджидова. – Душанбе: Ирфон, 2004. – 298 с.
111. Мадии, С. Теория личности: сравнительный анализ [Текст] // пер. с. англ. И.Авидона, А.Батустина, П.Румянцевой[Текст] // С. Мадии. – СПб.: Речь, 2002. – 539 с.
112. Макаренко, А.С. Сочинения и 7 т. – М., 1992. – 3 т. – С. 137.
113. Мамадашвили, М.К. Путь к очевидности. – М.: Аграф, 1997. – 183 с.
114. Мануйлов, Ю.С. Средовый подход в воспитании[Текст] // Ю.С.Мануйлов / под ред. Л.И.Новиковой. Кустанай, 1997.–244 с.
115. Маркарян Э.С. О генезисе человеческой деятельности и культуры: монография"Э.С. Маркарян. – Ереван. 1984. – 165 с.
116. Маркова, А.К. Психология профессионализма [Текст] // А.К.Маркова / МГФ «Знание». – М., 1996. – 308 с.
117. Маркс, К., Энгельс, Ф. Немецкая идеология [Текст] // Маркс К., Энгельс Ф.Собрание сочинений, изд. 2. М.: Политиздат, 1955. 689 с.

118. Марьенко, И.С. Примерное содержание воспитания школьников. М.: Просвещение, 1996. – 80 с.

119. Маслоу, А. Психология бытия: пер. с англ. [Текст] // А.Маслоу. –М.: Рефлбук, Киев: Ваклер, 1997. – 304 с.

120. Матвневская, Е.Г. Формирование культуры оценочной деятельности педагога в системе повышения квалификации (теория, методология, практика): автореф. Дис. ... д-ра п. н.13.00.08 [Текст] // Матвневская Елена Геннадьевна Оренбург, 2009. 49 с.

121. Межуев, В.М. Культура как объект познания [Текст] // В.М.Межуев Проблема философии культуры. – М.: Мысль, 1984. – С. 25–36.

122. Менг, Т.В. Средовый подход к организации образовательного процесса в современном вузе [Текст] // Т.В. Менг Известия РИГУ им. А.И.Герпена. – 2008.– №52.–0.70–83.

123. Миралиев М.А. Педагогическая система подготовки студентов к организации профессиональной ориентации и трудового воспитания школьников: автореф. дис. на соиск. уч. степ.докт. пед. наук (13.00.01) / Миралиев А.М. – Душанбе, 2006. – 32 с.

124. Мирошникова, С.С. Стимулирование осознанности выбора жизненной позиции подростка в процессе дидактической игры: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 [Текст] // Мирошникова Снежана Сергеевна. – Волгоград, 2005. –24 с.

125. Митин, Л.Е. Гуманитарные технологии: обоснование основных положений применения в образовании [Текст] // А.Е.Митин, С.О.Филиппова // Проблемы педагогики и психологии, 2013. № 3. – С. 255–262.

126. Митрахович, В.А. Воспитательный потенциал среды и социализации детей Педагогика. – 1999. – № 4. – С. 27–39.

127. Москвина, Т.В. Формирование духовных понятий средствами экранного искусства[Текст] // Т.В. Москвина Искусство и образование. – 1999. – № 4 (10). С. 63–67.

128. Мудрик, А.Б. Воспитание как социальный феномен / А.Б. Мудрик Сибирский педагогический журнал. – 2006. – №2. – С. 126–128.
129. Муздыбаев, К. Психология ответственности [Текст] // К.Муздыбаев Наука. – 2003.–240 с.
130. Мухамадеева, А.А. Исторический опыт формирования духовного облика российской молодежи в контексте культуры мира (конец XX – начало XXI вв.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 24.00.01 [Матн] // Мухамадеева Айгуль Альбертовна. – Казань, 2015. – 27 с.
131. Национальная доктрина российского образования до 2025 г. [Текст] //Мудрик, АБ. Воспитание как социальный феномен А.Б. Мудрик Сибирский педагогический журнал. – 2006. – №2. – С. 126–128.
132. Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан.–Душанбе, 2006.–24 с.
133. Национальная концепция образования Республики Таджикистан.–Душанбе: Матбуот, 2003.–23 с.
134. Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на 2010 – 2015 годы.–Душанбе, 2009.–51с.
135. Немов, Р.С. Психология: словарь–справоник в 2 ч. [Текст] // Р.С. Немов. – М.: ВЛАДОС–ПРЕСС, 2003. – 2 ч. – 352 с.
136. Никандаров, Н.Д. Ценности как основа целей воспитания [Текст] // Педагогика. 1998. – № 3. – С.12–16.
137. Никитина, П.А. Основы профессиональной педагогической деятельности [Текст] // Н.Н. Никитина, О.М. Железнякова, О.М.Петухов. М.: Мастерство, 2002. – 288 с.
138. Нуреева, Р.К. Духовное одиночество (опыт социально–философского исследования): автореф. ... дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 [Матн] // Нуреева Рида Курбангалиевна – Уфа, 2006. – 24 с.
139. Нуров, А. Арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ дар тарбияи ахлокии инсон. – Душанбе: 2007. – 184 с.

140. Нуров, А. Национальные и общечеловеческие ценности и их роль в нравственном воспитании подрастающих поколений [Матн] // А. Нуров– Душанбе: 2007. – 283с. (на таджикском языке).

141. **Общество и миссия интеллигента. Выступление Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона на встрече с интеллигенции страны.** 20 марта 2008 года[Матн] // **Народная газета.** – 2008. – 2 апреля.

142. Онушкин, В.Г., Огарев, Е.И. Образование взрослых: междисциплинарный словарь терминологии. Воронеж. 2005. 232 с.

143. Орифи, М. (Арипов). Из истории педагогической мысли таджикского народа [Матн] // М.Орифи.– Душанбе: Ирфон, 1962. – 95 с.

144. Панов, В.И. Одаренные дети: выявление – обучение развитие [Текст] // Педагогика. – 2007. – №4. – С. 30.

145. Панов, В.И. Психодидактика образовательных систем: теория и ирагика. – СПб.: 1 Опер. – 2007. – 352 с.

146. Педагогика школьных каникул. М.: Академический проект, 2003. – 176 с.

147. Песталони, И.Г. Избранные сочинения. М.: Просвещение, 1980. с. 348.

148. Петракова, Т.И. Содержание образования: духовно–нравственный аспект [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Петракова, Т.И. О проект «Стратегия развития воспитания в Российской Федерации на период до 2025 года» [Текст] // Т.И. Петракова Юрист ВУЗа. – 2015. – № I.–С. 40–51.

149. Петровский. В.А. Построение развивающей среды в дошкольном учреждении. – М.: «Творческая педагогика», МП «Новая школа», 1993. – 102 с.

150. Пиаже, Ж. Речь и мышление ребенка [Текст] // Ж.Пиаже – М., 1994. – 263 с.

151. Платон. Апология Сократа. Избранные сочинения [Текст] // Платон. М.: Просвещение, 1986. – С. 245.

152. Побежимова, З.А. Социокультурные предпосылки изучения проблем становления духовного опыта личности в образовательном процессе [Текст] // З.А. Побежимова, Н.К. Полукарова Вестник Оренбург, юс.ун-та. – Оренбург; 2006.–2 ч.–С. 358–365.

153. Поздникина, Н.Н. Воспитание подростков в процессе внеклассной работы с ориентацией на духовно–нравственные ценности: автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.01 [Текст] // Поздникина Наталья Николаевна. – М., 2005. 23 с.

154. Полонский, В.М. Словарь по образованию и педагогике / В.М. Полонский. – М.: Высш. шк. 2004. – 512 с., с. 36.

155. Полукарова, Н.К. Обогащение духовного опыта студента колледжа в процессе приобщения к народной песенной культуре' автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 [Текст] // Полукарова Надежда Константиновна. Оренбург, 2008. 25 с.

156. Попова, И.М. Ценностные представления и парадоксы самосознания [Текст] // И.М. Попова.– М.: Изд-во Московского университета, 1989. – 160 с.

157. Пригожим, И. Порядок и хаоса [Текст] // И.Пригожим, И.Стенгерс.–М.: Прогресс, 1986. –432 с.

158. Разбегаева, Л.П.(Взаимопостимые основания гуманитарного образования [Текст] // Л.П. Разбегаева. Валгоград: Перемена. 2001. – 289 с.

159. Раҳимов Б., Нуров А. Педагогикаи этникии халқи тоҷик. Монография [Матн] // Б. Раҳимов, А. Нуров Душанбе: Ирфон. – 2008. – 296 с.

160. Раҳмонов Э.Ш. Соли тамаддуни ориёӣ. Монография [Матн] // Э.Ш. Раҳмонов. – Душанбе: Деваштич – 2006. – 400 с.

161. Рахимзода, Х. Влияние социальных институтов воспитания на подготовку старшеклассников к семейной жизни [Матн]: автореф. дис... д-ра пед. наук/ Х. Рахимзода . – Душанбе, 2002. – 43 с.

162. Рахимов, Б., Нуров А. Педагогикаи Этники ва халқии мардуми тоҷик [Матн] // Б. Рахимов, А. Нуров. – Душанбе, 2008. – 298 с.
163. Рахмонов, Э.Ш. **Общество и миссия интеллигента. Выступление Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона на встрече с интеллигенции страны.** 20 марта 2008 года [Матн] // Народная газета. – 2008. – 2 апреля.
164. Рахмонов, Э.Ш. Таджики в зеркале истории [Матн] // Э. Рахмонов. – Лондон, 2000. – Кн.1. – 240 с.
165. Роджерс, К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. [Текст] // К.Р. Роджерс. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1994 – 341 с.
166. Рубинштейн, С.Л. Человек и мир [Текст] // С.Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1991. – 191 с.
167. Рубцов, В.В., Ивошина Т.Г. Проектирование развивающей образовательной среды школы. М.: МГПУ, 2002. – 367 с.
168. Русакова, Т.Г. Становление духовного опыта ребенка в художественно–коммуникативной среде: монография [Текст] // Т.Г. Русакова. М.: ТЦ «Сфера», 2005. – 210 с.
169. Русакова, Т.Г. Сущностные характеристики духовного опыта в понятийно–терминологическом аппарате теории воспитания [Текст] // Т.Г. Русакова Вестник высшей школы: Almaty. – 2005. – № 7. – С. 49–54.
170. Руссо, Ж.Ж. Избранные сочинения. М.: Просвещение, 1980. 453 с.
171. Рындак, В.Г. Педагогика креативности: монография [Текст] // В.Г. Рындак. – М.: Универ. книга, 2012. – 284 с.
172. Рындак, В.Г. Учитель Сухомлинский: уроки на завтра: монография [Текст] // В.Г. Рындак. – Оренбург: изд. ГОУ ВПО «ОГ11У». – 2008. – 368 с.
173. Садовникова С.М. Педагогическая поддержка студентов в системе среднего профессионального образования [Текст] //

Профессиональное образование в России и за рубежом.– 2014.–№2.–с. 14.

174. Садовникова С.М. Теоретическая модель педагогической поддержки студентов в структуре воспитательной системы колледжа [Текст] // Среднее профессиональное образование, – 2013.–№8.–с.53–55.

175. Садыкова, С.А. Духовно–нравственное становление личности студента в процессе неучебной деятельности: автореф. дис. ...канд. пед. наук: [Текст] // С.А. Садыкова – Оренбург, 2012–26 с.

176. Самойлова Ю.В. Воспитание духовности старшего школьника в деятельности учреждений дополнительного образования: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 [Текст] // Самойлова Юлиана Вячеславовна. – Оренбург 2000. – с.24.

177. Селиванова, О. Формирование ценностных ориентаций обучающихся [Текст] // О. Селиванова Воспитание школьников. 2008. – №10. – С. 21–23.

178. Силантьева, М.В. Современные гуманитарные проблемы в контексте российской действительности [Текст] // М.В.Силантьева Славянский мир в третьем тысячелетии, Россия и славянские народы во времени и пространстве.–М., 2009.–С. 406–418.

179. Сироткина, Е.С. Ценности в мире человека: парадигмальный и социокультурный аспекты: автореф. дис. ...канд. фил. наук: 09.00.11 [Текст] // Сироткина Елена Сергеевна Саратов, 1996. – 24 с.

180. Слостенин, В.А. Формирование профессиональной культуры учителя [Текст] // В.А. Слостенин, М., 1993. 211с.

181. Слостенин В. А. Педагогическая поддержка ребенка в образовании/под ред. В.А. Слостенина, И.А. Колесниковой. – М., 2006.

182. Слободчиков, В.М. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры. – М.: Новые ценности образования. Культурные модели школ, 1997. – С. 177–185.

183. Слободчиков, В.И., Исаев, Е.И. Психология человека. Введение в психологию субъективности. – М.: Школа – Пресс, 1995. – 179 с.

184. Смирнова, И.Э. Формирование у школьников–подростков опыта освоения духовной культуры на внеурочных занятиях: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 /Москва, 2000. – 23 с.

185. Соколова, Л.Б. Культура педагогической деятельности учителя: методология, теория, опыт и перспективы развития: монография [Текст] // Л.Б. Соколова, Г.В. Белая, В.М. Пустовалов и др. – Оренбург: ОГПУ, 2001. –256 с.

186. Сорокин, П.А. Социальная и культурная динамика: исслед. изм в больших системах искусства, истины, этики, права и обществ. Отношений [Текст] // Питирим Сорокин. Санкт–Петербург: Изд–во Рус. Христиан. Гуманитар. Мита. 2000.–1054 с.

187. Сорошева, С.В. Духовно–нравственное воспитание студентов в условиях инновационной среды профессиональных образовательных учреждений: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 [Текст] // С.В. Сорошева –Якутск, 2010. – 22 с.

188. Социально–психологические риски в поликультурном профессиональном образовании [Текст] // Под ред. Г.В. Безюлевой. – М.: Московский психол. инст., 2008.–192 с.

189. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2021. – 109 с.

190. Субботский, Е.В. Проблемы генезиса личности: теория и эксперимент [Текст] //Е.В. Субботский. – М.: Смысл, 2010.–408 с.

191. Сухомлинский, В.А. О воспитании.– М.,–1985.– 270 с.

192. Тарасов, С.В. Студент в современной образовательной среде: монография [Текст] //В.С. Тарасов. – Спб.: Образование–Культура, 2001. – 151 с.

193. Токарева, С.Б. Проблема духовного опыта и методологические основания анализа духовности: монография [Текст] // С.Б. Токарева.– Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2003.–256 с.
194. Уледов, А.К. Духовная жизнь общества [Текст] // А.К.Уледов. – М.: Мысль, 1980.–271 с.
195. Уманский, А.К. Духовная жизнь общества [Электронный ресурс] / А.К. Уманский // – Режим доступа: .clar.ru.
196. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические произведения. [Текст] // М.: Просвещение, 1985. –468 с.
197. Федотова, В.Г. Душевное и духовное [Текст] // В.Г. Федотова Философские науки. – 1988. –№7. – С. 50–58.
198. Фельдштейн, Д.И. Психология развития человека как личности: Избранные труды: в 2-х т. – М.: Изд-во МПСИ; Воронеж: Изд-во НПО «МОЭДК», 2009. – Т.2. – С. 299–309.
199. Филиппова Г.Л. Педагогические условия эффективного профес-сионально-личностного развития будущего учителя / автореф. дис. ... канд. иед. наук: 13.00.01 / Филлипова Галина Леонидовна. – Мурманск, 2007.–25 с.
200. Философский энциклопедический словарь / гл.редакция: Л.Ф.Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Т. Ланов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – с. 707.
201. Флоренский, П.А. Термин [Текст] // П.А. Флоренский Мир философии. – М. – 1991 –Т.1.–563, 570 с.
202. Франки, В. Воля к смыслу [Текст] // В. Франки; пер. с англ. – М.: Анрель– Пресс, 2000. – 368 с.
203. Хайдметс, М. Феномен персонализации среды: теоретический анализ [Текст] // Средовые условия групповой деятельности. – Таллин, 1998. – С. 5–15.
204. Харламова, М.А. Педагогические возможности культурно-образовательной среды провинциального города России в духовно-нравственном воспитании учащихся: автореф. дис. ... канд. пед. наук:

13.00.01 [Текст] // Харламова Марина Александровна. Владимир: Владимирский государственный гуманистический университет, 2010. – 25 с.

205. Хуторской, А.В. Современная дидактика. – Спб.: Питер, 2001. – с. 188.

206. Цыганкова, С.М. Социально–духовным опыт: автореф. дис. ... канд. филос. наук: [Текст] // Цыганкова Светлана Михайловна. – Томский государственный университет. Томск, 2004. –24 с.

207. Челнокова, Е.В. Роль духовного опыта в осознании человеком смысла жизни: автореф. дис. ... канд. философ, наук: [Текст] // Москва: Московский педагогический университет, 2011. – 23 с.

208. Черкасова, В.А. Духовность как педагогическое понятие (аспект светской духовности) [Текст] // В.А. Черкасов / Проблема сущности человека и типа личности: материалы I регион, науч. – практ. конф. (20 дек. 2000 г.).

209. Чупрова, А.А. Становлени с духовного опыта российского правосознания: автореф. дис. ... канд. филос. наук: [Текст] // Чупрова Алеся Александровна – Иркутск: – Иркутский государственный университет, 2004. – 26 с.

210. Чурин, В.В. Духовное развитие личности / В.В. Чурин [Текст] // Социально– гуманитарные знания. – 2011. – №2. – С. 311–317.

211. Шадриков, В.Д. Происхождение человечности [Текст] // Владимир Дмитриевич Шадриков – М.: Логос, 2001. – 295 с.

212. Шарифзода, Ф. Актуальные проблемы современной педагогики [Матн] /Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 328 с.

213. Шарифзода, Ф. Интегрированное обучение – основа развития и воспитания [Матн] / Ф. Шарифзода. Душанбе: Ирфон, 1995. – 143с.

214. Шарифов, Ф.Ф. Системный подход к информатизации педагогического процесса в вузе – доминанта формирования профессиональных компетентностей [Матн]: автореф. дис. на соиск. уч. степ. докт. пед. наук (13.00.01) / Шарифов Ф.Ф. – Душанбе, 2013. – 46 с.

215. Шацкий, С.Т. Педагогические сочинения: в 4т. [Текст] // Станислав Теофилович Шацкий – М.: Просвещение, 1964. – 2 т. – 475 с.
216. Шелер, М. Избранные произведения [Текст] // М.Шелер: nqi. e нем. Денежкина А.В. Малинкина А.П., Филипов а А.Ф., под ред. Денежкина А.В. М.: Изд-во Гнозис, 1994. – 490 с.
217. Шемякова, НА. Музыкальное искусство как средство формирования опыта духовно-практической деятельности студента педагогической колледжа' автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 [Текст] // Шемякова Наталья Аркадьевна. – Екатеринбург, 2015. – 22 с.
218. Шиянов, Е.Н. Идеи гуманизации в контексте отечественной теории личности [Текст] // Е.Н. Шиянов И.Б. Котова. Ростов-на-Дону: РИОАО «Цветная печать», 1995. – 310 с.
219. Щедровицкий, Г.П. Система педагогических исследований (методологический анализ) [Текст] // Г.П. Щедровицкий Педагогика и логика. – М.: Касталь, 1993. – С. 16–198.
220. Шукина, Г.И. Роль деятельности в учебном процессе [Текст] // Г.И. Шукина. – М.: Просвещение, 1996. — 215 с.
221. Щуркова, Н.Н. Воспитание: новым взгляд с позиции культуры [Текст] // Н.Н. Щуркова. – М.: Педагогический поиск, 1997. – 78 с.
222. Эпоха Имама Азама и её значение в истории культуры народов Средней Азии и Ближнего Востока. – Д., 2009. – 488 с.
223. Юдин, Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: монографию. Г. Юдин.– Наука, 1998.– 392 с.
224. Юнг, К.Г. Проблемы души нашего времени [Текст] // Юнг Карл Густав М.: Прогресс «Универе», 1993. – 336 с.
225. Якиманская, И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе [Текст] // Якиманская Ираида Сергеевна – М.: Сентябрь, 1996. 96 с.
226. Якубшоев Ю. Таджики [Матн] / Ю. Якубшоев. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 320с.

227. Яновская, М.Г. Нравственное воспитание и эмоциональная сфера личности [Текст] //Классный руководитель. – 2009. – № 4 – С. 24–29.

228. Ярулов, А.А. Интегративное управление средой образования в школе: монография. [Текст] // – М.: Народное образование, 2008. – С. 135 – 162.

229. Ясвин, В.А. Экспертиза школьной образовательной среды. [Текст] // – М.:Сентябрь, 2000. – с. 14.

230. Ясвин, В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. 2-е изд., перераб. и доп. [Текст] // М.: Смысл, 2001.

231. Яспер, К. Смысл и значения истории [Текст] // Яспер Карл – М.: Республика, 1994.–452 с.

МУНДАРИЧАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААНД:

А) Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризишавандаи аз ҷониби ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда ба таърифи расидаанд:

[1–М] Қурбонов М.С. Гулмадов Ф. Самаранокии истифодаи нерӯи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти дар ғанигардони тачрибаи маънавий-ахлоқии донишҷӯён / [Матн] М.С. Қурбонов, Ф.Гулмадов Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. № 1. – С. 15 – 24. ISSN 2222-9809.

[2–М] Қурбонов М.С. Оид ба масъалаҳои назариявии ғанигардони тачрибаи маънавий-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти мактаби олии / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. № 2. – С. 44 – 51. ISSN 2222-9809.

[3 – М] Қурбонов М.С. Мазмун ва вазифаҳои таҳқиқоти педагогӣ доир ба татбиқи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти дар ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён / [Матн] М.С. Қурбонов

Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф, Душанбе, 2020. №2(30). – С. 82–91.
ISSN 2617 – 5620

[4 – М] Қурбонов М.С. Мавқеи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён / [Матн] М.С Қурбонов Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Кӯлоб, 2022 –№ 1 (26) – С. 148. – 152 – ISSN 2616-5260.

II. Мақола ва маводҳое, ки дар дигар маҷмуаҳо ба чоп расидаанд:

[5–М] Қурбонов М.С. Ташаккули сифатҳои маънавий-психологӣ бачагон дар оила ва ҷомеа / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Душанбе, 2014 –. № 1. – С. 191 – 195.

[6 – М] Қурбонов М.С. Бисёрфарҳангӣ омили ғанигардонии таҷрибаи маънавий- ахлоқии донишҷӯён. / [Матн] М.С. Қурбонов // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии «Омӯзиш ва тадбиқи афкори педагогӣ ниёгон дар таҳсилоти муосир». Душанбе, 2021 – С. 97 – 101.

[7 – М] Қурбонов М.С. Фарҳанг яке аз омилҳои ташаккули хусусиятҳои худшиносии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангӣ / [Матн] М.С. Қурбонов //Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами илму маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ». – Кӯлоб, 2020, Қисми 2. – С. 349 – 352.

[8 – М] Қурбонов М.С. Хусиятҳои махсуси ташаккули таҷрибаи маънавий-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисерфарҳангии таҳсилоти донишгоҳи / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Душанбе. – 2014, №1. – С. 356. – 361.